BAĞDAT'TA BIR AILE

Minka Nijhuis

Çeviri Gül Özlen

Saddam Yıkılırken

BAĞDAT'TA BIR AILE

Kitap YAYINEVI

KİTAP YAYINEVİ – 214
ANI VE YAŞAM DİZİSİ – 18

ILIRKEN; BAĞDAT'TA BİR AİLE / MİNKA NİJHUİS

ÖZGÜN ADI
HET HUİS VAN KHALA; EEN FAMILIE IN BAGDAD

ESERİN TÜRKÇE BASIMI
NEDERLANDS LITERAIR PRODUCTIE-EN VERTALINGENFONDS
DESTEĞİYLE GERÇEKLEŞTİRİLMİŞTİR.

ÇEVİRİ
GÜL ÖZLEN

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR

KAPAK
UMUT SÜDÜAK

IM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂĞITHANE BİNASI
İYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12055
T: (0212) 294 10 10 F: (0212) 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
İM 2009, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-039-3

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂĞITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12348
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
E: KİTAP@KİTAPYAYİNEVİ.COM
W: WWW.KİTAPYAYİNEVİ.COM

Saddam Yıkılırken

Bağdat'ta Bir Aile

Minka Nijhuis

Çeviri
Gül Özlen

Kitap Yayınevi

Anneme, benim tehlikeli yolculuklarımla ilgili kaygılarını
kendine sakladığı ve eve döndüğümde haftalar süren yazma faaliyeti
sırasında dış dünyaya kapalı olmamı sineye çektiği için.

Önsöz

Bu kitabı ailemin, arkadaşlarımın ve meslektaşlarımın desteği olmaksızın yazamazdım. Bazılarının adını burada anmak istiyorum. En büyük ve ilk teşekkür, beni koşulsuz olarak hayatlarına kabul eden Varide, Abbas ve Hala'ya. Benimle sadece hikâyelerini değil aynı zamanda dostluklarını paylaştılar, ayrıca yaşamam ve çalışmam için Bağdat'ta bir yuva sundular.

Bu kitabın gerçekleşmesi için verdikleri yardımdan dolayı Rağda, Zeynep, Maysan, Luay ve Amir'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Anja Niedringhaus ve Associated Press Ajansı'ndaki Iraklı meslektaşları misafirperverlikleri ve eğlenceli dostluklarının ne kadar değerli olduğunu belki kendileri bile farkında değiller. Thorne Anderson, Irak ile ilgili sahip olduğu bilgiler ve gösterdiği gayretle tam bir ilham kaynağı oldu. Phillip Anderson'a Bağdat'taki yürekli dostluğu, kahve ve müzik için teşekkür ediyorum. Rikje Jansen ile Tjitske Lingsma uzaktan dinleyen birer kulak oldular ve eleştirel sorularıyla büyük destek verdiler. Arita Baaijens ile Linde Polman'a da benimle birlikte düşündükleri ve beni teşvik ettikleri için teşekkür borçluyum. Maartje Wildeman ajans olarak dalgaların ortasındaki sağlam bir kaya gibiydi. Paul ile Tineke Nijhuis ve çocukları Merel, Charlotte ve Max yazım aşamasında kıyıya vurma tehdidi altında kaldığımda bana sıcak bir ev ortamı sundular. Yoğun programına rağmen beni bilgisayar krizinden kurtaran Peter Mast'a da çok teşekkürler. Günlük gazete *Trouw*'un Yazı İşleri'ne, Bağdat'a yaptığım yolculuğu destekledikleri ve bu kitabın temel taşlarını oluşturan makaleleri gazetede yayınladıkları için müteşekkirim.

Son olarak, Balans Yayınevi'nin çalışanlarına bu kitaba inandıkları ve gayretli çalışmaları için teşekkür ediyorum.

I

Uzaktan silah sesleri duyuldu. Berber kalaşnikofuna sarıldı. Sonra ani bir hareketle ön kapının demir parmaklığını çekerek hemen kapıyı kilitledi. Demir parmaklıkların arasından sokaktaki hayatın temposunun nasıl yükseldiğini izlemeye başladım. Birkaç genç telaş içinde arkalarına bakarak koşuyordu. Kara çarşafının altında gizlediği bebeğiyle bir kadın adımlarını hızlandırarak yürüyor, arabalar gelip geçiyordu. Sonra yollar bir anda boşaldı.

Dükkândaki müşterilerde bir hareketlilik oldu. Bir anne iki küçük kızıyla birlikte berberin arka tarafındaki odaya doğru gitti. Diğerleri oturdukları koltukta daha çok birbirine yaklaştı ve aralarında neler olmuş olabileceğini konuşmaya başladı. Bir hanım, Amerikan askerleri ile maaşlarını almaya gelen Iraklı eski askerlerin birbirleriyle kavgaya tutuştuklarını söyledi. Kolları dövmeli tipler geçiyordu. Berberin hamile karısı, bunların kesinlikle Saddam yanlıları tarafından gönderilmiş kışkırtıcılar olduğunu söyledi. Dün de olaylar olmuştu.

Varide çevrede konuşulanları dinledikten sonra,“Yakınlarda bir okul var,” dedi huzursuzlukla. Ben dişlerimi sıkmış bir şekilde oturuyordum. Meslektaşlarım muhtemelen sokaklarda haber peşinde koşarken ben burada her şeyden bihaber saç kurutma makinelerinin arasındaydım.

Varide’nin annesi Hala, topluluk içinde sesini çıkarmadan oturan tek kişiydi. Pembe camlı gözlüklerinin arkasından, sanki berber saçını kesmeye devam ediyormuş gibi pür dikkat aynaya bakıyordu. Omuzları hafif kalkık, sırtını öne eğmiş bir şekilde oturmasından her an arkasından bir darbe bekliyormuş izlenimi veriyordu.

Onu böyle görünce benim sıkıntım geçti. Ne demek haber peşinde koşmak? Sonuç olarak ben buraya onun ve ailesinin hikâyesini yazmak için gelmedim mi?

Dışarıdaki huzursuzluk uzun sürmedi. Sokaktaki hava sakinleşince Varide'nin yüzü de rahatladı. Ayağa kalkarak Hala'nın sırtını sıvazladı. Sonra yine yanıma gelip oturdu. Karşımızdaki koltukta oturan hanıma gülümsedi. Kafasındaki plastik başlığın arasındaki deliklerden çıkartılmış uzun saç tellerine renk açıcı boya sürülmüştü. "Farz et ki bu şekilde kaçmamız gerekti o zaman görenler benim uzaydan geldiğimi zannederdi," dedi gülerek.

Berber Salim o ana kadar elinde tuttuğu kalaşnikofu yine köşedeki yerine koydu. Rutin olarak yine Hala'nın siyaha boyalı saçlarının arasından inatla uzayan saçları kesmeye devam etti. Üstündeki pas rengi bol pantolonu, önü açık gömleği ve çenesine kadar uzayan sakalıyla opera sanatçısına benziyordu. Ona sorduğumda, kesinlikle nasıl ateş edileceğini bilirim, dedi. Salim Mısır'dan gelmiş ve yıllarca askerlik yapmıştı. Silahı da makas kadar rahat kullanabiliyordu.

Küçük berber dükkânını kendisi döşemişti. Dergilerden kestiği renkli fotoğraflar duvarları süslüyordu. Yüzlerinde masklarla gülümseyen hanımlar, ağır makyajlı saçları lüleli modeller. Açık yeşil renkli eğrelti otları vantilatörden gelen havayla sağa sola sallanıyordu. Duvarda asılı küçük televizyonda kaba bir Arap komedi filmi oynuyordu; kısa pantolonlu bir asker karşısındaki pembe ceketli zayıf adamla kavga ediyordu. Berber dükkânının her köşesi kullanılmıştı. Saç yıkama setleri koyu renkli fayans kaplı tuvalette, klozetin yanında duruyordu.

Hiç bir şey olmamış gibi konuşmalar kaldığı yerden devam etti. Çatışmalar Bağdat'ta günün en önemli konusuydu. Anneler yeni açılan okullar hakkında konuşuyordu. Birinin yanında on yaşlarında bir oğlan çocuğu oturuyordu. Kucağındaki kitabın açık sayfasında basit hayvan ve meyve resimleri vardı, altlarında da İngilizceleri yazıyordu.

En son sayfada:

"Biz Iraklıyız,
Irak'ı seviyoruz,
Saddam babayı da seviyoruz," yazılıydı.

Kitabın içindeki bütün alıştırmalar kurşun kalemle çözülmüştü, ancak onunla konuşmaya çalıştığım zaman çocuğun saymayı bile bilmediğini fark ettim. Neden sonra her şeyi anladım. Bu kullanılmış bir kitaptı. Annesi bu akşamki ilk ödevinin bütün kitabı silmek olduğunu söyledi. Yeni ders malzemeleri olmadığı için eğitim yıllardır bu şekilde sürdürülüyordu.

Varide ile Hala berberden kısaltılmış saçlarından memnun bir şekilde çıktılar. Benim yeni saç modelim de beğenilmişti. Hala, "Salim'e gitmenin iyi bir fikir olduğunu söylemiştim, değil mi? dedi. Ben sabahleyin bu fikre önce itiraz etmiştim. Gelir gelmez berbere gitme fikri tuhaf gelmişti bana. O ise benim itirazlarıma hiç aldırmadı. Onların günlük hayatına katılmak istiyorsam Salim de bunun bir parçasıydı. Yıllardır ona giderdi. İşinin ehliydi hem pahalı da değildi.

Eve dönmeye pek niyetli değil gibiydiler. Pazara gidip alışveriş yapmak istiyorlardı.

Yanımızdan korna çalan arabalar geçiyordu, soluduğumuz hava egzoz kokuyordu. Varide damalı turuncu beyaz taksiyi durdurdu. Bize arka kapıyı açtı, kendisi öne oturdu.

Hala, dik oturmuş siyah çantasını sıkı sıkı kucağında tutuyor ve kuşkulu gözlerle sokaklara bakıyordu. Savaş başlamadan önce Abu Dabi'de yaşayan oğlunun yanına gitmişti, Varide onun yüksek tansiyonu nedeniyle Bağdat'ta patlayan bombalara dayanamayacağından korkmuş ve oraya gitmeye ikna etmişti. Hala birkaç hafta önce Bağdat'a döndü ancak güvenli olmadığı için evden dışarıya nadiren çıkıyordu.

Gözünden hiçbir şey kaçmadığını hemen fark ettim. Eskiden alışveriş yaptığı birçok dükkân hâlâ kapalıydı. Sokaklarda alışık olduğundan daha az kadın vardı. Muhaberat binasını işaret etti, korkulan istihbarat teşkilatı, şimdi Kürt partisinin elindeydi.

Yolları düzene sokmaya çalışan, yüzü sıcaktan kıpkırmızı olmuş trafik polisine baktı. Trafiğe ters yönden giren arabaya öfkeyle söylendi.

Hala'nın izlenimlerini kıyasladığı Bağdat'ı gözümün önüne getirmeye çalışıyorum. Savaştan önce bu mahallede, Mansur'da, her gün dolaşmaya çıktığını kendi anlatmıştı. Herkesle ayaküstü konuşurdu. Mücevherci vitrinlerine, meyvelerin piramit gibi dizildiği büfelere, top top kumaşla-

rın dizildiği tezgâhlara bakardı. Akşamüzeri, yakıcı sıcak bittiğinde piyasa yapan insanları seyrederdi. Genellikle şık vitrin aydınlatmaları sokaklara şenlik havasını vermeye başladığında eve dönerdi.

Aklıma, eski ve bugün arasındaki farklara ilişkin birçok soru geldi ama bir şey sormadım. Geldiğimden beri Varide de, Hala da benimle hiç durmadan konuşuyordu. Evin içinde ne kadar konuşuyorlarsa dışarıda da o kadar suskundular. Benim dikkat çekmemi istemiyorlardı. Birkaç ay önce onları Mayıs 2003'te de ziyaret etmiştim o zamandan bugüne kadar yabancılara karşı düşmanlık artmış, Varide beni bu konuda uyarmıştı.

Dar bir yolun başında indik. Bu yol dükkânlarla çevrili bir meydana çıkıyordu. Büyük çuvallar içindeki baharatlardan yayılan koku duyuluyordu. Köri, zencefil, safran, kişniş. Varide'nin aklında uzun bir alışveriş listesi vardı. Fiyatları kıyaslayıp, birkaç kere gidip geldikten sonra değişik dükkânlardan fasulye, çay, köfte, kıymalı börek falan aldı.

İnce belli, ağız kısmı altın renkli Türk yapımı çay bardağı takımlarına baktı, fiyatını sordu. Otuz beş bin dinar. "Bu neredeyse on beş dolar eder," dedi, şaşırmıştı. "Bu parayla İngilizce sözlük almak daha doğru olur."

Benim mahalleyle ilk tanışmam olduğu halde eczanede bir tanıdığa rastladım bile. Eskiden devlet televizyonu için çalışan gazeteci bir kadın. Onu Filistin Oteli'nden tanıyordum. Bağdat'ın işgalinden hemen sonra bana yanaşıp iş talebinde bulunmuştu. Kısa bir süre sonra şüphelerimde haklı olduğum ortaya çıktı, programlarında Saddam Hüseyin'in borusunu öttüren Baas partisinin fanatik taraftarlığını yapıyordu.

Beni hatırlamadı ve o zaman da yaptığı gibi hemen ne kadar iyi bir tercüman olduğunu anlatmaya başladı. Kendine bu kadar güvendiğini hatırlamıyordum. O zaman yüzü bu kadar gergin değildi, sarartılmış saçları da düzgün bir şekilde taranmıştı. Arada sırada Irak Media Network televizyon kanalı için çalıştığını anlattı. Yeni kurulan radyo ve TV istasyonlarında itibarı sarsılmış birçok gazeteci iş bulmayı başarmıştı. Personel planlamasından İsveç'ten gelen Iraklı bir genç sorumluydu ve Bağdat'ta kimin kim olduğunu pek bilmiyordu.

Hala dükkânın köşesinden beni gözetliyordu. Kiminle konuştuğumun farkında mıydım? Gazeteci kadının bir kutu krem almasını fırsat bile-

rek Hala'ya göz kırptım. O da bana göz kırptı. Gazeteci dükkândan çıktıktan sonra gelip kolumu tuttu. "Biz gözlerimizle dedikodu yapabiliriz," dedi.

Gülmeye başladım. Bağdat'a adımımı atar atmaz hemen çeteye alınmıştım.

Eve döndüğümüzde akşamüzeriydi. Berber, pazar, taksi turu hepsi bir arada belki fazla bir şey değildi ama evde çay içilirken hâlâ bunlardan bahsetmeleri hayatlarının ne kadar monoton olduğunu anlamama yetti.

Hala üzerindeki pantolon takımını çıkartıp, geniş bir ev elbisesi giydi. Kalın saplı gözlüğünü takıp evin ön tarafındaki küçük terasa çıktı, orda duran iskemlelerden birine oturdu. Mutfakta iş yapan Varide'ye yardım etmek istedim ama beni dışarı iterek, "Annemle konuş daha iyi, onun kafasını dağıtmaya ihtiyacı var," dedi.

Hala iskemlesini benimkine yaklaştırdı. Mahallenin ilk dramatik hikâyesini dinleyecektim. Kaynana ile görümce baskısına daha fazla dayanamayan komşu kadın, bavullarını toplayıp evini terk etmiş. Şehirde yaşayan akrabalarının yanına gittiği zannediliyormuş.

Her gün mahalleden bir heyet toplanıp aracılık yapmak üzere kadının yanına gidiyormuş ama nafile. "Irak'ta aile ilişkileri çok boğucu olabilir," dedi Hala. Başını sallayarak kendi söylediklerini tasdik ediyordu. Yıllardır kullanmadığı halde İngilizcesi hâlâ iyiydi.

Komşu kadınla ilgili hikâyeyi anlattığı için rahatlamıştı, arkasına dayandı. "Dedikodu sabun gibidir, yüreği temizler," dedi.

Akşam aniden bastırdı. Elektrik yoktu. Televizyon, odanın köşesinde duran akü ile çalışıyordu. Aynı akü, gece geç vakit elektrik gelene kadar odadaki iki flüoresan lambayı ve koridordaki vantilatörü de çalıştırmaya yetiyordu. Varide mutfakta gaz lambasının ışığıyla idare ediyordu. Evin geri kalan kısmı karanlıktı. Hala'nın elinde büyük bir el feneri vardı. Yolun karşı tarafında bir jeneratör çalışmaya başladı. İyice bastıran karanlık mahalleyi daha da küçültüyor, aniden gece yarısı olmuş duygusu veriyordu.

"Abbas geç kaldı," dedi Varide. Sesi tedirgindi. Cümlesini bitirdiği anda dışarıdan bir araba sesi duyuldu. Dışarıdan konuşmalar, gülüşmeler duyuluyordu.

Bir süre sonra Abbas'ın uzun bedeni ve heyecanlı hareketleri odayı doldurdu. Uzaktan kumanda aletiyle televizyonun sesini yükseltti. Akşamın geri kalan kısmında odanın içinde Arap kanalları cızırdadı durdu. Bu arada Abbas aktör olarak iş bulmak için ne kadar çaba harcadığını uzun uzun anlattı. Tiyatro isimlerini, meslektaşlarını, ilgili kuruluşları sıraladı. Anlattıkları hafızasının değişik köşelerinden fırlıyor gibiydi. Ama bunlar bana çok karmaşık geliyordu. Anladığım tek şey tiyatro dünyasında para sıkıntısı çekildiğiydi.

Yatak odama çıkarken konuşmalar kafamın içinde vızıldıyordu, berberdeki olay geçmişte kalmıştı. Odamın duvarına bitişik çatıya çıktım. Terası çevreleyen duvarın üstünde boş kurşun kovanları duruyordu. Hurma palmiyeleri, çevredeki birçok evin toprak çatılarının üstüne çıkıyordu. Hava, tozlu ve bulanıktı, gökyüzünde pek yıldız görünmüyordu. "Savaşın tozu," diyordu Varide evin içinde de her yere giren ve ona kalırsa önceki yıllardan daha fazla olan bu tozlar için. Ufuk çizgisindeki ışıklar pus yüzünden gizemli turuncu bir renge bürünmüştü. İçin için yanan bir ateş çizgisi gibiydi orası.

Sokağa çıkma yasağı gece on iki de başlıyordu ama sokaklar çok daha erken saatte boşalıyordu. Bu tozlu sükûnet bulutunun altında milyonlarca kişinin yaşadığı bir şehrin olduğunu tahmin etmek güçtü.

Varide'nin çocukluk yatağında yatıyordum. Yastıklı, lacivert kadife kaplı koltuğu annesi bu ev yapılırken, otuz sene önce yaptırmıştı.

O gece sokağın köşesindeki hastaneye giden ambulansların sirenleri yüzünden sık sık tedirginlikle uyandım.

Mutfakta çay demleniyordu. Ateşin üstündeki demir ızgarada kızaran kalın ekmek dilimlerinden çıkan mis gibi kokular mutfağı sarmıştı.

Televizyon açıktı. BBC World kanalı Güney Amerika'da bir yerde süren çatışmaları gösteriyordu. Dışarıdan silah sesleri geldi. "Onlar da ateşle karşılık vermeleri gerektiğini düşündüler herhalde," dedi Varide.

"Ne olabilir ki" diye sordum.

Omuzlarını silkti. "Bu tür olaylar öyle sık oluyor ki," dedi, "bugünlerde herkesin elinde bir silah var. Bizim mahallede bile." Bir gözüyle de sa-

ate bakıyordu. Ağzındaki lokmayı çiğneyerek yerinden kalktı, çantasına kâğıtları tıkıştırmaya başladı.

Akşam saatlerinde, eskiden olduğu gibi yine kendi eczanesinde çalışıyordu ama birkaç aydır gündüzleri de ülkeyi geçici olarak yöneten, Amerikalılar tarafından kurulmuş üst koalisyon organı olan CPA'da (Coalition Provisional Authorithy [Geçici Koalisyon Otoritesi]) çalışıyordu. Aslında resmi olarak tercümandı, ancak pratikte yabancı makamlarla Sağlık Bakanlığı personeli arasındaki karmaşık koordinasyon işinden de sorumlu tutuluyordu.

Yeni işyeri, şehrin merkezinde Dicle kıyısında bulunan Saddam'ın eski başkanlık sarayıydı. Nisan 2003'te Bağdat'ta onunla tanışmamdan kısa bir süre önce bu işe başlamıştı. Onu görmeye gittiğim zaman tavanlardan sarkan muhteşem avizeleri ve Amerikan askerlerinin oturduğu taht şeklindeki kocaman koltukları gördüğümde ağzım açık kalmıştı. Emekli bir berber, sarayın yatak odalarından topladığı altın çerçeveli aynaları binanın girişine asarak orayı bir berber dükkânı haline getirmiş, Amerikan askerlerinin saçlarını birkaç dolar karşılığında kesiyordu. Yabancı yiyeceklerle dolu kafeteryadan aldığı kahve bile Varide'nin boğazından zor geçiyordu. Güzel bahçeden gelen çiçek kokularını içine çekerken "Hava bile lüks kokuyor," dedi. Her taraf gardenya kokuyordu. Onlardan birini kendi bahçesine dikmek istediğini söyledi, günün birinde her şey bitecek, bütün yaşananlar tarih olacak ve kimse anlattıklarına inanmayacaktı. Biraz düşündükten sonra kurduğu bu cesur plandan vazgeçti. Çiçeklerin yerine eline iki çam kozalağı aldı. Şimdi bu kozalaklar salondaki ağır kitaplığın raflarını süslüyor.

Bu arada sarayın bulunduğu bölge son derece sıkı korunan bir site haline getirilmişti, içeriye ancak özel giriş kartı ve sayısız kontrolden geçerek girilebiliyor. "Burada çalışmak insanı parçalıyor, iki farklı dünyada yaşıyorum. Duvarların arasında korunmalı, duvarların dışında karışık, belirsiz bir hayatım var. Ailemin diğer hayatım hakkında bir bilgisi yok, yabancı meslektaşlarımın çoğu da diğer hayatımı bilmiyor." Bazen kendisi de iki hayat arasındaki farklılıkları anlaşılmaz buluyordu. Binlerce yabancıya bazen pişirecekleri sebzeler için ta Kuveyt'ten su getiriliyor oysa Bağdatlılar düzenli olarak kesilen elektrik nedeniyle pompaların çalışmaması yüzünden susuzluk çekiyordu.

Bir araba kornası duyuldu. Hollandalı meslektaşının şoförü onu da almaya gelmişti, bir koşu kapıya doğru gitti. Duştan yeni çıktığı için saçları hâlâ ıslaktı.

Koridordan ayak sesleri geldi, üzerinde bol geceliğiyle Hala salona girdi. Uykudan yüzü kırış kırış olmuştu. Aldığı tansiyon ilaçları yüzünden başı dönüyor, gözlüksüz olduğu için ihtiyatla, yavaş yavaş yürüyordu. Ona çay koymak için yerimden kalktığımda, "Bana bırak, ben yaparım," dedi.

Bir süre sonra gözlüğünü taktı, bana baktı "Saçların böyle çok daha güzel oldu," dedi.

Dış görünüşümle ilgili başka ne gibi yorumlarda bulunacağını merak ediyordum. Geldiğim günden beri bakışlarının sık sık ayağımdaki eski ayakkabılara takıldığının farkındayım. Askıdaki buruşuk ipek bluzumu da görmüş olmalı. Onu beğenmesi mümkün değil.

Abbas da sabahları zor kendine geliyordu. Önce biraz televizyon izledi. Sonra kapının yanında duran sehpadaki çiçeğin kurumuş yapraklarını kopardı.

"Radyo tiyatrosu için saat kaçta stüdyoda olman gerekiyor?"

İlgisizce bana baktı. "Birazdan," dedi. Çiçek sulama spreyi ile yeşil tişörtünü ıslattı, çekiştirerek kırışıklıkları düzeltmeye çalıştı. Ona baktığımı fark ettiği zaman, "ütülemekten daha kolay," diye açıklama ihtiyacı hissetti.

Evden çıkmadan önce açık kahverengi sprey ile tişörtünün altından vücuduna bolca deodorant sıktı. Arabaya bindiğimizde her tarafı bu keskin, baharatlı koku kaplamıştı. Deodorantın adı; "Do it."

Araba Varide'nindi. Yaklaşık yirmi yıllık Datsun. Ön camında büyük bir çatlak, dikiz aynasının yarısı kırık ve arka lambaların camları yok. Egzoz borusu da arka bagajda duruyordu. Egzoz, kısa bir süre önce Abbas'ın bulunduğu mahallede bir patlama olduğu zaman yerinden çıkmıştı. "Yeni araba alabiliriz ama onun çalınma ihtimali çok yüksek." Bir süre öncesine kadar plakalar bile çalınıyormuş. Saddam'ın düşüşünden sonra toplu yağmalama esnasında araba galerilerinden birçok yeni araba çalınmış. Daha sonra da haliyle resmi kayıtlı arabaların plakaları kıymete binmiş.

Korna çalarak mahalleden çıktık. Komşunun tekerlekli sandalyeye bağımlı sakat oğluna el salladı, dükkâna bu haliyle o bakıyordu. Diğer kom-

şunun küçük kızlarına "*Hello*" diye seslendi. Resmi geçitteymiş gibi davranıyordu. Ana yola çıktığımız zaman keyfi kaçtı. Trafik sıkışıklığına söylenmeye başladı. Trafik ışıkları nadiren çalışıyordu ve her kavşakta kaza olmaması bir mucizeydi.

Büyük caddeler, önceki gelişimden daha kalabalıktı. Arabaların çoğu öylesine perişan haldeydi ki her taraf araba mezarlığı izlenimi veriyordu. Alt düzeni sağlam kalmış üç tekerlek üstünde giden araçlar, ön ve arka kaputları olmayan bir Volkswagen. Camları olmayan arabalar. Yeni arabalar da vardı. Araba ithalatındaki sınırlamalar kaldırıldığından beri, bunların sayısı da artmıştı. Ardı arkası kesilmeyen saldırılar sonucunda birçok sokak trafiğe kapatıldığı için ana caddelerdeki trafik kargaşası daha da artmıştı.

Abbas bazen dalgın bazen de heyecanlıydı. Dağınık bir şekilde park etmiş arabaların arkasında durdu. Yüksek sesle trafiği daha da karıştıran otobüslere sövmeye başladı. "Ama bunlar eskiden de vardı," diyecek oldum. "Evet, ama hep aynı şeritten belli istikametlere giderlerdi."

Diğer sürücüleri düzenli olmaya davet etmek hem de yol durumundan son haberleri almak amacıyla başını camdan dışarı çıkardı. Bu arada debriyajda da bir sorun vardı. O sırada debriyajın yanında havluya sarılı bir tabancanın durduğunu gördüm.

Kavşakta duran trafik polisine, "Allah sizi korusun," diye seslendi.

Onu sakinleştirmek amacıyla, "Etraftaki polisler artmış, sanki önceki gelişimden daha fazla polis var," dedim.

Alay edercesine yan yan bakarak, "Polis mi? Kurallar insanın içinde olmalı, yoksa polis hiçbir şey yapamaz," dedi. Dün akşam arkadaşlarını evlerine bıraktığında yerde altı ceset görmüşler. Ne yapacaklarını bilemeyen arkadaşları cesetlerin yanından yürüyüp gitmişler. Hayatın içindeki şiddet öylesine artmıştı ki bazen kendisini bile tanımakta zorlanıyordu. Bir keresinde ağabeyi arabayı park ederken küçük çaplı bir arbede yaşanmıştı. Komşular tanımadıkları bu arabaya bomba yerleştirilmiş olmasından korkuyorlardı. "Ne zannediyorsunuz, ben tanınmış bir aileden geliyorum," diye bağıran ağabeyi onlara vurmaya başlamış, Abbas'ın da ona katılmasına ramak kalmış. Kendi kendine hâlâ kızgındı, "Bana göre yapılacak en aptalca şey kavga etmek," dedi.

Harabe haline gelmiş binaların arasından geçtik. İstihbarat Bakanlığı'nın bombalanmış binası, yanmış, yağmalanmış bankalar, camları olmayan binalar. Bana bu binaları gösterirken sanki kendisi de ilk defa görüyor gibi yeniden öfkeleniyordu. Patlamalara önlem olarak Amerikalıların yaşadıkları yerleri beton duvarlarla, bakanlıkları dikenli tellerle çevirmiş olmalarına da büyük öfke duyuyordu. "Kimliğimizi kaybettik," dedi. Kendi varoluşunu, severek oynadığı Brecht'in oyunlarıyla kıyaslıyordu; gerçeklik tamamıyla altüst olmuş, saçmalık zirvesine çıkmıştı.

Karşıdan gelen arabalardan güç bela kurtulup, televizyon taşıyan bir at arabasının yanından neredeyse ona değerek geçtik. Ambulans sirenleri duyuluyordu; burnuma yangın kokusu geliyordu.

Abbas direksiyona vurarak, "Plan yok," dedi,"plan diye bir şey yok!"

"Sana göre nasıl bir plan yapılmalı" diye sordum.

"Bilgelikle," dedi.

Abbas kendini pek kolay ifade edemiyordu. Daha sonra bu konuya devam ettiğimizde Amerikalıların Irak Ordusunu ve kamu kuruluşlarını feshetmesinin çok büyük bir hata olduğunu düşündüğünü söyledi. "O görevlerdeki herkes Saddam yanlısı değildi ki. Şimdi ise o kızgın işsizler ordusu gerilla savaşçılarının elinde acemi askerler oldular." Ayrıca, şehir sakinlerini de saldırıların hedefi haline getirdiği için, yabancıların üslerini milyonlarca kişinin yaşadığı şehir merkezinde değil, şehrin dışında kurmaları gerektiğini düşünüyordu.

Bu sabah evden ayrılırken onun bu endişeli hali beni şaşırtmıştı ama şehrin içinde gezerken onu daha iyi anladığımı fark ettim. Anladığım kadarıyla böyle bir tavır takınarak onu çevreleyen kargaşaya karşı kendini koruyordu. Stüdyoya geldik, arabadan inerken duyduğu öfkenin bana da geçtiğini hissettim, alnımda biriken terleri sildim.

İçeri girerken, "Sahi oyun ne hakkında" diye sordum.

Tam olarak onun da bilmediği anlaşılıyordu. Tiyatro grubunun paraya ihtiyacı olduğu için oyuncular bir hazırlık yapmadan çıkıp rollerini okuyorlardı.

Dar ve pis merdivenlerden küçük odalara çıkılıyordu. Yukarı çıktığımız anda elektrikler kesildi. Birçok makinenin aynı anda çalışmasından do-

layı jeneratör yetersiz kalmıştı. Stüdyo hamam gibi sıcaktı. Okuyabilmek için yeterli ışık yoktu, aktörlerin burunları ellerindeki kâğıtlara değiyordu.

Rejisör için de bu aceleye getirilmiş bir işti, senaryoyu üç günde yazmıştı. Montaj odasındaki camın arkasından, altı aktöre telaş içinde talimatlar yağdırıyordu. Bağırıp çağırıyordu ama aktörlerden hiçbiri onu dikkate almıyor gibiydi.

Koridorda sigara içen tıknaz, yaşlı bir adam, "Biz balık gibiyiz, sudan çıkartılırsak ölürüz," dedi. Kalın camlı gözlüklerinin arkasından bana hüzünle bakıyordu. Abbas gibi o da tiyatroyu ve seyircisini özlüyordu.

Küçük montaj odasından aktörlere bakarken düşüncelerim Abbas ile tanıştığım güne gitti. İktidarın yıkılmasından hemen sonra bir tiyatro gösterisi esnasındaydı.

Oyunun oynandığı Reşid Tiyatrosu, Radyo ve Televizyon binası ile Muhaberat Bakanlığı arasındaydı. Bu binalar savaş sırasında hedef alındığı için tiyatro da ağır zarar görmüştü. Daha sonra da acımasızca yağmalandı. Girişin üstündeki yarı çökmüş tavandan sarkan birçok avize, şatafatlı eski günleri hayal meyal hatırlatsa da bina eski statüsünü tamamen kaybetmişti. İzleyiciler cam kırıkları, kurşun kovanları ve tavandan düşen parçaların üstüne basarak içeri giriyordu.

Tehlikeli günlerde sokağa az sayıda Iraklı çıkmasına rağmen bu karanlık ve hamam gibi tiyatronun koltuklarının çoğu dolu oluyordu. Oyun esnasında yağmacıların sahnenin arkasında işlerine devam ettikleri duyuluyordu.

Birkaç gün içinde yaklaşık otuz beş kadar genç oyuncu el fenerleri yardımıyla oyuna hazırlandı. Bu kültürel grup on yıl kadar önce kurulmuştu. Gizlilik içinde, yüreklerinde şiirler okumuş, tiyatro oyunları oynamışlardı; bu, onların seyirci önündeki ilk oyunlarıydı.

Oyun, geçmişle günümüzün oldukça karmaşık bir karışımıydı, felsefi fikirler ve yorumlar içeriyordu. Oyun, Saddam rejimini deviren Amerika'ya teşekkür ederek bitiriliyor ancak iktidardaki yeni, yabancı yöneticilerin de en az onun kadar güvenilmez olduklarını vurguluyordu. Aktörler, "Özgürlük nedir" diye soruyor, ama sorunun cevabını vermiyorlardı. Hikâyede oyuncular aynı anda bir şeyler söyleyip duruyordu. Bir diktatör ay'ı ele geçir-

mek istediği için düşürüldü. Savaşmaktan yorgun düştüğü halde emirleri yerine getirmeye devam eden bir asker, "Nerede insan gibi bir canlı bulabilirim nerede" diye bağırıyordu. Diktatör, "Benim için sizleri öldürmek çok kolay ama ölmek kolay değil," dedi. Bir şair, "Bizim ülkemiz lanetli insanların yaşadığı vahşi bir orman. Bombalarla savaş bitti şimdi ruhları teslim alma zamanı." Bir yorumcu "Saddam Hüseyin hepimizin içinde yaşıyor," dedi.

Bu, deneme türünde bir oyunuydu ve eminim sembollerin çoğunun ne anlama geldiğini anlamayan tek kişi ben değildim. Ama bunun bir önemi yoktu. Bağdatlılar hayatlarında ilk defa, sansürsüz olarak kendi yakın tarihlerini izliyorlardı. İzleyicilerden biri, "Daha önceden oto sansürsüz, dürüst bir oyun izlediğimi hatırlamıyorum," dedi. Oyunun sonu gelmeden bazı izleyiciler epey duygulanmıştı. Dışarıda başlarını duvara yaslamış birkaç yaşlı adam, sessizce gözyaşı döküyorlardı.

Tiyatro salonu kırık dökük nesnelerle doluydu; karma karışık filmler sağa sola atılmıştı ve aydınlatılmış sahne yıkık döküktü. Bir asker miğferi dekoratif bir görev görüyordu. Aktörler her gece sırayla, hırsızlara ve evsizlere karşı ellerinde silah tiyatroda nöbet tutuyordu. İçlerinden biri yıkıntıların altında bir ceset yatıyor, dedi.

Tiyatroda Abbas ile Varide'ye rastladım arkadaşlarıyla konuşuyorlardı. Oyunun önemi üzerine bir tartışmaya girmişlerdi. Abbas "Sanat çözüm üretmez biz sadece insanlara ayna tutuyoruz," dedi. Varide daha duygusaldı. "Savaş başladığından beri kendimi ilk defa insani duygular içinde ve başkalarıyla bağlantısı olan bir insan gibi hissediyorum," dedi.

Parlak kumaştan bluzu ve kısa kesilmiş saçlarıyla modayı takip eden bir görüntüsü vardı. Yüzü yorgun görünüyor ama konuşurken devamlı ifadesi değiştiği için arada bir canlanıyordu. Ondan hemen hoşlandım. Büyük çoğunluğu erkeklerden oluşan böyle büyük bir topluluk önünde fikirlerini yüksek sesle ifade etmesinden etkilendim.

Abbas'ın dostça bir yaklaşımı vardı ama karısı kadar kendine güven duymuyordu. Sürekli el kol hareketleri yapıyor, gözlerinde genellikle sinirli bir ifade oluyordu. İngilizcesi tutuktu, kelime aramaya başladığında yüzü daha da gerginleşiyordu. Bir şey ifade ederken mükemmel olmasını istiyordu. Tiyatronun onun en büyük tutkusu olduğu hemen anlaşılıyordu.

Oldukça karmaşık bir oyun olmasına rağmen geldikleri için pişman değillerdi. Bu oyun adeta onları uyku hastalığından uyandırmıştı. İktidarın yıkılmasından sonra ne yapacaklarını bilemedikleri için pek sokağa çıkmamışlardı. Saddam ve askerlerinin aniden ortadan yok olmaları bilinmeyen bir doğa olayı gibi yaşanmıştı. Onu takip eden günlerde etraflarındaki her şeyi yok etme faaliyeti nedeniyle yerlerinden kıpırdayamamışlardı. Tiyatro oyununu duyduklarında buraya gelme cesaretini göstermişlerdi. Özellikle Abbas buraya gelmesinin, onu güvenilir bir palto gibi sarmalayan bu ortama, yıllardır içinde dolaştığı bu binaya karşı boynunun borcu olduğunu düşünüyordu.

Şehrin geri kalan kısımlarında neler olup bittiğine bakmak için planlar yapmaya başladılar. Beni de onlara katılmam için davet ettiler.

Arka koltuktan, onların kendi şehirlerinde birer yabancı gibi etrafa bakınmalarını izledim. Abbas, harabe haline gelmiş binaların önünde yavaşlıyor onları iyice hafızamıza yerleştirmemizi sağlıyordu. Binaların içinden ellerinde tahta ya da metal parçalarıyla dışarı çıkan yağmacıları gördükçe sinirleniyordu. Varide de onu yumuşak ses tonuyla sakinleştirmeye çalışıyordu. Varide, bu insanlara bir şeyler söylemenin çok tehlikeli olduğunu söyledi. Yollardaki, üzerlerinde ölen insanların isimlerinin yazılı olduğu bezleri gösterdiler. Bomba düştüğünde onların mahallesinde de bir kız çocuğu ölmüştü. Evlerinin önünden geçtik. Ön cephe delik deşikti. Daha fazla insanın zarar görmemiş olmasına şaşırdım. Birçok binanın önünde isimler yazılı beyaz bezler asılıydı. Bağdat'ta yeni örgütler ve siyasi partiler mantar gibi ortaya çıkıyordu. Anarşiden yararlanarak değişik binalara yerleşmişlerdi; özellikle iktidarın sembolü haline gelmiş binalar gözdeydi, Muhabe-rat'ın ofisleri ya da Saddam'ın en nefret edilen oğlu Uday ve yandaşlarının sık sık dinlendikleri şık Hunting Clup bunlardan biriydi. Abbas'ın çocuklara oyunculuk dersleri verdiği bale ve müzik okulu da başlangıçta bilinmeyen siyasi bir örgüt tarafından işgal edilmiş ancak personel onları dışarı atmayı başarmıştı. Başkalarının bu binayı işgal etmesine engel olmak için girişe büyük bir bez afiş asılmıştı üstünde özellikle belirsiz bir ifade kullanılarak Ulusal Komite Örgütü yazılmıştı.

Abbas, "Ben aktörüm ama böyle günlerde kendi benliğim bana absürt bir tiyatro oyunu gibi görünüyor," dedi. Varide'ye göre bu daha çok bir

kâbustu. Bu karmaşa içinde tanıdığı insanların yüz ifadelerinin nasıl tanınmaz hale gelerek değiştiğini sürekli anlatıyordu.

Bu yağmalama faaliyetlerini kimin ya da kimlerin örgütlediğini anlamaya çalışıyorlardı. Geçen yıl Saddam tarafından af ilan edilerek sokağa salınan mahkûmlar mıydı? Eski iktidar ülkenin geleceğin karartmak istiyordu. Savaştan önce Saddam ülkeye girmeleri halinde Amerikalılara küllerden oluşan bir ülke bırakacağı sözünü vermişti. Yoksa yağmacılar, 1991 Körfez Savaşı'nın rövanşını almak üzere buraya gelen Kuveytliler miydi? Varide'nin teyzelerinden biri bu yağmacılarla karşılaşmış ve Kuveyt aksanıyla konuştuklarını duymuştu. Ya da yıllardır nefretlerini ve öfkelerini içlerine atmış Iraklılar mıydı bunlar? Gecekondu mahallelerinde yaşayan ve giderek yoksullaşan Şii vatandaşların ellerine geçirdikleri fırsatı değerlendirmeleri miydi? Belki de hepsinin bir karışımıydı yağmacılar.

Ben de bilmiyordum. Savaş haberleri vermek üzere kuzeydeyken, Kürtlerin Amerikan askerleriyle birlikte şehirlere girerlerken dükkânları nasıl yağmaladıklarına şahit olmuştum. Yağmalama öyle kitleseldi ki Kürdistan'a geri dönerlerken tepeleme doldurulmuş arabalar yüzünden kilometrelerce uzayan bir kuyruk oluşmuştu. Jeneratörler, masalar, sandalyeler, vantilatörler, sabitlenmemiş ne varsa toparlanmıştı. Yağmaladığı eşyaları ne yapacağını bilemeyen Iraklı bir tanker şoförü deli gibi yolu süpürüyordu.

Şehirlerde yaşayanlar da ellerine geçirdikleri fırsatı kaçırmıyordu. Bağırıp, çağıran çocuklar bir meyve suyu fabrikasında her şeyi elden geçiriyor, kırıp döküyordu. Kısa bir süre sonra bunlardan biri komaya girerek, Kerkük yakınlarındaki küçük bir hastaneye diğer yaralıların arasına yatırılmıştı. Depoda bulduğu amonyağı içmişti. Fazla mesaiden yorgun düşmüş doktora göre kurtulma şansı azdı.

Silah depoları da çok popülerdi. Rehberimiz bile fırsattan yararlanmıştı. Arabanın ön koltuğunun altı mermi doluydu, birkaç da kullanıma hazır kalaşnikof vardı. Benim itirazım üzerine söylene söylene bunları kaldırıma bıraktı.

Neden yağmaladıklarını sorduğumda kimi, "Yıllarca kimse bizimle ilgilenmedi. Şimdi kendi kendimizle ilgileniyoruz," dedi. Kimi de soru-

ma anlamlı bir cevap veremeyecek kadar kafası karışık olduğu için dalga geçer gibi güldü.

Varide bu yok oluşu görmezden gelmeye çalışıyordu ancak Abbas; "Bu bizim tarihimiz. Tekrarını yaşamamak için bunları iyi hatırlamalıyız," diyerek ona karşı çıkıyordu. Yüzlerce yıllık sanat eserlerinin tahrip edildiği, bazılarının çalındığı Ulusal Müze'yi de ziyaret etmişti. Savaştan hemen önce ölen edebiyat meraklısı babası kütüphanenin tarihi elyazmaları bölümünde çalışmış. Abbas'a tarih ve kültür sevgisini ona babası aşılamış. "Köklerimin hâlâ yerinde durup durmadığını kontrol etmek için müzeye gitmek zorundaydım," dedi. Müzenin önünde ağlarken bir Arap televizyon kanalı onu filme almış. Abbas, aktör ve sunucu olarak Bağdat'ta tanınan bir kişi, duygularını orta yerde açık ettiği için birçok kişi onu eleştirmiş.

Omuzlarını silkti, bu eleştirilere aldırış etmiyordu. "Gözyaşlarımı tutmam mümkün değildi," dedi.

Varide ile Abbas'ı tanıdığımda birkaç haftadır savaş haberleri veriyordum. Iraklılarla kısa buluşmalarımdan ve edindiğim kaçamak izlenimlerden oluşan sevimsiz bir dünyaydı. Olayların peşinden sürüklendiğimin ve felaketi bir haber fırsatı olarak gördüğümün tamamen farkındaydım. Kuzey bölgesinden Bağdat'a ulaştığımda şiddet ve yıkım dolu görüntüler benliğime o kadar işlemişti ki bir zamanlar bu ülkeyi seven Iraklıların olabileceğini tahayyül bile edemiyordum. Başkentte gördüğüm anarşi üzerimde olumlu bir etki yapmadı. Filistin Oteli'nde kalan bir grup gazeteci de beni bunalıma soktu. Bazılarıyla iyi arkadaş oldum. Kendimizi seyahat eden büyük bir aileye benzetiyordum, yaptıkları işe saygı duymama rağmen yüzlerce kişi bir arada olunca, yakınına gelen her şeye pençesini atmaya hazır dev bir yaratık haline geldiğimizi düşünüyordum. Hatta bu yaratık her savaşta daha da çirkinleşiyordu.

Varide ve Abbas'ı tanıdıktan sonra Iraklıların ülkeleriyle ne kadar gurur duyduklarına, geçmişlerinden ne kadar büyük bir sevgiyle bahsettiklerine şahit oldum. Konuşmaya başladıkları anda anlattıkları hikâyelerin sonu gelmiyordu. Onları dinleye dinleye evlerine geldim.

Saddam'ın yolun köşesindeki sarayını gösterdiler. Dört aşınmış bronz kafa uzanmış mahalleye doğru bakıyordu. Saddam başına kondurdu-

ğu klasik saç süsü ile kendini, on ikinci yüzyılda Kudüs'ü Haçlıların elinden geri alan Kürt kökenli Arap lider, Selahaddin Eyyubi'ye benzetmişti. Saddam Selahaddin Eyyubi gibi Tigrit yakınlarında doğmuş olmasıyla övünürmüş. Arap tarihinde Selahaddin Eyyubi cesur ve yüce gönüllü olarak anılırmış, Saddam da kendine bu sıfatların yakıştırılmasından zevk duyarmış. Saray inşaatı yapılırken kafalar güneşte parlıyormuş. Varide'nin ailesi hükümdarın kendini bu kadar parlak bir şekilde öne çıkarmasıyla dalga geçermiş. Ancak bronz kafaların silik, koyu gri bir renk alması fazla uzun sürmemiş.

Yüksek duvarlarla çevrili olan saray yıllar boyunca Saddam iktidarının sembolü olarak görünmüş. Bu mahalle elektrik kesintileri yüzünden sıklıkla karanlıkta kaldığı halde sarayın yeşil lambaları hiç sönmezmiş. Saddam hiç gelmediği halde aşçı her gün o gelecekmiş gibi yemek hazırlarmış. Havuzdaki balıklar, hükümdar bir gün gelir de onlardan birini yemek isterse güzel koksunlar diye zencefille beslenirmiş.

Nisan ayında bir gece duydukları güçlü bombalamalardan sonra elektrikler tamamen kesildiğinde Varide ile Abbas, Saddam'ın 1991'de kurtulmayı başardığı baskından bu sefer kurtulamayacağını hissetmişler. Sabah güneşinin ilk ışıklarıyla sarayın çevresindeki küçük gözlem kulelerinde Cumhuriyet Muhafızlarının nöbet tutmadıklarını şaşkınlıkla fark etmişler. Çevrelerine korku yayan askerler, sessiz sedasız arkalarında iz bırakmadan yok olmuşlar. Abbas'ın ifadesiyle sanki Alaaddin sihirli lambasına dokunmuş.

Abbas, nisan ayı başlarında havaalanı çevresindeki çatışmalardan sonra rastladığı bir askerden bahsetti. Asker ona insanların sokaklarda nasıl bir o yana bir bu yana kaçtıklarını anlatmış, Abbas da bize iyi bir aktör olarak bunları hareketlerle gösterdi. Asker, "Çok şiddetli patlamalardı ve her tarafta cesetler vardı," demişti. Abbas adama acımış ona ekmek ve su vermişti. Asker de karşılığında yanında taşıdığı Kuran'ı ona bırakmıştı. Elindeki yegâne değerli eşyası oydu.

Abbas kitaplıktaki çiçekli çantanın içindeki Kuran'ı aldı. Düşüne düşüne karıştırmaya başladı, sanki asker hakkında daha fazla şeyler öğrenmeye çalışıyor gibiydi. "Eskiden olsa bu adama aldırmazdım ama şimdi başına neler geldiğini merak ediyorum," dedi. Sesi kendi söylediklerine şaşırmış gibi çıkmıştı.

Kısa bir süre sonra mahallede Amerikan panzerleri gezmeye başlamıştı. Abbas ile Varide bir yandan rahatlamışlardı ama diğer yandan da onurları zedelenmişti. Orduları ülkelerinin onuru için biraz daha fazla direnemez miydi?

Abbas konuşmaya devam ederken bir yandan da duvara evlilik fotoğraflarını asıyordu. Varide'nin üzerinde fildişi renginde bir elbise, elinde bir buket beyaz gül vardı. Abbas ise koyu renk bir takım giymiş, kravat takmıştı. Bombalamalar başladığında önlem olarak diğer dekorasyon malzemeleri ile birlikte bu fotoğrafı da kaldırmışlardı. "Irakta 'zor günlerde evlilik gününü hatırlamalısın' diye bir söz vardır," dedi. Anlatılanları merakla dinlerken kendimi nihayet gerçek Irak'a adım atmış gibi hissettim.

Ben ayrılmaya hazırlanırken, "Gidiyor musun" diye sordu Abbas. Bir şey demeden başımı salladım. Onu bu kadar gergin bir durumda görmeye daha fazla dayanamadığımı nasıl söyleyebilirdim. Onu tanıdığım ilk günlere göre o kadar donuk ve solgundu ki. Anlattıklarından ümitsiz ve kafasının karışık olduğu açıkça anlaşılıyordu.

Bir süre Dicle boyunca yürüdüm. Bir zamanlar insanların oturup keyifle ızgara balık yediği üstü kapalı taraçaları olan restoranların önünde şimdi birkaç boş masa ve iskemle duruyordu. Yemeğin adı maskuftu. Buraya gelmeden önce Hollanda'da bu yemekle ilgili konuştuğum bir Iraklının yemeği anlatırken ağzının suyu akmıştı. Nehir durgundu. Suyu toprak rengindeydi ve üstünde tek bir tekne bile yoktu. Bağdat'a gelmeden önce suda büyülü bir hareketlilik olacağını hayal etmiştim.

Bu hayat damarı, iki kıyısına yayılmış olan bu şehrin tahrip edilmesine ilk defa şahit olmuyordu, geçmişte de bunun örneği yaşanmıştı. 1258 yılına kadar Bağdat'ta zengin bir kültür varmış. Şehir o kadar varlıklıymış ki, hükümdarlar, şehri Allahın bir lütfü olarak görürlermiş. Bu görkemli zamanlar, iktidarın iç çekişmeleriyle ve Moğolların şehre girmesiyle son bulmuş. Bağdat'ı yaka yıka işgal etmişler, on binlerce Bağdatlı öldürülmüş. Rivayete göre yeni hükümdarlar kafataslarından metrelerce yükseklikte anıtlar yapmışlar. Değerli elyazmalarını, kitapları yok etmişler. Dicle nehri kan ve mürekkepten kurşuni renge bürünmüş olmalı. Muhtemelen şu andaki rengi gibi. Ko-

nuştuğum Iraklılar haklı olarak bugünlerde yaşananları, tarih kitaplarından okudukları kadarıyla eski medeniyetin yok oluşuna benzetiyorlardı.

Bu mahallede yürüyüş yapmam dikkat çekiyordu. Arabalar yavaşlıyor, kornalar çalınıyor, gençler yürüyüşlerini yavaşlatarak ıslık çalıyordu. Bu durumdan oldukça rahatsız olmuştum, eve dönmek üzere hemen bir taksiye bindim.

Abbas eve morali bozuk bir şekilde geldi. Saatlerdir yüksek sesle okumaktan sesi kısılmıştı. Koltuğa yığıldı ve birkaç kere eliyle saçlarını karıştırdı. "Tunus'a telefon etmeliyim," dedi. Tunus'ta yaşayan bir arkadaşı birkaç hafta önce Abbas'ın tiyatrosunun bir festivale katılıp katılamayacağını araştıracağına söz vermişti. Ama o konuşmadan sonra bir daha ses çıkmamıştı. Abbas ona verdiği sözü hatırlatmak için bir faks göndermişti. Talebini dramatik bir şekilde formüle etmişti; "Vatanın adına bize yardım etmen için yalvarıyorum."

Evdeki telefon uzun zamandır çalışmıyordu. Telefon santralleri bombalanmış sonra da yağmalamalarla iyice yok edilmişti. Şehrin bazı bölgelerinde telefonlar çalışıyordu ama bu mahalledeki kablolar henüz tamir edilmemişti. Varide'nin, işi gereği sadece yerel konuşmalar için kullanabildiği Amerikan ağına bağlı bir cep telefonu vardı.

Abbas çatıya çıkıp benim uydu aracılığıyla kullandığım telefonumla Tunus'u aradı. Varide bir yandan konuşmayı dinliyor bir yandan da çatıdaki metal su depolarının içinde yeterli su olup olmadığını kontrol ediyordu. Elektrik kesildiği zaman pompa çalışmadığı için buradaki su kullanılıyordu.

Manzaraya bakarak keyiflendi. Hurma ağaçlarını göstererek "Sanki hepsi saçları farklı model yapılmış hanımefendiler gibi," dedi. Bir zamanlar Fırat ile Dicle arasındaki bu topraklarda palmiye ağaçlarından oluşan bir ormanlık, karanlıklar ülkesi Mezopotamya İmparatorluğu vardı diye anlattı. Eskiden beri palmiye ağaçlarının evleri koruduğuna inanılırmış. Bağdat'ta yapılan her evin bahçesine mutlaka hurma palmiyesi dikilirmiş.

Varide'nin rahmetli babası üç yüz değişik tür palmiyeyi birbirinden ayırt edebilirmiş. Bahçelerindeki palmiyeleri o kadar çok severmiş ki onlara karısının ve çocuklarının adlarını vermiş. Evin arka tarafında, ilk meyve

veren palmiyenin adı Hala'ymış. Varide ile kardeşi Ahmet bahçenin başka yerlerindeler. Yurtdışına yaptığı geziler esnasında eve telefon ettiğinde önce "Palmiyeler ne durumda" dedikten sonra çocukların nasıl olduklarını sorarmış. Varide bunları anlatırken gülümsedi.

Dopdolu turuncu salkımlar büzüşmeye başlamıştı. Varide, "Önceki yıllarda bunlardan reçel yapar, kalanını da komşulara dağıtırdık. Bu sezon savaştan dolayı yapamadık," dedi.

"Onları hâlâ toplayabilirsin, gayet iyi görünüyorlar," diye önerdim.

"Kim toplayacak? Bahçıvanımız savaş başladığından beri ortalıkta yok. Hem zaten geç de kalındı." Ses tonu birden duygusuzlaşmıştı.

Gerçek nedenler bunlar değil diye düşündüm. Bana kalırsa yeni hayatın içinde eski âdetlere yer kalmamıştı. Hayat o kadar değişmişti ki. İnsanların kafaları bir önceki savaştan sonra bu kadar karışık değildi herhalde, sanki bu savaştan sonra herkesin kafası daha karışık. Varide, kendi şehirlerini tanımakta zorlandıklarını ve geleceğin nasıl olacağı hakkında hiçbir fikirlerinin olmadığını anlattı.

Aşağıdaki çatıdan Abbas'ın sesi duyuluyordu. Konuşuyor, konuşuyordu.

Sonra sessizlik oldu.

Merdivenlerden çıkarak yanımıza geldi. "Eskiden bölgedeki devletler bizleri festivallere davet ederdi. Ama artık yeni ve özgür Irak'ı göstereceğimizden korktukları için istemiyorlar," dedi.

Önce dalga geçtiğini zannettim ama yüzüne bakınca gerçekten böyle düşündüğünü anladım.

"Gelebilirmişim ama tatil için." Omuzlarını silkerek, "tatil," diye küçümseyerek tekrar etti.

2

Varide'nin çalıştığı ofis, eski başkanlık sarayında bugünkü adıyla "yeşil bölge"deydi. Şehrin geri kalan bölgeleri Amerikan jargonuyla "kırmızı bölge" ilan edilmişti. Varide'nin çalıştığı yer büyük oranda benim için yasak bölgeydi ancak arada sırada çalıştığı Sağlık Bakanlığı'nda rahatça ziyaret edebiliyordum onu.

Bina, duvarlar ve parmaklıkların ardında adeta kale gibi duruyordu. Ön girişi tamamen kapatılmıştı. Arka taraftaki girişe demir bir kapan konmuştu. Girişteki güvenlik elemanları giren herkesin üstünü ve çantasını arıyordu.

Bakanlık binası saldırıların hedefiydi. Çevrede birkaç defa patlayıcı madde bulunmuştu. Bina sık sık iş arayan Iraklılar tarafından işgal ediliyordu. Bazen olaylar yaşanıyordu. Bir keresinde protestocuların üzerinde silah bulunmuştu. Parmaklıkların üzerinden içeri girmeye çalışırlar ve güvenlik güçleri takviye beklerken Varide ve iş arkadaşları binadan kaçmak zorunda kalmışlardı.

Varide'nin çalıştığı bölüme açılan camlı kapıda da kontrol vardı. Kimisi üniformalı kimisi sivil giyimli insanlar oradan oraya koşuşuyorlardı. Kulağıma çeşitli diller geliyordu.

Varide ofisinde oturuyordu. Oldukça kısıtlı olanaklarla döşenmiş bu odaya ofis demek zordu. Duvara dayalı masaların üstünde iki bilgisayar duruyordu. Kapının yanında üst üste dizilmiş kutular vardı.

Beni bazı iş arkadaşlarına tanıştırmak için çağırmıştı ama sanki biraz sinirlenmiş gibi görünüyor, çıkmak için acele ediyordu. "Sonra anlatırım," diye fısıldadı. Ben sağa sola bakma niyetindeydim ama ikaz eden bakışları beni durdurdu.

Daha sonra, yine kimin hangi ofiste oturacağıyla, toplantıya kimin başkanlık edeceğiyle ilgili birçok problem var, diye anlatmaya başladı... Birlikte çalışmaları gerekirken CPA çalışanlarıyla bakanlığın memurları birbirleriyle tartışıyordu. “Bakanlıkta bizi işgalci gibi görüyorlar. Hatta bazıları bizim Amerikalılara ajanlık yaptığımızı bile düşünüyor,” dedi. Bazen de CPA'lılar bütün bilgilere onlar sahipmiş gibi bakanlığın memurlarına bilgiçlik taslıyorlarmış. Ortam bazen öylesine gergin oluyormuş ki birkaç kat yukarıdaki tuvalete gitmeye cesaret edemiyormuş. “Neyse ki hâlâ bir eczanem var ve orada patron benim.”

Eczaneye giderken yolda kocaman kahverengimsi sarı bir bina gördüm. Giriş kapısının önünde sütunlar vardı, pencereler aynalı camlarla kaplıydı ve çatıdan küçük bir kule yükseliyordu. Dükkânların ve evlerin arasında, başarısız bir Disneyland binası gibi duruyordu. “Kim yaşıyor burada Tanrı aşkına” diye sordum. Abbas'ın yanında oturan Varide dönüp binaya bakmadı bile. “Adi herifin teki,” dedi. Tükürüyor gibi yaptı.

Son yıllarda bu tür binalar sıkça yapılıyor diye açıkladı. Bu binalar genellikle son yıllarda kaçakçılık ve karaborsacılıkla büyük paralar kazanan işadamlarına aitti. Bu adamlar 1991 yılındaki Körfez Savaşı sonrasında da bombalanmış yolları, köprüleri, enerji santrallerini, devlet binalarının tadilatlarını yaparak voleyi vurmuşlardı. Abbas bir film çekimi için nasıl bu minik saraylardan birinin içine girdiğini anlattı. Günler boyunca gördüğü bu kokuşmuş ortamı anlata anlata bitiremedi. Banyoları değerli ve pahalı taşlarla döşenmişti. Bunları görmek adeta gözlerini acıtmıştı.

Her ikisi de, Saddam'a ya da çevresine yakın kişilerin bu şekilde servetlerine servet katmalarından tiksiniyordu. Varide, “Üstelik de halkın geri kalan kısmı Birleşmiş Milletlerin koyduğu yaptırımlar yüzünden giderek daha yoksullaşırken. Biz üçüncü dünya ülkesi değildik ama o hale getirildik” dedi. Birkaç sene önce bir Fransız tanıdığına, “Saddam rejimine katlanabilirim ama bu yaptırımlar bütün dünyanın bize karşı olduğu hissini veriyor,” demişti.

Ekonomik boykot hakkında bilgi sahibi oldukça şaşkınlığım artıyordu. Önlemler 1990'da Kuveyt'e giren iktidarı cezalandırmak ve ordunun

oradan çekilmesini sağlamak amacıyla alınmıştı ancak sonuç bunun aksi oldu. Rejim yanlısı ve Saddam'ın çevresindekiler dışında herkes bu yaptırımlardan payını aldı. Bağdat aşırı zıtlıkların şehri haline gelmişti. Orta sınıf neredeyse yok olmuştu. Uluslararası örgütlere göre daha önceleri halkın aşırı kilo sorunu vardı ancak şimdilerde gıda yetersizliğinden dolayı çöplerin muhteviyatı bile değişmişti. Çöplerde yenemeyecek maddelerin oranı artmıştı. Grafit tehlikeli bir madde kabul edildiği için öğrenciler kurşunkalem bulamıyordu. Oysa herhangi bir tehlike arz etmesi için milyonlarca kurşun kalemin bir araya gelmesi gerekirdi, anlaşılan bu dikkate alınmıyordu. Ulusal Orkestra anlaşılmaz bir nedenle enstrümansız kalmıştı, çünkü tamiratlar için gerekli parçaların ithal edilmesi yasaktı. Iraklı bir kadın yazara göre hayvanat bahçesinde bile kargaşa vardı. Bakıcılar muz fiyatları fırladığı için maymunları havuçla beslemeye çalışıyordu. Hayvanlar da ısırdıkları sebzeleri öfkeyle geri fırlatıyorlardı.

Unicef ve Dünya Sağlık Örgütü uygulanan yaptırımların halk sağlığı açısından doğurduğu korkunç sonuçları bildiriyordu.1991-1998 yılları arasında beş yaşın altındaki çocuk ölümlerinin sayısı önceki yıllara oranla beş yüz bin daha fazlaydı. O dönemde -boykotu başlatan- Amerika'nın Birleşmiş Milletler elçisi olan Madeleine Albright'ın bir gazetecinin bu yaptırımların doğurduğu sonuçlara bakıldığında buna değip değmediğini sorması üzerine verdiği cevap "evet" olmuştu. Birçok BM üst düzey görevlisi uygulanan yaptırımlardan dolayı vicdan azabı çekerek görevlerinden istifa etmişti. Irak 1996 yılından itibaren 'Gıda için petrol' programı kapsamında belli bir miktar petrolün getirisiyle BM Irak halkına gıda yardımında bulunuyordu, bu program biraz rahatlık sağlasa da yolsuzluğu arttırmış, insani ihtiyaçlarda bir azalmaya yol açmamıştı. Saddam elindeki gıda stoklarını kullandırmıyordu. Sonunda BM bir yolsuzluk skandalıyla suçlandı.

O dönem sadece ekonomik değil siyasi düşüşü de beraberinde getirdi. Olduğu kadarıyla çekingen muhalefet ya da muhalefet çabaları da yok oldu. Birçok Iraklı için hayatta kalma mücadelesi başlamışken, rejim her zamankinden daha sağlam bir şekilde yerinde duruyordu.

Varide demir kapıdaki iki kilidi açtı. Eczanesi beyaz fayansla kaplanmış birkaç metrekarelik bir alandı, küçük bir tezgâh ve içinde ilaçların bu-

lunduğu bir camlı vitrinden ibaretti. Kapının üstünde bir klima asılıydı. Camları havada uçuşan mermilerden korumak için aylar önce yapıştırdığı sarı bantlar hâlâ yerlerinde duruyordu.

Basit bir eczaneydi burası ama Varide için çok değerliydi. Her gün saat dörde doğru ofisten çıkıp buraya geliyor ve genellikle birkaç saat çalışıyordu. Kendi kendinin patronu olmak ve tek başına çalışmak hoşuna gidiyordu. Savaştan önce buraya getirdiği müziği ve kitaplarıyla oyalanıyormuş. Mahalle sakinleri onun tekrar gelmesinden memnun. "Hayatın devam ettiğini gösteren küçük işaretler onları ümitlendiriyor," dedi.

Abbas arkadaşlarına gitti. Bizimle birlikte gelmiş olan Hala her zamanki yerine geçti, köşede sırtını duvar dolabına yaslayarak oturdu. Bu şekilde içeri giren müşterileri ve sokağı kontrol altında tutabiliyordu.

Varide vitrin camlarını açarak elindeki ilaçlara baktı, yüzünü buruşturdu. "Bu kargaşa içinde eksiklerimi nasıl tamamlayacağımı bilemiyorum, fiyatlar da öyle yükseldi ki. Müşterilerime fiyat farkını yansıtmakta zorlanıyorum. Fiyatları düşük tuttuğum için özellikle bana geliyorlar."

Ekonomik yaptırımlar sonucunda Bağdat'ta ilaçlar karaborsaya düşmüş ve bu işten anlamayan seyyar satıcılar ilaç satmaya başlamış. Varide'ye göre bazı meslektaşları da bu durumdan yararlanıyor ve hastalarına rastgele ilaç veriyorlarmış.

Küçük tezgâhın arkasından anlatmaya devam etti. Bu yaptırımlardan hastalar zarar görmeye başlamış. Yaşlı bir adam ilaç alabilmek için gözlüğünü satışa çıkarmış, çocuk sahibi olmak isteyen bir kadın elindeki ilaçları satarak para bulmaya çalışmış. Bu ilaçları kadından satın alırken Varide'nin yüreği parçalanmış.

Yoksulluk nedeniyle birçok aile eşyalarını satmaya çalışıyormuş. Bazıları da memleketten ayrılmak için evlerindeki eşyaları açık arttırmayla satışa çıkartmış. Yabancı BM çalışanlarına ve diplomatlara şahane antika halıları, eski gümüş eşyaları yok pahasına satmışlar.

Varide'nin ailesi, anne babasının birikimleri dolayısıyla, diğer ailelere oranla ekonomik yaptırımlardan daha az etkilenmiş. Buna rağmen onlar da, bir çalışma masası, altın kaplamalı dolma kalem ve babasının özel yabancı içkileri gibi bazı şeyleri satmaktan kurtulamamışlar.

Eczacı olmak Varide'nin öncelikli isteği değilmiş. Babasının ısrarıyla eczacılık okumuş. Babası onun maddi güvence sağlayacak bir meslek seçmesini istiyormuş. Ayrıca birkaç yıl zorunlu devlet hizmetinden sonra kendi eczanesini açtığında artık devletten de bağımsız olacağını düşünüyormuş. Onu böyle yönlendirmesinde babasının ülkedeki iktidarla acı deneyimlerinin rolü büyükmüş. Yetmişli yıllara kadar Petrol Bakanlığında önemli bir görevdeymiş ancak yolsuzluklara ve yanlış uygulamalara getirdiği eleştiriler nedeniyle onu işten çıkarmışlar.

Varide'ye kalsa o yaratıcı bir meslek seçermiş. Okul döneminde yazdıkları hep çok beğenilir ve sınıfta yüksek sesle okunurmuş. Edebiyata ilgisi aileden geliyormuş. Evdeki merdivende duran kutuların içinde babasının Amerika'dan getirdiği kitaplar var. Ayrıca amcası da tanınmış bir şair. Öğrenciler amcasının şiirlerini ezbere bilirmiş. Mesela aşk ve yalnızlığı anlattığı "Yağmurun şarkısı" şiiri gibi. Çalışmalarından bazıları Fransızcaya çevrilmiş. Güneydeki, doğduğu Basra şehrinde bir heykeli dikiliymiş. Heykelin savaş esnasında yıkılmamış olduğunu öğrendiğinde Varide rahat bir nefes almış.

Varide'nin filmlere de ilgisi var. Televizyonda gördüğü bir sahneden sonra filmin adını, başrol oyuncularını hemen hatırlıyor. "Annem uzun bir süre benim bir sinemada müdür olacağımdan korktu."

"Neden olmadın?"

Varide kaşlarını kaldırarak güldü, "Saddam'dan sonra sinemalarda sadece porno filmler oynatılıyor."

Hala da başını sallayarak "sinemaya sadece erkekler gidiyor," dedi. Tezgâhın üstündeki paketten birkaç ay çekirdeği alıp yemeye başladı. Varide annesine şefkatle bakıyordu. "Babamın beş yıl önce vefatından sonra buna benzer birçok gün geçirdik birlikte," dedi. Varide babasını çok severmiş. Babası ona anti sağlam bir eğitim vermiş. Kendine güvenmesinin, düşündüğünü ve hissettiğini açıkça söylemesinin önemini öğretmiş. Fotoğrafları salondaki dolabın raflarında duruyor. Yumuşak hatları olan güler yüzlü bir adam.

Eskiden babasının kızıymış ama yıllar geçtikçe annesiyle bağları daha güçlenmiş. Varide o sırada evlenmemiş olduğu için, babası öldükten sonra iki kadının evde bir başlarına kalmış olmaları ender görülen bir durum olmalı. Erkek kardeşi şehrin başka bir mahallesinde oturuyormuş. Kı-

sa bir süre sonra Diş Hekimliği Üniversitesinde ders vermek üzere Abu Dabi'ye gitmiş. Onların da kendisiyle gelmesi için çok ısrar etmiş ama Varide gibi annesi de Bağdat'ı çok sevdiklerinden ayrılmak istememişler.

Önceleri yaratıcı işlere ilgi duymuş olsa da zamanla yaptığı bu işten de hoşlanmaya başlamış. Savaş başlamadan kısa süre önce eczaneyi kapatmak zorunda kalmasına çok üzülmüş. Mahallede doktor olmadığı için insanlar başları sıkıştığında ona geliyorlarmış. İlaçların bir kısmını toparlayıp eve götürmüş, bütün mahalleli yardım almak için evlerinin kapısını çalmaya başlamış. Çoğunluk sakinleştirici ya da uyku hapı istiyorlarmış. Anlattığına göre insanların gerginlikten kaynaklanan şikâyetleri hâlâ sürüyormuş.

Sanki anlattıklarını duymuş gibi o anda bir adam gelip aspirin istedi. Az ilerdeki döviz bürosunda çalışıyormuş. Varide, adam gittikten sonra, "Baş ağrısının gerginlikten kaynaklandığını düşünüyorum. Sürekli paralarını çaldırmaktan korkuyor," dedi. Sonra birkaç dükkân ilerdeki gazete satıcısı gelerek uyku hapı istedi. Daha önce geldiğinde Varide'ye geceleri Irak'ta kalsın mı yoksa gitsin mi diye düşünmekten uyuyamadığını anlatmış.

Bir süre gelen giden olmadı. "Savaştan önce günde yirmi otuz müşteri gelirdi şimdi ise en fazla üç."

Fransız dergilerindeki, önceden çözüp sonra sildiği, bulmacaları yeniden çözerek vakit geçiriyor.

Fransızca en sevdiği dil. Savaştan önce Dicle üstünde ofisi olan Fransız Kültür Merkezi'ne sürekli olarak gidermiş.

Çatışmalar birkaç hafta içinde yatıştığı zaman bina iyimserlikle yeniden boyanmış. Varide de haftalık programlara katılacağı için sevinmiş. Ancak son bombalamalardan sonra kuruluşun tabelası ve bayrağı bile ortadan yok olmuş. Bu merkez, diğer yıpranmış binalar arasındaki gerçeküstü ve korkunç bir beyazlıkta duruyormuş.

Aklı yine diğer işine gitti. Genellikle birlikte çalıştığı yöneticilerin nasıl bir hayat yaşadıklarını anlamakta zorlanıyor her gün onu çok şaşırtan bir olay duyuyormuş.

Dün bir İtalyan sarayın yanındaki lüks restorandan büyük bir parça bonfile sipariş etmiş. "Ne yaptı biliyor musun? Eti iki eliyle tuttu kaldırıp yemeye başladı. Sanki pizzaymış gibi," dedi gülerek. Bir de pek bir sonuca

varmayan toplantılardan sıkılıyordu. "Eskiden sadece Arapların bu kadar çok konuştuklarını zannederdim."

Yabancı iş arkadaşlarının çoğu bu sıkı korumalı binalardan dışarı adımlarını atmıyormuş. Varide'ye misafirliğe gelen birinin sonra evden yalnız başına çıkarak, korumalı araba yerine taksiyle ya da yürüyerek bir yerden başka bir yere gittiğini duyunca buna inanmıyorlarmış.

Sık sık kültürel farklılık ya da bilgisizlik nedeniyle de tartışmalar yaşanıyormuş. Varide, Amerikan askerlerinin kadın personelin üstünü aramak için, murdar bir hayvan olan köpekleri kullanmalarını anlamakta zorlanıyordu. Aslında sorun olması gerekmeyen ufak tefek olaylar da sorun oluyormuş. Biz berberdeyken yaşanan çatışmayı hatırlatarak, "Neden eski askerlere ödenek ödenmesi şehrin en yoğun caddelerinden birinde yapılıyor? Bu durum problemlere davetiye çıkarmak değil de nedir." Onun fikrine göre bu ödeme daha sakin bir bölgede yapılsa böyle bir çatışma çıkmazdı. Başını iki yana salladı. Çok büyük bilgisizlik ve hiç düşünmeden alınan kararlar.

Sürgünden, ülkesine ve ülkede kalanlara yardımcı olmak amacıyla Irak'a dönen danışmanlar arasında da bazen tartışmalar çıkabiliyormuş. "Neden bu ülkede kaldınız Allah aşkına" diye soranlara Varide, "Siz neden gittiniz" sorusuyla cevap veriyormuş.

Yönetim bakımından ortalıkta tam bir kargaşa var. Yeni bir kanun çıkartılıyor ama daha uygulamaya konamadan onu bir başkası takip ediyor. Bunun nedeni Pentagon ile Amerikan Dışişleri arasındaki çekişme. Her ikisinin de Irak'ta temsilcisi bulunuyor ve aralarında sürekli olarak bir anlaşmazlık var. Varide'nin bir arkadaşı kısaltılmışı CPA olan koalisyon için, *'Can't Produce Anything'* [Hiçbir Şey Üretemez] diyormuş.

Koalisyonu oluşturan danışmanların çoğunun yaşı yirmi beş, otuz beş arasında. Bunlar, bilgi ve deneyim sahibi kişilerden çok hırslı ve Cumhuriyetçilerle iyi ilişkileri olan kişiler. Birçok deneyimli uzman, Demokratlara yakın olduğu için dışlanıyor. Irak'a gönderilenlerin sözleşmeleri üç aydan daha fazla sürmüyor. Tam işe alıştıkları anda tekrar bavullarını toplamaya başlıyorlar. Varide bir seferinde Irak'ın geleceğiyle ilgili birçok kararın alındığı bir toplantıda tek bir Iraklının bile olmadığını fark etmiş.

Sanki bu konuda konuşabilecek yetkinlikte hiçbir Iraklı yokmuş gibi. Arkasından biri sağlık konusunda yepyeni bir sistemin kurulması önerisinde bulunmuş. Tam bu noktada parlayacakken Uluslararası Kızıl Haç Örgütünden bir görevli atılarak: "Siz bu ülkede hiç altyapı yokmuş gibi davranıyorsunuz ancak unutmayın ki seksenli yılların ortalarında bölgedeki en iyi sağlık sektörü buradaydı," diye ikaz etmiş. İşyerinde bu kadar iyi İngilizce konuşması sık sık şaşkınlık yaratıyormuş, Fransızca da bildiğini söylediğinde şaşkınlık daha da artıyormuş. "Benim ülkemin çöl olduğunu zannediyorlar. Bu bölgedeki ilk televizyona bizler sahiptik. Sanat, tiyatro ve kültür dediğin zaman akla Irak gelirdi. Ressamlarımızın, sanatçılarımızın ünü sınırları aşmıştır." Bir gün böyle bir konuşmadan sonra dışarı çıktığında kendini Şiilerin hapisteki liderlerinin özgür bırakılması için yapılan mitingin ortasında bulmuş. Taksi aramak için aralarından geçerken 'İşte Irak'ın bu gerçeğinden duvarların arkasında yaşayanların haberi bile yok,' diye düşünmüş.

Bir süre sustuktan sonra, "Sence de şu andaki yöneticilerin, kendilerinden önce aynı saraydan ülkeyi yöneten kişiyle ülkenin gerçeklerinden aynı uzaklıkta olmaları ilginç bir ironi değil mi" diye sordu.

Hala, kızını dikkatle dinliyordu. Başını salladı. "Ne düşünüyorlar? Burası Afrika değil. Bizler ağaçlarda yaşamıyoruz."

Varide daha hafif bir konuya geçti. Bir gün yabancı bir iş arkadaşı sevinç içinde bir antika bronz çanağa iki yüz dolar verdiğini anlatmış. Bu alışverişten gurur duyuyormuş çünkü satıcı önce dört yüz dolar istemiş. Varide ona gülerek, "Ninemin antika çaydanlığını sana birkaç kuruşa verebilirdim," demiş. Neyse ki adam şakadan anlıyormuş. Bu tür konular açıldığında onun yaptığı iş sayesinde uluslararası ilişkiler içinde olmaktan dolayı mutlu olduğu anlaşılıyordu.

Saddam rejimi döneminde bu düşünülemezdi. Babası sadece birkaç defa evlerine yabancı dostlarını çay, kahve ya da içki içmeye davet ettiğinde bile risk almış oluyordu.

Elektrikler kesildi, klima çalışmadığı zaman içersi çok bunaltıcı oluyordu. Hala iskemlesini kapıya doğru çekerek biraz hava almaya çalışıyordu. Mumların titrek ışıklarıyla aydınlatılmış vitrinlerin arkasında oturan üç

kadın olarak ilginç bir görüntü sergiliyor olmalıyız. Yandaki parfümeri ve kumaşçı dükkânlarını erkekler işletiyor. Onların da pek müşterisi yok. Yolun karşı tarafında yağmalanmış bir alışveriş merkezi var. Eskiden yanındaki boş arazide pazarcılar tezgâhlarını kurarmış ancak geçen sene Saddam'ın bir akrabası oraya süpermarket açacağı için pazarcılar kovulmuş. Savaş çıktıktan sonra da bu planlar hayata geçirilememiş.

Varide'nin bir tanıdığı içeri girdi, Kürt kökenli bir mühendisti gelen. Üzerinde pahalı olduğu anlaşılan bir bluz vardı, bakımlıydı. Yüzündeki makyaj itinayla yapılmıştı.

Beni gördüğü anda ülkede olan bitenle ilgili yorumlarda bulunmaya başladı. Ülkesinin hâlâ güvenli olmamasına kızgındı. Amerikalı askerlerin davranışlarıyla ilgili de çok dolu. "Yaşlı bir adamı nasıl dövdüklerini görseydin. Buna hakları yok ki," diye yakındı. Söz konusu bir yakınıymış gibi kızgındı.

"Olay olurken yanlarında mıydın" diye sordum.

Sıkıntılı bir şekilde saçlarını arkaya atarken, "Hayır ama bana anlattılar," dedi.

Şaşkınlıkla dinliyordum. Yeni özgürlülerle ilgili tek olumlu söz söylemeyen bir Kürt. Güneydeki Şiiler gibi kuzeydeki Kürtler de rejimin ciddi baskısını görüyorlardı. Direnişlerini kırmak için devlet onları toplu olarak kendi kontrolü altında olan bölgelere göç etmeye zorluyor, ekili tarlaları bağ bahçeleri yakıp yıkıyordu. Seksenli yıllarda zararlı haşereymişler gibi gazla zehirlendiler. İki yüz bin ya da daha fazlası hayatını kaybetti. Bu nedenle savaşı destekleyen Kürtlerin olması beni hiç şaşırtmamıştı. Her ne kadar savaş sonrasında Irak'ta neler olacağı bilinmiyorsa da Saddam rejiminden daha kötüsü olamazdı. Oysa Nuha sadece şikâyet ediyor. Sanki eskiden durumların daha iyi olduğunu ima ediyordu. Bakımlı görüntüsüne ve memnuniyetsiz yüz hatlarına baktım. Geçmiş çok çabuk unutulmuyor muydu?

Varide sessizce dinliyordu. Şimdi bir boşluk bulmuştu sıra ondaydı, yabancı askerlerin varlığından ne kadar şikâyetçi olursa olsun arkadaşının bu kadar çok eleştiride bulunması anlaşılan onu rahatsız etmişti. "Askerlerin çoğu daha çocuk yaşta, korkuyorlar," dedi. "Onlar için kaygılanıyorum."

Nuha'dan bir tepki gelmediği için devam etti. "Amerikalıları suçlamak işin kolayı, bizim de ülkedeki düzeni yola sokmak için daha fazla çaba harcamamız gerekmez mi?"

Nuha aldırmaz bir tavırla bakarak, "Plan yok," dedi, sonra da kapıdan çıktı.

Varide arkasından bakarken düşüncelere daldı. "Savaştan önce yakınlarda bir galerisi vardı. Sık sık yanına giderdim. Sağlık Bakanlığında mühendislik yapan kocasını da tanıyorum. Arada bir görüşmek için iyi biri ama can yoldaşım değil." Eskiden çok yakın olduğu kız arkadaşlarının çoğu ülkeyi terk etmişti. Yıllar içinde birbirleriyle bağları kopmuştu. Gözleri hüzünlendi, "Burada kalan tek kişi benim," dedi.

"Sen neden gitmedin?"

"Eskiden ilkokulda okurken en büyük hayalim ilerde Amerika'da okumaktı. Ama Saddam döneminde Baas partisine üye olmayanların Amerika'ya gitmesi olanaksızdı. Şimdi ise... kendimi bir o yana bir bu yana savrulmuş hissediyorum. Bazen gitmek istiyorum, bazen de kalmak. Herkes ayrılırsa ülkemizin hali ne olacak?"

Duvarda asılı saate baktı. Saat sekizi çeyrek geçiyordu.

Yüzü asıldı. "Abbas yine geç kaldı."

Sekiz buçukta Abbas dükkândan içeri girdi. Yüzünden neşesinin yerinde olduğu anlaşılıyordu, arkadaşlarıyla yeni planlar yapmışlardı. Hastanedeki çocuklar için gösteri, Amman'da bir festival, Fas'ta ya da Paris'te bir gösteri. Her şey yeniden mümkün görünüyordu. Ama kısa süre içinde karamsarlığı geri geldi. Bunlar sadece plandan ibaretti. Bunlara cevap aldıklarında hayal kırıklığına uğrayacakları kesindi. Eve gitmemize yakın yine söylenmeye başladı. Her tarafın karanlık olmasına, yıkılmış binalara ya da her zamanki gibi diğer yol kullanıcılarına.

Hala kolumu tuttu, "Bir zamanlar bu şehirde benim de araba kullandığımı tahayyül edebiliyor musun? Şimdi ise nerede olduğumuzu bile bilmiyorum." Bir süre camdan dışarıyı seyretti. Sonra fısıldar gibi, "Karanlıktan nefret ediyorum. Tehlikeli," dedi. Karanlıkta daha fazla suç işleneceğini düşünüyordu

Bana göre araba kazası ihtimali hırsızlıktan daha fazlaydı. Arabanın

arka lambaları yanmıyordu. Abbas içerdeki ışığı yaktı. Bu şekilde aydınlatılmış bir kompartıman gibi karanlığın içinde ilerledik.

Saddam döneminde de sık sık elektrikler kesiliyordu. Enerji santrallerinin gerekli bakımları yapılmadığı için özellikle Bağdat dışındaki bölgelerde altyapı hizmetleri yetersizdi. Kriz zamanında başkentin olabildiğince modern bir metropol görüntüsünü korumasının bedelini halk ödüyordu. Yakın geçmişteki bombalamalarda bu santrallerin büyük çoğunluğu sağlam kalmıştı ancak elektrik hizmeti, yağmacılar boş durmadığı için, yine kötülemişti. Hâlâ bakır kablolar çalınıyordu.

Evin yakınındaki köşede, bombalanmış anten direğini görünce Hala mahallesini tanıdı. Rahatlamıştı, derin nefes aldı.

Abbas sokakta gruplar halinde toplanmış konuşan komşularının yanına gitti. Onun bize kadar gelen sesi diğerlerini bastırıyordu.

Komşuları "Tunus'a gidecek misin" diye sormuştu. Çatıdan yaptığı telefon görüşmesini hepsi kelime kelime duymuştu. Neler konuştuklarını duymak için aralarına girmek isterdim ama karanlık bastırdığı zaman kaldırımlar sadece erkeklerin. Yanlarına yaklaştığımda susuyorlar.

Varide kendi yaptığı mercimek çorbasını ocağa koydu. İçine acı köri ekledi. Kırıntılarını çorbanın içine koymak için ekmek kızartmaya başladı. Buzdolabından ton balıklı makarna salatasını çıkarttı. "Yaşadığım gibi yemek yapıyorum," dedi. "Bilmediğim şeyleri denemekten hoşlanıyorum. Annemle babam beni böyle yetiştirdi."

Dışarıdan çocuk sesleri geliyordu. Sonra patlamalar duyuldu. Balkondaki koltuğunda oturan Hala iki büklüm oldu.

Varide mutfaktan, "Korkma bunlar havai fişek," diye bağırdı.

"Anne babaları buna nasıl izin veriyor anlamıyorum," dedi Hala. "Herkesin sinirlerini yerinden oynatıyorlar.

On yaşlarında bir çocuk, yanına küçük kardeşini de alarak araba ile mahallenin içinde hız yapıyormuş. Birçok mahalle sakini şikâyetçi olduğu halde çocukların anne babasının umurunda değilmiş. Bugün yarın bir kaza olacak diye korkuyordu Hala. Başını salladı. Bugünlerde anne babalar sıkıntı içinde oldukları için çocuklarına yeterince ilgi ve sevgi gösteremiyordu. Onun kızı ve oğlu farklı yetişmişti.

Abbas içeri girdi. Hemen televizyonu açtı. Gürültülü bir dans gösterisini ilgiyle izlemeye başladı.

Abbas ile Varide'nin evinde bir yıldır uydu anten var. Çanak anten için birkaç yüz dolar ödemişler, Irak için bu çok büyük bir miktar. Abbas anteni çatıda çevreden görünmesin diye bir kutunun arkasına monte etmiş. Bu antenler devletin özel izniyle, yüklü bir para karşılığında kullanılabiliyormuş ve sadece birkaç kanal çekiyormuş. Bu arada çanakların fiyatı da yüz ile yüz elli dolar arasına düşmüş. Varide birçok meslektaşının böyle bir çanak alabilmek için para biriktirdiğini anlattı. Yüz yıllık yalıtılmış bir hayatın sonu anlamına geldiği için antenler bu kadar popüler olmuştu. Şehir merkezindeki elektrikçi dükkânlarının önünde sıra sıra çanak antenler dizilmişti.

Varide telaşla mutfaktaki ocak ile salondaki televizyon arasında koşuşturup duruyordu. "Uydu yayını yokken sorun hiçbir şeyden haberimizin olmaması bir sorundu, uydu antene sahip olduğumuzda ise çok fazla şeyi bilmemiz sorun olmaya başladı. Hükümet propagandası yapanların yanında çenemizi tutmak zorunda kalıyorduk, bazen çok zorlandığımız oluyordu." Hala ise çevreden duyduklarına karşı sık sık dilini ısırıyormuş.

Varide gülerek anlatmaya devam etti, "Bir keresinde televizyon bizi bombalardan kurtardı." Savaş süresince televizyon hep açıkmış. Abu Dabi'den canlı yapılan yayında evlerinin çok yakınında bulunan saraya bombalar gönderildiği bildirilmiş. Bombaların hemen öncesinde Abbas ile beraber yere yatmışlar. Ev sağa sola sallanmış. Üzerleri patlayan cam parçaları ile örtülmüş. "Hayatımızda ilk defa savaşı canlı olarak televizyondan izliyorduk. Kendi şehrimizin korkunç görüntüleri gösteriliyordu. Bir süre sonra televizyonun hayır mı şer mi olduğunu bilemez hale geldim." Televizyonla ilişkisi hâlâ biraz gergin. "Çok fazla televizyon izliyoruz. Önceden her hafta bir tiyatro gösterisine, konsere ya da sergiye giderdik. Bunlar şimdi neredeyse hiç yok. Ayrıca benzin pahalı ve gitsen bile saatlerce kuyrukta beklemen gerekiyor. Araba kullanımını sınırlamamız gerek." İçini çekti. "Biz de günümüzde birçok insan gibi boş zamanlarımızda yemek yiyor televizyon izliyoruz. Başka ne yapabiliriz ki?"

"Kitap okuyabilirsiniz," diye önerdim. Evin her tarafının kitaplarla dolu olduğunu görmüştüm.

Başını salladı. “Bunun için konsantre olabilmek lazım, son zamanlarda oldukça zorlanıyorum. Diğer insanların da böyle bir sorunu var sanırım.”

Öne doğru eğilmiş televizyona bakan Abbas’a baktım. Konuşmalarımız ona değmeden geçip gidiyordu. Onun gürültüye ihtiyacı olduğunu düşünmeye başladım. Her ne kadar onu yorsa da, tahammül edemediği, ona acı veren düşüncelerini bastırması için gürültü ona iyi geliyordu.

3

Hala'nın eve dönüş hikâyesi tam bir aile efsanesine dönüşmüş. En çok da kendisi bu hikâyeyi anlatmaktan hoşlanıyor. Abu Dabi'de Amerikan askerlerinin Bağdat'a nasıl girdiklerini gördüğünde bavulunu hazırlayıp beklemeye başlamış. Yolculuk her ne kadar güvenli olmasa da ne olursa olsun eve dönmeye kararlıymış. Keyfi yerindeyken Amman-Bağdat arasındaki tehlikeli yoldan gecenin kör karanlığında nasıl geldiğini detaylarıyla anlatıyor. Mücevher ve değerli eşyalarını beline sardığı için sırtı süpürge sapı gibi dimdik yürüyormuş. Çantasına, onu koruması için Kuran'dan bir bölüm koymuş. Şoför haline acımış, "Sen yat uyu teyze ben yola dikkat ediyorum" dediyse de gözünü hiç kapatmamış. Yolculuktan önceki iki gece de hiç uyumadığı için birkaç saat daha uykusuz kalsa bir şey olmaz diye düşünmüş.

Hala anlatmayı çok seviyor, hafızası da oldukça kuvvetli. Sakin bir sabah, Varide ile Abbas evden çıktıktan sonra ona eski zamanları sorduğumda koltuğuna güzelce yerleşip anlatmaya başladı. Pembe ojeli parmaklarını birbirine kenetledi. Gözleri parlıyordu. Uzata uzata, "Viyana" dedi. Kocasının OPEC'teki işi dolayısıyla birkaç ay kaldıkları Avusturya'nın başkenti Viyana onun en favori şehriydi. Özellikle sarı yaprakların ayaklarının altında hışırdadığı sonbaharda parklarda gezmeye bayılıyormuş. Şehirdeki tarihi binalara hayranmış. Bazen de Bağdat'a ve çocuklarına duyduğu hasret ağır basıyor, kendini yalnız hissediyormuş. Böyle anlarda kocası ona yakındaki kiliseye giderek mum yakmasını önerirmiş. Ahşap sıralarda saatlerce oturur, renkli camlardan içeri sızan yumuşak ışık ve sessizlikle kendine gelmeye çalışırmış. "Ben Müslüman'ım ama kilisede de kendimi evimde gibi hissediyorum."

Bir süre sustu. Sonra muzip bir gülümsemeyle,"Sadece günah çıkarmıyorum," diye ekledi.

Çocuklar yanlarına geldiği zaman ailece tatile çıkıyorlarmış. Trenle Salzburg'a gidiyorlar, en sevdiği film olan *The Sound of Music*'in çekildiği gölün yakınında kalıyorlar o da bundan büyük mutluluk duyuyormuş. Bir başka sefer kocası ve çocuklarıyla Alp'leri geçerek Cenevre'ye gitmişler. Hala gözlerini saatçi dükkânlarından alamamış. Intercontinental Otel'deki yozlaşmış Suudi Prenslere şaşırmış. Oğlunun anlattığına göre prenslerden biri öğlen saatlerinde zil zurna sarhoş koridorda yürüyormuş.

Bir şey söylemeden onu dinledim. Viyana, Salzburg, Cenevre, şu anda Bağdat'tan uzakta başka bir dünya olduğunu tahayyül edemiyordum.

Evde o dönemlerin izlerini görmek mümkün. Gevşek dokunmuş üzeri çiçekli mavi perdeler Viyana'dan, kadife kaplı koltuklar ve ortadaki ağır sehpa da. Mutfakta da Bağdat'a dönerken yanında getirdiği birçok alet var. Su soğutucusu mesela. İnsan boyunda bir buzdolabı var. Yıllardır bozuk, artık erzak dolabı vazifesi görüyor.

Hala kendisini Iraklı olarak görüyor ama yabancı kökenlerinden de onur duyuyor. Baba tarafı Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkiye'den göçmüş. Kökleri Van gölü civarındanmış. İyi asker olmalarıyla bilinirlermiş. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu askeri güçlerini dağıtmak amacıyla onları Bağdat'a sürmüş. Hala'nın anlattığına göre Savunma Bakanlığı'nın önünde duran topu ataları Türkiye'den getirmiş. Son dönemlerdeki yağmalama faaliyetlerinden topun namlusu da nasibini almış.

Zorunlu taşınmaya rağmen aile Bağdat'ı sevmiş. Hayatları güzel geçiyormuş Hala'nın büyük dedesi Bağdat'ın ilk kadılarındanmış.

Anne tarafı ise Türkmenistan'dan gelmiş. Hala'nın dedesinin Irak'ın kuzeyindeki Kerkük'te büyük toprakları varmış. Torunları Bağdat'tan arazi, İran sınırına yakın hurma ve portakal bahçeleri almışlar.

Hala annesini anlatmaya başladığında daha da heyecanlanıyordu. Anası, Bağdatlı bir adamla görücü usulüyle evlendirilmek üzere Kerkük'ten ayrıldığında on altı yaşındaymış. Ailesinin hali vakti yerinde olmasına rağmen okuma yazması yokmuş. Annesiyle birlikte, kara çarşafa bürünmüş olarak Bağdat'a gelmiş. Şehre yaptığı bu ilk yolculuk ona dünya turu gibi gelmiş.

Müstakbel kocası yetimmiş. Anne ve babası genç yaşta öldükten sonra kardeşlerine ve ona hizmetçiler bakmış. Anasıyla evlendikten sonra bakanlıkta muhasebeciliğe kadar yükselmiş. Otuzlu yıllarda aile, Bağdat'ın ileri gelenleri arasında sayılıyormuş. Anası da kocasının kariyeriyle birlikte yükselmiş. Kocası ona okuma ve yazmayı öğretmiş. Yıllar içinde utangaç köylü kızının yerini, varlıklı çevrelerin yoğun sosyal hayatı içinde kendine yer bulan, kendine güveni tam bir kadın almış. Kraliyet ailesi üyelerinin de aralarına düzenli olarak katıldığı toplantılar yapan bir hanımlar kulübünün üyesiymiş.

Dört kardeşin en büyüğü olan Hala, üç katlı avlulu büyük bir evde büyümüş. Evleri şehrin merkezinde ünlü El Reşid caddesinin arkasındaymış. Çocukken annesinin, onun için yaptığı kâğıttan uçakların tarihi sütunlar arasından uçuşunu hatırlıyor. Annesi bazen mesafeli ve ciddi olurmuş ama buna rağmen evlerinin hep kalabalık ve neşeli olduğunu hatırlıyor.

Annesi gibi Hala'nın da hem pratik hem de hayalperest bir yanı varmış. İşten döner dönmez babasının yaptığı gibi o da kendini saatlerce kitapların ve müziğin arasında kaybedermiş. Annesinin bundan sıkıldığı olurmuş. Bir gün muhafazakâr dayının önerisiyle Hala'nın bütün kitaplarını yakmış. Dayısı bir kızın bu kadar çok okumasının hiçbir faydası olmadığını söylemiş. Hala özenle edindiği kitaplarına haftalarca üzülmüş. İlerde çocuklarına diledikleri kadar okumalarına izin vermeye o zaman yemin etmiş.

Ellili yıllarda aile üst düzey memurların ve bakanların oturduğu Veziriye semtine taşınmış. Anası hâlâ orada oturuyor. Hala kimya okumuş ve Adli Tıp Kurumu'nda çalışmaya başlamış. Bir konferansta Amerika'dan jeoloji eğitimini bitirip dönmüş olan müstakbel kocasıyla tanışmış. Hala'nın çekiciliğini ailesinden duymuş olan genç görür görmez ona hayran kalmış.

Salonun arka duvarında asılı fotoğrafını gösterdi, "Tanıştığımızda ben böyleydim."

Fotoğraf işyerinde çekilmiş. Elinde tuttuğu silahı yüzüne yaklaştırmış namlusunu incelerken. Sürdüğü koyu renkli rujdan dolayı teni oldukça beyaz görünüyor. Zarif bir bukle saç alnına düşmüş.

Sahip olduğu vasıflar nedeniyle kocası Petrol Bakanlığı'nda kısa zamanda yükselmiş. Özellikle yetmişli yıllarda sık sık yurtdışına seyahat edi-

yor, ailesini de yanında götürüyormuş. Lübnan, Avusturya, Fas düzenli olarak gittikleri ülkelermiş.

Hala anlattıkça kendi hikâyesinden daha çok etkileniyordu. Eski fotoğrafları göstermek üzere odasına doğru giderken dar koridorda önüme düştü. Evin bu bölümüne daha önce geçmemiştim. Varide yatak odası için, "annemin mabedi" demişti.

L şeklindeki odada perdeler hâlâ kapalıydı. Bir köşede alçak bir sehpayla iki geniş koltuk duruyordu. Diğer köşede ise iki dar yatak ve koyu renk ahşaptan portatif bir masa bulunuyordu.

Duvara dayalı duran gardıroba doğru yürüdü. Bir anda gözlerinde bir endişe ifadesi oluştu. "Acaba her şey yerinde duruyor mu" dedi telaşla. Abu Dabi'den döndükten sonra gardıroba sadece günlük kıyafetleri için bakmıştı. Savaş başlamadan önce Varide ile Abbas her şeyi kutulara ve çekmecelere saklamıştı. Salonun bir bölümü hâlâ depo görünümündeydi. Hala bazen kendi evinde bile yolunu bulamıyordu. Her gün kaybettiğini düşündüğü bir şeyle karşılaşıyordu.

Biraz kurcaladıktan sonra dolap kapısı gıcırdayarak açıldı. Paketlenmiş plastik torbalar raflarda duruyordu. Eski kıyafetlerden tozla karışık kokular yükseldi. Dolaptaki torbaları birer birer dışarı çıkardık. Hala torbaların birinden yaklaşık beş metre uzunluğunda ıhlamur yeşili ipek bir kumaş çıkarttı sonra aynanın karşısına geçip bunu vücuduna doladı. Kocasının Hindistan gezisinden getirdiği bir sariydi bu. Göğüs kısmında altın işlemeleri olan uzun mavi elbiseler de Hindistan'dan gelmişti. Bir başka elbise Fas'tandı. Hatıralara dalmış bir şekilde torbaları inceledi. Beni unutmuş gibiydi.

Sonra yine gardıroba doğru yürüdü, parmaklarının ucunda yükselerek en üst rafa uzandı. "Viyana'da taktığım şapka nerede acaba?" Şapka arka tarafta katlanmış biçimde duruyordu. Koyu gri renkteki şapkanın arka tarafında parlak kurdelesi vardı. Üstüne vurarak tozunu aldı, sonra şapkayı düzeltmeye çalıştı. Portatif masanın üstünde duran aynaya bakarak başına yerleştirdi. Olması gerektiği gibi hafif eğik bir şekilde. Ellerini vücudunun iki yanına dokunarak aşağıya indirdi. "Her zaman bununla uzun kışlık bir palto giyerdim." Kırıtarak Alman aksanıyla, "*Hallo Anja wie geht's*" [Merhaba Anja nasılsın?] dedi. Ona bakarken başında şapkasıyla Viyana sokakla-

rında dolaştığını, çay salonlarına girip çıktığını gözümün önüne getirdim. Eminim herkesi kendine baktırıyordu. Bir süre daha dışarı çıkarttığı elbiselere baktı, sonra hepsini yine torbalara koydu. "Bunlar benim hatıralarım ama onları ne yapacağımı bilmiyorum."

Yatağın ayakucunda duran sandığa doğru gitti. Üstünde duran parlak turuncu sabahlığı aldı. Katlanmış sabahlığı açarken gizemli bir şekilde, "Şimdi dikkat et," dedi. İçinden iki siyah beyaz fotoğraf çıktı. Biri aile fotoğrafıydı. Anneannesinin çevresine toplanmış iki kuşak aile mensubu bir arada görünüyordu, bir de yaşlı morukla evlenen çok genç bir kız.

Heybetli görünüşüyle anneanne kameraya soran gözlerle bakıyor. Sol tarafında üzerinde şık bir ceketle hayat dolu annesi -kendi annesinin yanında film yıldızı gibi- duruyor. O sırada genç bir kız olan Hala ciddi bir ifadeyle bakıyor, alnının iki yanından sarkan bukleleri kurdeleyle tutturulmuş, elini küçük kardeşinin omzuna atmış.

Bu, Münih'te okurken trafik kazasında hayatını kaybeden kardeşi olmalı. Varide bana anlatmıştı. Annesi bu kardeşini çok severmiş ve trajik kazadan sonra bu olayı bir türlü kabullenemememiş. Bu konuyu hiç açmamayı tercih edermiş.

Diğer fotoğraf bir evlilik fotoğrafıydı. Takım elbiseli kocasının yanında Hala, askısız dar elbisesi ve geniş çanak etekli gelinliğiyle duruyor. Kulaklarından sarkan bukleleri ile tam bir balerin gibi görünüyor.

Hala aralıksız konuşuyordu. Fotoğrafları içime sindirmeye fırsat bulamıyordum. Camlı dolabın içindeki albümlerden bana fotoğraflar göstermek istiyordu. Elinde tutuğu anahtarlıkta onlarca anahtar vardı. Hepsi birbirine benzediği için doğru olanı bulması zaman aldı. Önce dolaptaki Kuran'ı çıkarttı. Sevgiyle kapağına dokunurken, "Bu benim sevgili kardeşimindi" dedi. Sonra Kuran'ı geri koydu. Fotoğraflara gün ışığında bakmak üzere elimizde üç fotoğraf albümü ve birkaç zarfla terastaki iskemlelere doğru yürüdük.

Oturur oturmaz makineli tüfek sesleri duyduk. Genellikle ben de Varide ve Abbas gibi artık bu seslere aldırmıyordum ama bu sefer sesler çok yakından geliyordu. İçeri girdim, merdivenlerden koşarak çatıya çıktım, Hala aşağıdan bana talimatlar veriyordu. Trafiğin normal olup olmadığına

bakmalıydım. Sokakta çocuklar var mıydı? Bu arada sesler kesildi. Damların ve palmiye ağaçlarının arasından bakıyor ama olağanüstü bir şey görmüyordum.

"Karşı ateş açılmadı, herhalde havaya ateş ettiler," dedim. Düğün ya da başka eğlenceler esnasında havaya ateş etmek gelenektendi.

Aşağıya indiğimde Hala'nın korkusunu yenmiş olduğunu gördüm, "Sen iyi bir askersin," dedi. Sonra gözlüğünü burnuna daha iyi yerleştirip albümü açtı.

Kendimi özlem duyduğu geçmişe, melankolik yaklaşımlara hazırlamıştım, oysa Hala sık sık gülüyordu. Albümün ilk sayfasında Hala'nın 1953 yılında Kimya Fakültesinin ödül töreninde çekilmiş fotoğrafı vardı. Üzerinde, en sevdiği Ermeni terzisinin diktiği gösterişli döpiyes vardı. Sonra laboratuarda çekilmiş bir fotoğrafı. On kişilik grup içindeki iki kızdan biri de Hala. "Her şeyi incelerdim, ölüleri, dışkıları, sidiği, hiç aldırmazdım," dedi gülerek.

Çalışma odası bütün meslektaşlarının bir araya gelerek kahve içtikleri bir buluşma noktasıymış. Irak'ın kuzeyine yaptıkları balayı seyahatinden de fotoğraflar vardı. Birinde Hala, yüzünde gizemli bir gülümsemeyle ağaca yaslanmıştı, üzerinde dize kadar inen pantolon ve kolsuz bluz vardı. Arada bir tartışsalar da iyi bir evliliği vardı. Aile içindeki pratik hayat onun ekseni etrafında dönüyordu. Ev işlerini idare ediyor, yeni inşaatı takip ediyor, çocukları okula götürüp getiriyordu. "Açık yeşil bir Mercedes'im vardı. Kocamın ehliyeti bile yoktu." Birkaç yıl sonra çekilmiş fotoğrafta hanım arkadaşlarıyla birlikte Hala kokteyl kıyafeti içinde, kocası da takım elbiseyle Kahire'ye yaptıkları bir seyahatte görülüyor. Masanın üstü şarap bardağı dolu. Bu konuda bir yorum yapmaya yeltendiğimde beni o bardaklarla kola içtiklerine ikna etmeye çalıştı.

Bazı fotoğraflara daha uzun bakıyordu. "Belki güzel değildim ama fotojeniktim," dedi.

Daha ileriki sayfalarda kocasının Amerika'da jeoloji eğitimi aldığı öğrencilik yıllarından kepli ve cüppeli fotoğrafları vardı. Kocası doktor unvanını alan ilk Iraklıymış. Sonra çocukların fotoğrafları geldi. Pembe ve beyaz güllerin arasında Varide, üzerinde kısa kırmızı elbisesi ve yanında babasıyla birlikte. Daha sonraki yıllarda Varide, üzerinde geniş paçalı panto-

lon, kolu, kot pantolonlu sıska kardeşi Ahmet'in omzunda. Yetmişli yıllarda Lübnan'daki içsavaş başlamadan hemen önce Beyrut'ta yaşayan akrabalara yapılan ziyaret. Bir de gazete fotoğrafı vardı, Hala, Lübnan'ın başkentinde sahneye çıkan Mısırlı efsane şarkıcı Ümmü Gülsüm ile birlikte. "Üç bin izleyici vardı ben hava aydınlanana kadar orada kaldım," dedi. Arkadaşlarının, 'gazetelerde eşinin şarkıcıyla birlikte fotoğrafları var,' diye imalı konuşmalarına kocası gülerek, "Bırakın eğlensin," diye karşılık vermiş. Hala bunu gururla anlattı.

Viyana'da yaşadıkları dönemden bir fotoğraf gösterdi, karların arasında üstüne kayaklar yerleştirilmiş Volkswagen marka araba. "Ben hiç hoşlanmazdım ama kocam kaymayı çok severdi." Son olarak kahverengi bir zarfın içinden Hala'nın çocukluk fotoğrafları çıktı. Bacakları tombul, ayağında kalın çoraplar ve ayak bileklerinde o dönemde Türkiye'den gelen aileler arasında gelenek olduğu üzere altın halhaller var. Ayakları sanki ayakkabısı küçükmüş gibi içinde şişmiş. Parmağını fotoğrafa dokundurarak, "Şuraya bak yetmiş yıl önce ayağımda neler var görüyor musun? Saddam da hâlâ halka ayakkabı dağıttığını iddia ediyor."

Albümleri çantalara geri koydu. Yüzünden neler hissettiği anlaşılmıyordu. "Artık her şeyi biliyorsun. Burası benim ülkem, bu benim hayatım."

Hareketlerini izledim. Geçmişle bugün arasındaki farkın bu kadar büyük olacağını beklemiyordum. Bugünkü hayatına kıyasla geçmişte çok daha mesut olduğu halde nasıl oluyordu da hayatından kederlenmeden bahsetmeyi başarıyordu? Başkaları gibi o da Saddam rejiminin bitmiş olmasına seviniyordu ama karşılığında ne gelmişti? Bombalar altında kalmış, saldırılar ve beton duvarlarla artık onun olmayan bir şehir. Başlangıçta evlerini oldukça konforlu bulmuştum ama eski hayatına ait fotoğrafları gördüğümde bu ev gözüme birden çok bakımsız görünmeye başladı. Hem çok da küçüktü, başka dünyaları anlattığı hikâyelerden sonra ev bana çekmiş gibi geldi.

Fotoğraf albümleri aklımdan çıkmıyordu. Aileyle ilgili ilk defa bu kadar çok ayrıntı görmüştüm. Hala, Kral İkinci Faysal'ın yönetimde olduğu ellili yıllara ve kralın öldürülmesinden sonra ilan elden Cumhuriyet dönemine ait güzel hatıralara sahip. 1968 yılında yönetimi ele geçiren Baas Partisinin ilk dönemleri de o kadar kötü değilmiş. Refah artmış, parti her ne

kadar sert bir yapıda da olsa henüz Saddam dönemindeki aşırı zalim karaktere sahip değilmiş. Saddam'ın yönetime geçtiği 1979 yılı dönüm noktası olmuş. Başlattığı etnik temizliği sürdürürken kontroller her geçen gün daha da arttırılmış. 1980 yılında hayatın yüzü, İran'a karşı açılan savaştan ibaret hale gelmiş. Ekonomi zayıflıyormuş.

Saddam rejimi altında Hala ve ailesinin hayatının oldukça kısıtlandığını ve zorlaştığını anlamıştım. Varide bana evde, kapalı kapılar ardında Saddam'dan nefretle söz edildiğini anlatmıştı. Adamın sadece görünüşü bile babasına fazla geliyordu. Simsiyah boyalı saçları ve kalın bıyıklarıyla suratını televizyonda gördüğü anda babası bahçeye çıkıyormuş. Onun saçmalıklarını dinlemek yerine bahçıvanla sohbet etmeyi yeğlediğini söylermiş. Gördüğüm fotoğraflardan ve Hala'nın anlattıklarından tanıdığım diğer Iraklı ailelere oranla ve her şeye rağmen hayatlarının rejimin rüzgârından o kadar da etkilenmediğini anladım. Aile bunca vahşeti kapının dışında tutmayı nasıl başarabilmişti?

Bağdat'ın işgalinden hemen sonra 2003 Nisanında şehrin dışında bulunan, meşhur Ebu Garip cezaevine birlikte gittiğim yazar aklıma geldi. Yönetime muhaliflikten sekiz yıl cezaevinde yatmış, 2002 sonbaharında toplu aftan yararlanarak serbest kalmıştı.

Kırk beş yaşındaki yazar uzun boylu ve zayıftı, hareketleri de tereddütlüydü. Açık renk sakalı ve gri yeşil gözleri bu çelimsiz görüntüsünü pekiştiriyordu. Buluşmamız sırasında sık sık omzundan arkaya bakıyor, konuşmalarını dinleyen birilerinin olup olmadığını kontrol ediyordu. Görünüşündeki tek hoppalık, yemek yerken bile başından çıkartmadığı kareli İrlanda kasketiydi. Hüzünlü bir ifadeyle "Cezaevi tam anlamıyla vahşi orman gibidir," dedi. Ebu Garip'te geçirdiği günlerini; onurunu korumak için verdiği mücadele ve kimseye güvenilmemesi gerektiğini öğrendiği günler olarak özetledi.

Başlangıçta geçmişiyle ilgili oldukça rahat konuşurken cezaevine yaklaştığımızda sessizleşti. Etrafta hâlâ görülebilen savaşın izlerine baktı. Terk edilmiş gibi duran toprak yolda yanmış Irak tankları vardı. Buruşmuş araba enkazları adeta havadan gelen bir canavarın pençeleriyle sıkıştırılmış gibiydi. Gri sarı renkli alçak binaların ve sarayın bulunduğu bahçenin giri-

şinde Saddam'ın kravatlı, koyu renkli bir kostüm içinde çekilmiş portresi asılıydı. Yanında, "Güneşsiz bir hayatı ve Saddamsız haysiyeti istemiyoruz," yazılı bir tabela asılıydı.

Nefesi sıklaştı, cam kırıkları ve kâğıt parçalarıyla kaplı loş koridordan yürürken, yüzünde acı çekiyormuş gibi bir ifadeyle göğsünü tuttu. Koridor duvarları da Saddam'ın fotoğraflarıyla doluydu. Kimisinde üniformalı, elinde tüfekle, kimisinde koyu gri ceketi ve fötr şapkasıyla. Fotoğrafların üstü siyah mürekkeple karalanmış ya da sivri bir aletle kazınmıştı.

Ağır ağır üst kattaki hücresine doğru yürüdü. Birkaç metrekarelik, demir parmaklıklı hücrede onlarca kişiyle bir arada kalmıştı. Ranzalar tavana kadar uzanıyordu. Yağmacılar işlerini iyi yapmışlar, ampulleri bile almışlardı. Gerçeküstü bir boşluk vardı, ürkütücü geçmiş adeta bir tokat darbesiyle yok edilmişti. Bir süre konuşmadan ortada durup etrafına bakındı sonra aşağıya kendisinin de kütüphaneci olarak çalıştığı kütüphaneye indi. "Mahkûmların çoğu buraya gelmeye korkardı. Okuma faaliyeti muhalif bir davranış olarak görülürdü," dedi.

Koridorun karşısındaki iki kapı beton sıvayla kapatılmış. Onların arkasında da hücreler varmış ama içerde olan bitenler gizli tutulmuş. Bu kapıları kırmak için çaba harcanmış ama taş ve metal karışımı sıva delinememişti.

Binaların, binlerce kişinin tutulduğu, yan tarafında bulunuyoruz. Karşı köşede ölüm bloğu var. Bazı günler alçak binaların içinde beş yüz mahkûm, idam edilmek için sırasını beklermiş. Ölmeden önce son olarak yıkanabilmeleri için küçük yıkanma bölmeleri yapılmış. Sonlarına yaklaştıkları bölümde pencere aralıklarından içeriye güneş sızıyordu. Yerden biraz yüksekteki kısımda bulunan mahzen kapaklarından biri açıktı. Tavandan aşağıya ipler sarkıyordu. Yağmacıların götürmedikleri tek şey olan bu iplerden gözlerimi alamadım. İpleri sanki çok korkunç buldukları için çalmamışlardı.

Ölülerin çoğu yakındaki mezarlığa bir numara verilerek gömülmüş, bazıları da cezaevi sahasına anonim olarak gömülmüştü. Çürüme kokusu bizi o yere doğru götürdü. Köpekler bazı cesetleri kemirmişti, çukurların içinden dışarı çıkmış, kahverengi pis bir beze sarılı et parçaları görünüyordu. Kanın berrak renginden öldürmelerin Bağdat'ın Amerikalıların eline

geçtiği 9 Nisan gününe kadar sürdüğü anlaşılıyordu. Bazı cesetlerden geriye sadece kafatası ve birkaç kemik kalmıştı. Yazar, içini çekerek cesetlerin yanından ayrıldı. "Bu cezaevi son taşına kadar yok edilmeli," dedi. Sesi o kadar yorgun çıkıyordu ki onu anlamakta zorlandım.

Yazarın bu isteğine karşılık Ebu Garip yıkılmadı. Bu devasa cezaevi şimdi Amerikalılar tarafından kullanılıyor. Varide ile Abbas sık sık duvarların arkasında tutuklu bulunan Iraklılara iyi davranılmadığından bahsediyorlar, nihayetinde kötülük bu duvarlara işlemiş vaziyette.

Aylar sonra Ebu Garip'teki Iraklı mahkûmların ağır işkence altında oldukları ortaya çıktığında ikisi de bu habere şaşırmamış ama duydukları öfke de azalmamıştı. Büyük portrenin altından geçerek cezaevini terk ederken yazar, "Mahkûmlar yok, artık cezaevinde kalan tek kişi Saddam Hüseyin," dedi.

Bazı yazar ve şair arkadaşları diktatörlüğe psikolojik olarak tahammül edememişler, psikiyatri kliniklerinde yatmışlardı. Bu kliniklerden birini ziyaret etmiştim. El Reşid ortaçağdan kalma bir görüntü veriyordu. Pislik içindeki hastalar, gözlerinde boş bir ifadeyle bahçede, yerlerde yatıyorlardı. Alçak binanın içinden korkunç bir çığlık duyuldu. Binaya yakınlaştığımda parmaklıkların arkasında bir grup kadının olduğunu gördüm. Beni fark eden biri katıla katıla gülmeye başladı. Dişleri yoktu, donuk teni pislikten kabuk bağlamıştı. İşaretle sigara istediğini anlattı. Sigaram olmadığını ifade ettiğimde kızgınlıkla parmaklıkların arasından tükürdü. Bir başka bölümde yangında yaralanan bir kadın yatıyordu. Pis bir örtü kemirilmiş bedenini örtüyordu. İçersi sineklerden kapkara görünüyordu. Doktor ya da hemşireye rastlamadık. Hastalara, kısa bir süredir yakındaki camiden gelen gönüllüler yardım ediyordu. Kapıda nöbet tutan bu adamlardan bazıları benim ziyaretimden şüphelendi. Daha sonra orada gördüklerimden daha başka dümenlerin de döndüğünü öğrendim. Dinci liderler sosyal çevreleri kullanarak okullarda ve hastanelerdeki etkilerini arttırmaya çalışıyorlardı. Bu sayede güçlerine güç katabilirlerdi.

Bombalamalar başladığında, hemşire ve diğer personel klinikten kaçmıştı. Hastalar kendi hallerine bırakılmış zamanla aralarından yüzlercesi yok olmuştu. Hastalardan biri, "Kapıya Amerikan askerleri gelmişti, bize

yardım etmelerini istedik ama bunun onların sorumluluğu olmadığı cevabını verdiler," diye anlattı. Onlardan sonra yağmacılar akın etmişti. "Neredeyse her şeyi aldılar, kapıları bile menteşelerinden çıkartıp götürdüler." Hasta fısıldar gibi devam etti: "Bazı kadın hastaların burada ırzına geçildi, bazılarını da götürdüler." Yaklaşık bin iki yüz hastadan, iki yüz kadarı geri dönmüş. Bazıları ailelerinin yanında kalmış, diğerleri de hâlâ sokaklarda yatıp kalkıyor olmalı.

Bu hasta eskiden şair olmak istermiş. Bu hayali 1980 yılında İran'a karşı savaşmak üzere askere çağrılmasıyla son bulmuş. İki yıl sonra da şizofreni krizleri nedeniyle akıl hastanesine kapatılmış. Dışarıdaki hayata oranla bu klinikte daha mutluymuş. "Muhaberatın kontrolünden kurtulmuştum. Deli olduğum tescillenmişti, devlet söylediğim hiçbir şeyi ciddiye almıyordu. Oradan buradan topladığı çeşitli boyutlardaki kâğıtlara şiirlerini yazmış, bunları hâlâ odasındaki dolabında saklıyor. Bunlar şiirden çok hükümete karşı kaleme alınmış sloganlar. Para kazanmak için kıyafetlerin üstüne dikiş makinesi ile nakış işliyor. Sahip olduğu diğer eşyalar gibi bu makineyi de yağmacıların elinden, kendisi de yağmacıymış gibi davranarak kurtarmış.

Yatağındaki eski çarşafların üstüne çiçekler işlemiş. Dört erkek hastayla paylaştığı bu pis odayı güzelleştirmek için içler acısı bir çabaydı yaptığı. Dış görünüş olarak da diğer hastalardan farklıydı. Üstündeki koyu mavi tunik temizdi, saçları ve sakalı bakımlıydı.

Vedalaşırken bir sır verdi. Önceden tüyler ürpertici diyerek ikaz etti. 1990 yılında akıl hastanesinden çıktıktan sonra, muhaberatta çalıştığını düşündüğü kız kardeşiyle kavga etmiş. Annesi ikisinin arasına girmeye çalışmış. Öfkeden kendini bilmez bir halde annesini öldürmüş. Bir yıl hapishanede kaldıktan sonra yine akıl hastanesine gönderilmiş. Artık ailesiyle hiçbir ilişkisi yokmuş. Eski bir arkadaşı birkaç gün önce onu ziyarete gelmiş. Rejim değiştiği için artık onun da normal bir yaşantı sürmek istediğinden bahsetmişler. "Geri döneceğin fazla kimsen yok, arkadaşlarının çoğu öldürüldü," demiş ziyaretçisi.

Şairin gözlerinden yaş geldi. Sonra arkasında toplanmış olan kederli hastaları işaret etti. "Hasta olan sadece biz değiliz. Saddam rejiminde yüz bin Iraklı ölmüş ya da öldürülmüş. Onların yakınlarına ne oldu dersin?"

Onun hayat hikâyesi gerçek mi yoksa hayal mahsulü müydü? Yoksa ikisinin bir karışımı mı? Tanıdığım bir gazeteci şehirdeki ortamı, "*A theatre of the absurd,*" [Absürt bir tiyatro] diye tarif etmişti. Şairin sorduğu soru aklımdan çıkmıyordu.

Varide'ye "Hükümetin hayatınız üzerindeki etkisi neydi" diye sordum. Düşünmesine gerek yoktu. Kararlı bir ses tonuyla, "Bizi izole etti," dedi. Aldıklarını yerlerine yerleştirmeye başladı. Yoğurdu büyük buzdolabına, köfteyi buzluğa koydu. Terasta yeni dedikodulara hazır durumdaki Hala'ya çay yaptı. Sonra salona gelip yanıma oturdu ve anlatmaya başladı. Saddam döneminde ailesi alışkın olmadıkları kadar küçülmüştü. Babası ve halası gibi o da Amerika'da okumak istiyordu ancak Baas partisine üye olmayanlar, yurtdışındaki üniversitelerin talep ettiği ders notları çizelgesini alamıyordu. Buna rağmen müracaat ettiği Amerikan üniversitelerinden de cevap alamamıştı. Konuyu daha fazla dallanıp budaklandırmadı ama bunun büyük bir hayal kırıklığı olduğu kesindi. Anne babası onları diğer ülkelere ve kültürlere ilgi duyacak şekilde yetiştirmişti. Dünyayı gezip kendi gözleriyle görme hayali birden bire son bulmuştu.

Bakışları, duvara dayalı büyük dolabın içinde duran babasının fotoğrafına takıldı. Güler yüzüyle bir toplantı masasında oturuyor, önünde Irak bayrağı duruyordu. Fotoğraf OPEC'in Venezüella'da yapılan bir toplantısında çekilmiş. "Babamın otorite ile sorunları vardı. Babam çok dürüst bir insandı, sistemin giderek daha fazla rüşvetçi olmasını kabul edemiyordu."

Diplomasını alıp 1957 yılında Amerika'dan döndüğünde saygı duyulan bir jeologmuş. Orada üniversitede kalmasını istemişler. Ama o Irak'a dönmeyi tercih etmiş. Ülkenin kalkınması için ona ihtiyaç duyulduğunu düşünüyormuş. 1932 yılından beri bağımsız olmasına rağmen kralın İngiltere'ye yakınlığı nedeniyle İngilizlerin ülkenin üstündeki etkisi büyükmüş. Nitekim İngilizler İkinci Dünya Savaşı esnasında Irak'a asker göndermişler. 1927 yılında bulunan büyük petrol kaynaklarından elde edilen kazancın çoğu, oluşturulan yabancı konsorsiyuma verilen tavizlerle, ülke dışına çıkartılıyormuş. Varide'nin babası petrolden elde edilen paraların daha fazlasının Irak'ta tutulabilmesi mücadelesinde önemli görevler almış. Çok çalış-

kan, idealist bir adammış. Bazen günlerce çocuklarını görmediği oluyormuş. Ülkesi her şeyin önünde geliyormuş.

Petrol gelirlerinin artmasıyla Irak'ın durumu da giderek daha iyileşiyormuş. Babası bu duruma katkıda bulunabildiği için hayatından memnunmuş. Ancak artan refahla birlikte petrol kazançlarının kötüye kullanılması da artmış. Yetmişli yılların başında ailesiyle birlikte Mansur mahallesine yakın konforlu ama basit bir eve taşındıklarında çevredeki meslektaşlarının giderek daha da zenginleştiklerini fark etmiş. Hatta içlerinden birinin özel uçağı bile varmış. Varide babasının rüşvet olayları hakkında nasıl nefretle konuştuğunu hatırlıyor. Bir gün babasının sabrı taşmış. Saddam'ın başkan yardımcısı olduğu dönemde bir toplantıda bazı meslektaşlarını iş bilmezlik ve yolsuzluk yapmakla suçlamış. Saddam'a "Çevreniz yeteneksiz hırsızlarla dolu," diye bağırmış, sonra da toplantıyı terk etmiş. Evdekiler bu dürüstlüğün arkasından neler geleceğini heyecanla beklemişler. O günlerde Saddam'ın eleştirildiğinde ne kadar acımasız olduğu bütün toplum tarafından bilinen bir gerçekmiş. Babalarının da birçokları gibi parmaklıkların arkasına gönderileceğinden çok korkmuşlar. Telefonun sesi hiç susmuyormuş. Arkadaşları üstü kapalı bir şekilde endişelerini dile getiriyormuş.

Korktukları kadar sert olmasa da tepki gecikmemiş. Babası görevinden alınmış ve bakanlıkta anlamsız bir işe verilmiş. Kısa bir süre içinde babası bu görevini bırakıp üniversitede ders vermeye başlamış. Ders vermekten zevk alıyor, öğrencileri onu çok seviyormuş. Birçok öğrencisi emekli olduktan sonra da onu ziyarete gelmeye devam etmiş hatta birkaçı Hala ile Varide'yi merak ettiği için hâlâ arada bir onları ziyaret edermiş.

Neden hapse atılmadığı hiçbir zaman anlaşılamamış. Belki de ona saygı duyan cumhurbaşkanı Bekir babasını korumuş, ya da OPEC temsilcisi olarak onun bilgi ve deneyimine ihtiyaç duyulabileceği düşünülmüştür. Ne olursa olsun gurur duyarak oynadığı rolü tarihten silinmiş. Her yıl ulusallaştırma gününde devlet televizyonunda Irak petrolünün nasıl kendi yönetimlerine geçtiğiyle ilgili bir belgesel gösterilir, babasının bu süreçteki rolüne büyük yer verilirmiş. Ancak eleştiriyi yaptıktan sonra belgeselin içinde babasının adı geçmeyen, başka bir sürümü gösterilmeye başlanmış.

Başka yöntemlerle de fazla ileri gittiği hissettirilmiş. Babasının, ülke yararına yaptıklarına karşılık itibarlı Hunting Club'ta ömür boyu üyeliği varmış. Problemli toplantıdan sonra geriye dönük olarak üyelik aidatı ödemesi talep edilmiş ayrıca bundan sonra ona kapılarının açık olmadığı belirtilmiş.

Oraya bir daha gidemeyecek olmasına ailenin canı hiç sıkılmamış. Bu lüks kulüpte sık sık görülen Saddam'ın oğullarıyla aynı yerde olmayı zaten istemiyorlarmış. Maymun iştahlı Uday'ın çevresindeki kızlara kur yapıp onları kullandıktan sonra kendine başka kurbanlar aradığı hikâyeleri kulaktan kulağa anlatılıyormuş. Ailede herkes, Uday'ın Varide'ye ilgi göstereceği ihtimalinden korkuyormuş. Genç erkekler de güvende değilmiş. Uday'ın ilgilendiği bir kız söz konusu olduğunda başka bir genç onun rakibi konumundaysa vay onun haline. Kimileri ortadan yok oluyor, kimileri de öldürülüyormuş. Hala'nın bir arkadaşının oğlu da bu nedenle öldürülmüş. Hali vakti yerinde olan aileler o dönemde önlem olarak çocuklarını yurtdışına gönderirmiş.

Varide'nin ailesi takip eden yılları, yönetimden uzak durarak ve sadece evin içinde açık yüreklilikle konuşarak fazla problem yaşamadan atlatmış. Her ne kadar hayatını iyi bir şekilde geçirmiş olsa da, kalkınmasında bu kadar çaba harcadığı ülkesinin yolsuzluklardan kurtulamaması babası için büyük üzüntü kaynağı olmuş. Birkaç yıl önce bir konferanstan dönerken yolda ölen babası için bazı akrabaları onun rejim yanlıları tarafından öldürülmüş olabileceğini ileri sürmüşler. Varide buna bir an bile inanmamış ancak Saddam ve yandaşları yüzünden babasının üzüntü çektiğini ve bu nedenle hayatının kısalmış olabileceğini düşünmüş. "Babamı beden olarak değil ama düşünce olarak öldürdüler."

Konuşmamızın ortasında bahçe kapısı çalındı. Başında gri örtüsü, kapkara bir görüntü bahçeden içeri girdi. Gelen komşu kadın Rağda'ydı. Elindeki tabakta küçük lahmacunlar vardı.

Hala'nın yanına, terasa oturdu. Varide'nin uzattığı kahveyi önce istemese de sonradan ufak birkaç yudum aldı. Varide'nin bazen fırından aldığı lahmacunlar hakkında uzun uzun konuşmaya başladı. Ona göre bunlar hem pahalıydı hem de iyi yapılmamıştı.

Varide ile aynı yaştaydılar ama görüntü olarak aralarında büyük fark vardı. Rağda'nın hayatı evin içindeydi, günleri, yemek pişirmek, temizlik

yapmak ve çocukların bakımı ile geçiyordu. Saddam iktidardayken de bunları yapıyordu, şimdi o olmasa da hayatı yine aynıydı. Ülkedeki altüst oluş onun hayatına pek değmemişti.

Evin içinde yaptığı işleri sıraladıktan sonra Varide'nin tercümanlığıyla ona, kendisi için bir şeyler yapmak istemiyor mu diye sordum.

Rağda bir süre sustu, gözlerini yere dikti. "Mekke'ye gitmek isterim," dedi. Yanında oturan Hala'ya dönerek," Siz ne zaman gidiyorsunuz" diye sordu.

Hala bu soruyu cevapsız bıraktı. "Bacaklarımda takat yok," dedi sonra konuyu değiştirdi. Yoğun bir konuşmaya daldılar. Ramazan ayında çok yenen mercimek çorbasının nasıl yapılması gerektiği konusunda anlaşamıyorlardı.

Rağda gittikten sonra Varide derin bir nefes aldı," Mekke'ye gidecekmiş, sanki yapacak başka işimiz yok," dedi. Kızgın kızgın bakarken, "Bir de neden bahseder biliyor musun" diye sordu.

"Neden?"

"Cihat."

"Cihat mı? Yani ne demek istiyor?"

Varide öfkeyle kahve fincanlarını toplarken: "İslam dini için mücadeleyi kastediyor herhalde" dedi.

Bu yıl ağustos ayında Bağdat'taki ofisinde bombalama sonucu BM'nin geçici başkanı Sergio Vieira de Mello hayatını kaybetmiş, Varide ile Abbas buna çok üzülmüşler oysa Rağda üzülecek ne var, o bir kâfir değil miydi demiş.

Komşuları katı Sünni. Varide ile Abbas bu inancın bazı özelliklerini zor hazmedilir buluyorlar. Kızları Leyla'da hafif geri zekâlılık var. Üç yaşına geldiği halde konuşmuyor ve hareketleri kalas gibi. Onlara geldiğinde Abbas hep onunla dans edip şarkı söylüyor. Kızın Abbas'ı çok sevdiği hemen anlaşılıyor, peşinden hiç ayrılmıyor. Rağda kızının halini karmaşık duygularla gözlemliyor. Leyla'nın dans ettiğini gören bazı akrabaları, bu Ali'nin kızı olamaz, diye eleştirmişler. Varide, "Bekle bak babası yakında kızına dans etmeyi yasaklayacak," dedi.

Leyla'nın babası birkaç ay önce Saddam'ın oğulları Uday ve Kusay'ın saklandıkları evde Amerikalı askerler tarafından öldürülmelerinden

dolayı telaşlanmış. Çıplak ve yaralı bedenleri televizyonda gösterildiğinde, askerler için, "Bunlar işkenceci," diyerek kızmış. Oysa bu görüntüler Iraklılara, nefret edilen bu iki oğlun gerçekten öldüğüne ikna etmek için gösterilmiş. Leyla'nın babası, bu görüntülerden dolayı anti Amerikan duyguları depreşen tek kişi değil.

Hala tasa içinde, "Bu insanlarla nasıl yan yana yaşayacağız" dedi.

Belki o anda içinde bulunduğu duygular onu böyle konuşturuyordu. Yoksa sık sık onların evine gidiyor, Rağda da neredeyse her gün elinde lahmacunlar ya da kendi yaptığı kurabiyelerle onlara geliyordu. Abbas her akşam kaldırımda oturup komşularıyla sohbet ederdi; savaş esnasında, mahalle boşaldığında iki komşu arkada kalarak sırayla birbirlerinin evlerini korumuştu

"Din insanları böler, bunu unutma," dedi Varide. Kastettiği özel olarak Sünniler ve Şiiler arasındaki fark değildi. Daha muhafazakâr ya da daha ilerici dinci gruplar arasında da gerginlik yaşanıyordu. Tutucu grubun hükümette söz sahibi olacağından korkuluyordu. "Güçlerini yaygınlaştırmak için etkileyebilecekleri o kadar çok marjinal ve yoksul Iraklı var ki. Bazen bizim gibi insanlara gelecekte bu ülkede yer kalmayacağını düşünüyorum."

Hala, "Öyleyse bizde mi gidelim" diye sordu. Karşılıklı olarak ülke isimleri sıralamaya başladılar. Abu Dabi, Japonya, Çin, Dubai. Hala sonunda, "En iyisi ben seninle Amsterdam'a geleyim," dedi. Varide gibi o da Sünni ama bu konudan hiç söz etmiyor. Din farklılıklarından hiç hoşlanmıyor. Kızgınlıktan gözleri parlıyordu, kocası Amerika'da okurken Menonitlerle kalmıştı, Varide ile kardeşi çocukken Katolik Okuluna gitmişler. "Hepimiz doğduk ve hepimiz öleceğiz. Bu kadar basit," dedi ellerini çırptı. Irak'ın Müslüman bir devlet olacağına dair tartışmalar da onu kızdırıyor. "İnanç kişisel bir konu. Benim inancım yüreğimde, başörtümde değil." son zamanlarda başörtüsü takmasının nedeni tamamen güvenlik açısındanmış, inancından değil.

Bomba ve diğer saldırıların verdiği korku varoluşun temellerini sarsılıyor ama sonra geri çekiliyor. Varide, "Oysa dini muhafazakârlık boğazımızı giderek daha çok sıkan bir idam ipi gibi," dedi. Bakanlıkta çalışan kadınların arasında başını örten kadınların daha iyi pozisyonlara getirileceği dedikodusu yayılmış.

Saddam yönetiminin ilk yıllarında, her ne kadar şehirler dışındaki hayat oldukça geleneksel kalsa da, Irak laik bir devletmiş. Dinci gruplar bunun ceremesini çekmiş. Laik yönetim seksenli yıllarda değişmeye başlamış. İran'a karşı sürdürülen savaş ülkeyi iflasın eşiğine getirmiş. Kuveyt'in işgali dünyanın Irak'ı dışlamasına neden olmuş, bu nedenle uygulanan BM yaptırımları da ülkedeki ekonomik buhranı arttırmış. Yoksulluğun artması ve gelecek perspektifinden yoksunluk birçok insanın çıkış yolu olarak dine yönelmesine yol açmış. Saddam ise içgüdüsel bir kurnazlıkla iktidarını sağlamlaştırmak için dini kullanabileceğini fark etmiş ve bir kampanya başlatmış. Namaz kılarken çektirdiği fotoğraflar düzenli olarak görünmeye başlamış. O tarihten itibaren, diğer resmi kuruluşlardaki kadınlar gibi karısı da başını örtmüş. Alkol kullanımına yasak getirilmiş, birçok gece kulübü kapatılmış. Muhteşem camiler yaptırmış. Evin arka tarafında, etrafı çitlerle çevrili yarım kalmış inşaat o kampanyayı hatırlatıyor.

Gelecekten ümitlerini kesmiş olan birçok genç erkek, bu tür akımlara kendini kaptırmış. Varide'nin erkek kardeşi de o yıllarda dine yakınlaşmış. Varide'ye kalırsa bu yakınlaşmaya evlendiği kadının muhafazakâr olması da kısmen etken olmuş ama bunu daha çok kendisi istemiş. Bir ara Abu Dabi'den Varide'ye başörtüsü bile göndermiş o da bunu komşusuna vermiş.

Salonda Ahmet'in annesine aldığı bir resim asılı. Mavi bir fon üstünde siyah figürler. Önce onları loş bir doğadaki selvi ağaçları zannetmiştim. Ancak dikkatli baktığımda onların karanlık bir sokakta yürüyen çarşaflı kadınlar olduğunu gördüm. Kederli bir resimdi. Katı öğretim döneminde aldığı bir resim olduğunu hiç akıl etmedim.

Birçok öğretmen gibi o da Baas partisindenmiş, dediklerine ikna olduğundan değil de zorunluluktan. Ancak partinin ileri gelenlerinin çocuklarına iyi not vermeyi reddettiğinde, tehditler almaya başlamış. Sonra da ülkeyi terk etmiş.

"Artık iktidar değiştiğine göre eve geri dönmeyi düşünüyor mu" diye sordum.

"Hiçbir fikrim yok. Bazen hasret çekiyormuş ama durumu iyi. Bir kızı bir de oğlu var onların da Abu Dabi'de keyifleri yerindeymiş." Sesi mesafeliydi. Onun geleneksel yaklaşımları aile içinde bir türlü düzelmeyen

çatlaklar oluşturmuştu. Gönderdikleri e-posta mesajlarına cevap vermiyor neredeyse hiç telefon etmiyormuş.

Dışarıdan Abbas'ın sesi geldi. Bahçe çitinin üstünden karanlık sokağa baktığımda onun bir grup mahalleli ile konuştuğunu adeta onları bir şeye ikna etmeye çalıştığını gördüm.

Sinirli bir şekilde içeri girdi. Yardım kuruşlarıyla yapılan bir toplantıdan geliyordu. Bir Fransız Sivil Toplum Kuruluşu (STK) onu, hastanelerdeki küçük çocuklarla, yetimler ve sokak çocuklarıyla ilgilenmek üzere işe almak istiyordu. Komşuları onun zor durumda olan, olanakları kıt insanlara hizmet etmesini doğru bulmuyordu. Hele hele Çingene çocuklarını tamamen kınıyorlardı, onlar pis ve suç işlemeye meyilli olurlardı, onlardan uzak durması en iyisiydi. "Bu insanları bizden uzak tuttukça ilerde sorunlarımız daha da artacaktır," diyerek onları ikna etmeye çalışmıştı. Onu dinlemiyorlardı. Birleşmiş Milletlere de hiç güvenmiyorlardı. Bu kurkum önce Irak'a karşı yaptırımlara onay vermişti. Şimdi ise vaat ettikleri halde yeniden yapılanmaya hiç destek vermiyorlardı. Ortalıkta tehlike arttıkça tabanları yağlıyorlardı. Şehrin başka taraflarında olduğu gibi bu mahallede de yabancı yöneticilere duyulan güvensizlik giderek artıyordu. Onların hizmetindeki Iraklılar işbirlikçi olarak görülüyordu. Varide bilinçli olarak CPA'daki işini pek açık etmiyordu. Genellikle insani yardım örgütünde ya da Kızıl Haç için çalıştığını söylüyordu.

Abbas uzun kollarını havaya kaldırıp indirdi. Onları ikna etmeyi başaramamıştı. Az sonra radyo tiyatrosunun rejisörü geldi, kendilerini bir anda tiyatro çalışmalarının yavaş ilerlediğiyle ilgili yakınma konuşmalarının içinde buldular, sohbet yeni yöneticilerin tiyatro dünyasına vereceği bir şey olmadığı yorumuyla son buldu. Bu noktada Abbas yabancı yöneticilere olumsuz yaklaşan mahalleliyle aynı safta yer almıştı. Hala'nın evindeki ortam ve ileri sürülen görüşler, saatin sarkacı gibi devamlı olarak sağa sola sallanıyordu.

Hala gibi Ana'da dedikodu ve söylentileri çok seviyordu. Son duyduğu haberleri kızıyla paylaştı. Amerikalı yöneticilerden biri, Paul Bremer, bir okulu ziyaretleri esnasında rastgele bir kadın öğretmene sarılıp öpmüştü.

Bu kadar terbiyesizliğe ikisi de başlarını salladı. Birer yudum kahve aldıktan sonra sustular. Yıllardır her salı sabahı bu şekilde, Ana kendi koltuğunda, Hala üstü Türkiye'den gelen bir örtüyle örtülmüş koltukta, birlikte oturuyor olmalılar.

Varide bana anneannesinin otuzlu yıllarda kara çarşafı çıkartan ilk kadınlardan biri olduğunu söylemişti. Ana'nın keyifli bir anını yakaladığım zaman belki o günlerini anlattırabilirdim. Sessizliği bu olayla ilgili şeyler söylemeye çalışarak bölmeyi denedim.

Ana başını salladı. Konuşmaya başlaması biraz zaman aldı. Başından ayaklarına kadar üstünü örten siyah çarşafla kırk yıl önce Bağdat'a gelmiş. Kuzey'deki Kerkük'te geçirdiği çocukluk yıllarından sonra bu koca Bağdat şehri ona çok farklı gelmiş. Ama buradaki hayat hoşuna gitmiş. Onun alışık olduğundan daha renkliymiş. Yavaş yavaş üstündeki siyah çarşaftan sıkılmaya başlamış. Kocası açık fikirliymiş. O da Ana'nın bu şekilde paketlenmiş olarak dolaşmasından hoşlanmıyormuş. Çarşafı çıkarma planı yapılmaya başlanmış. Kendisi gibi yirmili yaşlarda olan üç hanım arkadaşıyla bu konuyu tartışıyormuş. Bir gün Ana'ların evinde bir araya gelmişler. Kısa bir görüşmeden sonra sokağa çarşafsız çıkmaya karar vermişler. Sırayla evden çıkmışlar. Niyetleri mahallede küçük bir tur atmak değilmiş, otobüse binerek şehrin içinde dolaşmışlar. Büyük tepkiler almışlar, mahallede bu konu günlerce konuşulmuş. Ana buna aldırmamış. Gerçekleştirdiği bu eylemden geri adım atmaya niyetli değilmiş.

Yatak odasına çarşafını getirmeye gitti. Sonra üstüne giydi. "Artık sadece kutsal yerleri ziyaret ederken giyiyorum," dedi.

Bu konuda daha fazla soru sormak istiyordum ama Ana için çok gerilerde kalmış o dönem birkaç cümleyle anlatılıp, bitirilmişti. Aklına yine Kerkük ve Hanakin geldi. Hala'ya, "Aileden birisi beni oraya götürebilmeli," dedi.

Onu rahatsız eden bir konu daha vardı; uydu anten. Birkaç gün önce Türk Elçiliği'nin bombalanmasıyla evde büyük sarsıntılar olmuştu. Korkudan titreyerek Irak televizyonunu açtığında saatler boyunca bu konuda tek kelime söylenmediğini fark edince, "Ülkemde neler olup bittiğini bilmek istiyorum," demişti.

Öğlene doğru, loş odadan çıkıp sokakta güneşin altında yürürken zaman kavramını yitirmiştim. Ana, Hala, Varide, üç kuşak kadın. Üçü de kendi tarzlarıyla bağımsız kadınlar. Geleceği belirsiz olan bu ülkede onlar gibi kadınlara yer olacak mı?

Sokaktan çıngırtı sesleri duyuldu. Bir adam at arabasıyla sobalar için petrol satıyordu. Elindeki demir çubukla arabaya vuruyor, dikkat çekmeye çalışıyordu. Varide, "Kış kapıda," dedi.

İklim değişikliğinin habercilerini seviyordu. Eskiden bunların arasına halı sericiler de katılırmış ama artık onlara pek iş kalmamış. Hırsızlık olayları arttığı için kimse evine yabancı sokmaya yanaşmıyormuş. Abbas ile Varide hava soğuduğunda taş zemine halıları kendileri seriyor, yaz geldiğinde de yine kendileri topluyorlardı. Bu sene savaş nedeniyle halılarını kaldırmamışlar, halılar bütün sene serili kalmış.

İnsanı perişan eden sıcakların yakında bitecek olması onu sevindiriyordu. Klima olmadan bu sıcaklarla başa çıkmak o kadar zordu ki, Abbas'la eskiden yaptıkları gibi çatıda yatma alışkanlıkları yeniden önem kazanmıştı.

O anda odaya giren Abbas'a yakınır bir ses tonuyla, "Hadi söyle bakalım Saddam nerede" diye sordu.

Abbas, "Kendi memleketinde nehir kıyısında bir yerlerde," diye cevap verdi, 1959 yılında Abdülkerim Kasım'a karşı yapılan darbe girişimine katıldığı için kaçmak zorunda kaldığı zaman gittiği yeri kastediyordu. Bu başarısız deneme 1963 yılında tekrarlanmış ama bu sefer Saddam aralarında yokmuş. O dönemde Saddam yurtdışında kendi sırasının geleceği günü bekliyormuş. Bu darbe girişiminde başbakan ve iş arkadaşları öldürülmüş ancak kısa bir süre sonra ordu Baas liderlerini iktidardan uzaklaştırmış. Beş yıl sonra Baas partisi daha da güçlenerek iktidara gelmeyi başarmış. Ahmet Hasan el-Bekir yeni cumhurbaşkanı, Saddam ise cumhurbaşkanı yardımcısı, yani ülkenin ikinci güçlü adamı olmuş. Saddam 1979 yılında Bekir'i kenara iterek birinci adam olmayı başarmış.

Varide burnundan soluyordu. "Saddam yaptığı konuşmalarda utanmadan '1991 yılındaki savaş bize bir şey yaptı mı? Hayır. Biz hâlâ burada-

yız. Buharlaşıp yok olmayız,' diyordu. Şimdi herkes bu sözlerini hatırlayıp, 'Bak ne oldu? Buharlaşıp yok oldu,' diyor."

"Saddam'ın bir gün geri geleceğini düşünüyor musun?"

Tereddüt etmeden başını iki yana salladı. "Hayır, bana kalırsa Amerikan birliklerinin Bağdat'a girmesiyle onun rolü bitmiş oldu ama Abbas'la annem farklı düşünüyor."

Böyle düşünen sadece onlar değildi. Şehirde, Saddam'ın sık sık sokaklarda görüldüğü söylentisi dolaşıyordu. Oldukça yaşlanmış olmalıydı, zifiri siyah saçları bembeyaz olmuştu. Varide'nin bir tanıdığı bindiği taksinin yaşlı şoförünün Saddam olduğunu iddia ediyordu. Adam ona ne iş yaptığını ve birlikte çalıştığı yabancıları sormuştu.

Ülkeyi terk ettiği söylentisi de vardı. Söylentilerin her biri diğerinden daha enteresandı. Yıllardır yaşanan sansür, yalan ve yönlendirmelerden sonra Iraklılar komplo teorisi uzmanı olmuşlardı. Kimilerine göre Saddam Amerika ile anlaşmış, estetik ameliyatıyla tanınmaz hale gelmiş şimdi de yaşlılık günlerini Amerika'da geçiriyormuş. Başka birileri de Bağdat'ın düşmesinden hemen önce Moskova'dan gelen bir Rus uçağının onu alıp kaçırdığını iddia ediyordu.

Varide, "En iyisi Sahaf'a sormamız, o her şeyi bilir," dedi.

Eski İstihbarat Bakanı Muhammed Said el-Sahaf'ı her hafta Abu Dabi televizyonunda görmek mümkündü. Saddam'ın güvendiği kişilerin arasından sadece o yurtdışında hâlâ faaliyet gösteriyormuş. Savaştan önce ve savaş esnasında rejimin sözcüsü olarak sık sık medyanın karşısına çıkıyor, basın toplantıları düzenliyormuş. Irak'ın kazanacağından eminmiş. Amerikan tankları Bağdat'ın sokaklarına girdiklerinde bile şehirde yabancı askerlerin olduğunu reddediyor, işgalcilere cehennem azabı çektireceği sözünü veriyormuş. "Hepsini keseceğiz, Bağdat onlara mezar olacak," gibi sloganlarla ortaya çıkıyormuş. Gazeteciler onun gerçekten deli mi yoksa kendi yalanlarına inanan bir salak mı olduğunu, ya da her ikisi mi olduğunu anlayamıyormuş. Ona herkes, "Komik Ali" demeye başlamış

O akşam programın başlamasına epey zaman varken Hala, Varide ve Abbas koltuktaki yerlerini aldılar. Kucaklarındaki tabakta üzüm, muz ve tahin vardı. Komik bir film oynayacakmış gibi keyifliydiler. Hala, "Bana ka-

lırsa Bush bile Sahaf'a gülüyordur," dedi. Eski bakan ekranda göründüğü anda, "Şuna bak," dedi Hala gülerek, "berbere de gitmiş." Varide'yle Abbas da güldüler. Sonra birden gülmeyi kesip hepsi ciddileşti. Sanki birden gizli belgeleri açığa çıkaracaktı.

Savaş başladığında Bağdat'ta bulunan bir Arap gazeteci Sahaf'la röportaj yapıyordu. Gazeteci, 2003 Nisan'ında havaalanının bombalanmasından sonra Sahaf'ı aramaya başlamıştı. İstihbarat Bakanlığı'na gittiğinde, kullanılmış bir yatak ve üniformalar bulmuştu ama kuş çoktan yuvadan uçmuştu.

Eski bakan kısa bir süre sonra Amerikalılara başvurmuşsa da onların kendisiyle ilgilenmediği anlaşılmıştı. Amerikalı yetkililerin eski rejimin önde gelenlerine ait belirledikleri elli beş kişilik aranan kişiler listesinde onun adı yoktu. Birkaç hafta sonra herkesi şaşırtarak Abu Dabi'de ortaya çıkmıştı.

Sahaf koyu renk takım elbise giymiş kravat takmıştı, gazeteci geleneksel entarisi ve başında kırmızı beyaz kefiyesiyle oturuyordu. Konuşmanın arka dekorunu parlak turuncu bir tank oluşturuyordu. Bu görüntünün yerini bazen savaş bazen de Sahaf'ın yaptığı basın toplantısı görüntüleri alıyordu. Dolgun yüzünde yine kendinden emin bir tavır görünüyor ve eskiden olduğu gibi yine bütün soruları kıvırtarak cevaplıyordu.

"Kaybetmiş bir adam gibi durmuyor," dedim.

Varide derin bir iç çekti. "Bu beni mahvediyor, her Çarşamba akşamı oturup bu adamın bildiğimiz yalanlarını yeniden dinliyoruz. Sanki güç hâlâ onun elindeymiş gibi konuşuyor. Neden onu dinliyorum ki? Kızgınlıktan uykularım kaçıyor." Varide sonra ayağa kalkarak cep fenerini televizyon ekranına tabanca gibi tuttu. "Her hafta bu programı bir daha izlemeyeceğim diyorum sonra başladığı anda yine hipnotize olmuş gibi karşısından ayrılamıyorum," dedi.

Abbas koltukta dizlerini kaldırmış oturuyor, Sahaf'ı bir tiyatro gösterisi izler gibi izliyordu. Ben nasıl hareket ettiğini görüyor muydum? Kötü bir oyuncuydu, oyunu ile ikna edemiyordu.

Varide, Sahaf'ın televizyonda bu kadar çok boy göstermesine giderek daha fazla kızıyordu. "Onu önemli biri gibi gösteriyor. Eskiden standart olarak, 'Bunu şimdi söyleyemem,' derdi, onun gizli bilgilere sahip ol-

duğunu zannederdin. Oysa şimdi onun anlatacak bir şeyi olmadığı apaçık ortada."

Bana kalırsa program o kadar da kızılacak bir program değildi. "Kendi kendini gülünç duruma düşürüyor, bırak yapsın," dedim.

Abbas başını salladı, "Bu tür yalanlara hiç yer verilmemesi lazım," dedi, yüzü iyice gergindi, "bu tür adamların cezalandırılması lazım."

Abbas'ın birlikte radyo tiyatrosu yaptığı rejisör geldi. Koltuğa oturur oturmaz programla ilgili yorumlarda bulunmaya başladı. "Belki de röportajın sonunda gazeteci ona ayakkabısının ökçesiyle vuracak," dedi. Bu davranış Orta Doğu'da sık kullanılan bir aşağılama biçimi.

Anlaşmışlar gibi Abbas, Varide ve Hala bir anda gülmeye başladı.

Abbas bazen ülkesinde olan bitenlerin sorumluları hakkında, Saddam ve diğer liderlerin dışında kalanlar için daha müsamahalı konuşuyordu. Bir gün, "Koyunlar koyun olmasa, kurtlar kurt olamazdı," dedi. Kendisi de diktatöre karşı direnişte bulunmamış kendi çıkarını düşünerek davranmıştı. Görüş ayrılıklarını keskinleştirme ihtimali olan tiyatro metinleriyle ilgilenmemiş, propaganda kokan işlerden uzak durmuş, mümkün olduğunca tarafsız kalmıştı. Genellikle bir problem yaşamamıştı ancak Saddam'ın yazarı olduğunu iddia ettiği *Zabibah ve Kral* adlı oyunda ona yardımcı rol teklif edildiğinde kritik bir karar anıyla karşılaşmış. Tiyatro, gaddar kocasının boyunduruğu altında yaşayan dünyalar güzeli bir köylü kızın hikâyesiymiş. Kız bir gün kralla tanışmış, kral ona nasihatlerde bulunmuş. Köylü kızı krala âşık olmuş. Daha sonra kocası Zabibah'a tecavüz etmiş. Kral adamı öldürterek öcünü almış ama Zabibah da ölmüş. Konu, Körfez Savaşı'na bir alegori niteliğinde. Gaddar koca Amerika Birleşik Devletleri, Kral ise Saddam olmalı. Günahsız Zabibah ise Irak halkı.

Abbas rolü reddederse bunun kariyerinin sonu anlamına geleceğini ya da daha kötü şeyler olabileceğini düşünerek senaryoyu eve getirmiş. "Hâlâ bir yerlerde olmalı," dedi. Birkaç çekmece karıştırdı ama bulamadı. "Çok kötü yazılmıştı." Oynamamak için çeşitli bahaneler uydurmuş ama rejisör ısrar ediyormuş, öne sürdüğü gerekçeleri ciddiye almamış, denemelere katılmalıymış. Denemeler esnasında ciddiyetle metinde değişiklikler

önermiş ve işin uzamasına neden olmuş. Tam o sırada Ürdün televizyonundan bir dizi teklifi almış, bunu rejisöre anlattığında o da Abbas'ın bu dizide oynamasının daha doğru olduğunu söyleyerek onu rahatlatmış. Yaklaşık iki yıl önce tiyatro sahnelenmiş. Abbas merak içinde Varide ile tiyatroya gitmiş ve oyunu, tahmin ettiğinden daha amatörce bulmuş.

Tiyatro dünyası bugünlerde kafasını karıştırıyor. Aktörler düzenli olarak izbe yerlerde bir araya geliyor ama aralarında güvensizlik kol geziyormuş. Önceki iktidarın yanlıları kendi tarihlerini yazmayı deniyorlar ve kendileri için belli mevkiler talep ediyorlarmış. Yıllardır ortalıkta görünmeyen kişiler birden piyasaya çıkıyormuş. Kimileri kahramanlık rolü istiyor, kimileri de eski rejimde neler çektiğini anlatıyormuş. Beş yıldır ortalıkta olmayan eski bir balet, korkunç yerlerde tutuklu kaldığını anlattığı halde, birileri onu tenha bir mezarlıkta hırpani bir serseri gibi dolaştığını gördüklerini iddia ediyormuş.

Başka birilerinin de yıllardır istihbarat için çalıştığını duymak Abbas'ı şaşırtmış. Ben de Abbas'la birlikte, savaştan önce gömdükleri tiyatro arşivini çıkartmaya gittim. Az bir çabayla belgelerin bir kısmını buldu. Tiyatro ile ilgisi olmayan başka kâğıtlar da buldu. Bu kâğıtlarda iktidara gösterdikleri sadakatin karşılığında kendilerine arazi verilen radyo ve televizyon istasyonları çalışanlarının isimleri yazıyordu. Bu belgeleri arabanın bagajına koyarken, "İşte kanıt," dedi. Bu belgeler şimdi evin kullanılmayan çatı katında duruyor.

Bu arada Abbas'ın eskiden ders verdiği Müzik Okulu'nun yeni müdürü ile de tanıştım. Adam, ispiyonculuk yapmayı reddettiği için yıllarca Ebu Garip'te yatmıştı. Bu adamla ilgili konuşurken Abbas bana kuşkuyla baktı. Bütün ısrarlarıma karşı o adamla tanıştırmayı reddetti. Geçmişlerini şahsen bilmediği kişilere güvenmiyordu. "Deve yıkılmaya görsün, arkasından herkes bir bıçağının olduğunu söyler," dedi.

5

Eczanenin karşı tarafındaki kaldırımın kenarında parlak mavi renkli bir Golf durdu. Varide koltuğundan kalkarak, "İşte Hamit, yeni arabasıyla," dedi, şaşırmış gibiydi.

Hamit, Abbas'ın kardeşi. Birbirlerine hiç benzemiyorlar. Hamit'in daha hantal bir görünüşü var, sanki bedeni hareket etmesine engel oluyor. Arkasından çarşaf içinde beyaz tenli kız kardeşi Zehra indi. Eczaneye en son annesi girdi. Abbas'ın oturması için getirdiği koltuğa oflayarak kendini bıraktı. Hiç ara vermeden konuşuyor bir yandan da siyah çarşafını çenesinin altından sıkarak yüzüne iyice yapışmasını sağlıyordu. Kızı gibi onun da yüzü, hiç açık havaya çıkmamışçasına soluktu. Dudakları içeri dönük, yüzü kırışıktı.

Abbas'a dönerek, "Sana bir sürprizim var," dedi. Çantasından çıkardığı bir tomar kâğıdın arasından birini alıp okumaya başladı. Sonra kahkaha attı ama bu neşeli bir gülme değildi sanki emir verildiği için gülüyor gibiydi.

Abbas şaşkın bir yüz ifadesiyle kâğıdı eline alıp okumaya devam etti. Saddam'la dalga geçen uzun bir şiirdi bu. "Nerden buldunuz bunu" diye sordu.

Bir elektronik dükkânında çalışan Hamit, "İnternetten," dedi.

Abbas sesli olarak okumaya devam etti. Ses tonu yüksek sesle dua okuyan bir imam gibiydi. Sesini yükseltti. Hayali dinleyicilere karşı elini havaya kaldırdı. Diğerleri bu kadar yüksek sesle okumaması için ikaz etti, etrafta Saddam yanlısı birileri olabilirdi.

"Saçma," diyerek onların kaygılarını ciddiye almadı Abbas. Okuduğu şiirin tamamen etkisi altına girmişti ve sesi giderek yükseliyordu. Oku-

ması bittikten sonra herkes bir anda konuşmaya başladı. Anladığım kadarıyla bu konuşmalar da Saddam'la ilgiliydi. Annesi, "Hayatımızı mahvetti," dedi. Onun sesi diğerlerini bastırmıştı. Kanatlarını açmaya hazırlanan kuş gibi o da kollarını çarşafının altından oynatıyordu. Bu topluluğa eczane küçük gelmişti. Kapıyı açmaya yeltenen bir müşteri içerideki kalabalığı görünce bir adım geri atmış sonra yeniden denemişti.

Gözlerime inanamadım müthiş bir gösteriydi bu!

Zehra diğerlerine arkasını dönüp benimle konuşmaya başladı. Sesi monotondu ve kelime bilgisi sınırlı. Ne dediğini anlamak için çaba göstermem gerekti.

Ebu Garip cezaevinin yakınında bir ilkokulda öğretmendi. Onu ziyarete gidebilmem için not defterime yerleşim planını çizdi. Diğer öğretmenlerin söyleyeceklerini dinlemeyeceğime söz vermeliydim. Onlar yakın bir zamana kadar Saddam'ın Baas partisine üyeymiş ve beni her şeyin eskiden ne kadar iyi olduğuna ikna etmeye çalışırlarmış.

Okuldaki işinin nasıl olduğunu sorduğumda, halinden memnun olduğunu söyledi. CPA'nın maaşları ödemeye başlaması biraz zaman almıştı ama eylülden itibaren eğitimcilere ayda altmış ile yüz seksen dolar arasında maaş ödeniyordu, Saddam zamanında ayda birkaç dolar verildiği düşünülürse bu yüksek bir meblağ sayılırdı.

Anneyle kız alışverişe çıkmış gibi ilaç dolu vitrine bakıyorlardı. Anne, Varide'ye alerjiye karşı bir ilaç sordu. Zehra yeni bir diş fırçası istiyordu. Birkaçına dikkatle baktıktan sonra birini seçti. Sonra Hamit'le arabaya doğru yürüdüler ama sonra bir şeyler daha anlatmak üzere iki defa daha eczaneye gelip gittiler, sonra da ayrıldılar.

Onlar gittikten sonra ortalık müthiş bir sessizliğe büründü. Hala'ya "Ne büyük bir fark," dedim, Abbas'la Varide arka tarafta bir şeyler yaparken. Başını sallayarak, "Ne demezsin," dedi.

Ailesiyle tanıştıktan sonra Abbas'ı daha farklı görmeye başladım. Ailesinin daha az geleneksel olacağını düşünmüştüm. İlk bakışta annesinin baskın bir karakteri olduğu, kız kardeşinin sönük, erkek kardeşinin de tamamen huzursuz bir tip olduğu anlaşılıyordu. Bu depresif ortamın içinden çıkmayı nasıl başarmıştı?

Eve dönerken tanıdıklarına uğradık. Varide onların kızlarından birine CPA'da tercüman olarak iş bulmuştu. Varide ile Abbas arabadan inince Hala, "Bu kızla Hamit birbirlerine âşıklar," dedi, sesi fısıldar gibi çıkmıştı. "Ama Hamit'in annesi istemedi." Bir süre sonra kabarık kıvırcık saçlı, temiz yüzlü hoş bir kız dışarı çıktı. İyi İngilizce konuşuyordu. Onu az önce gördüğüm renksiz, depresif kadınların arasında hayal edemedim. Annesiyle birlikte bize el salladılar.

Varide, Abbas'a, "Kızın Hamit'i nasıl sorduğunu duydun mu" diye sordu, "Kalbim parçalandı."

Abbas cevap vermedi.

Varide, "Onu çok seviyor," diye yeniden teşebbüste bulundu.

Abbas susmaya devam ederken, Hala bana bir çimdik attı.

Öne doğru eğildim, "Ne oldu?"

Abbas, "Onlar çok farklılar," dedi sesi hırçındı.

"Ne demek istiyorsun?"

"Alkol kullanıyorlar. Kızın hayalleri ve hedefleri var."

Tepkisini anlayamadım. Neredeyse bu işe karşı çıkan annesiyle aynı görüşteydi oysa kendisi de hayalleri ve hedefleri olan bir kadınla evlenmemiş miydi?

Dedikodu saatimizde Hala ile Varide dışarıda kısık sesle bu konuya devam ettiler. Abbas'ın annesi evde yaşayan iki çocuğuna iyice kenetlenmiş durumda. Geçen sene kocası ölüm döşeğinde yatarken onun, oğlunun yaptığı tercihlerden duyduğu üzüntü yüzünden hasta düştüğünü söylemişti. Kocası ölür ölmez, bu kızla bütün ilişkisini bitireceği sözünü vermesini istemişti Hamit'ten. Hamit bunu kabul etmiş ama sonra aylarca annesiyle konuşmamıştı.

"Ama aynı evde yaşıyorlar değil mi" diye sordum.

"Aynı binada, Hamit'in kendi dairesi var. Annesi şimdi o daireyi kiraya verip yine kendisiyle yaşamasını istiyor ama Hamit buna kesinlikle yanaşmıyor."

Hala'ya göre kadın ona yemek yapacak, evini temizleyecek bir gelin istiyor. Hedefleri olan hırslı bir gelin değil. Düzenli olarak şehir dışındaki akrabalarını dolaşıyor ama henüz uygun bir aday bulabilmiş değil.

Evlilik dolayısıyla bir araya gelmiş aileler arasındaki fark hem Varide hem de Abbas'ın tercihleri açısından pek alışılagelmiş değilmiş. Iraklıların çoğu eşlerini akrabaları arasından ya da aynı sosyal ve dini çevrelerden bulurlarmış. Onların durumu hiçbirine uymuyor.

Galeride tanışmışlar. Tiyatro ve müzik tutkusunu paylaştıkları hemen ortaya çıkmış. Varide, Abbas'ın çalışmalarını biliyormuş. Onun iyi bir oyuncu olduğunu ama yeteneklerini iyi kullanamadığını düşünüyormuş. Varide'ye göre benimsediği gürültülü oyunculuk stili yerine daha iyisini yapabilirmiş. Varide, Abbas'la ilgili yorumlarını onun dikkatle dinleyip ciddiye almasından etkilenmişti. Başka bir erkek olsa buna kızabilirdi. İkisi de okumaktan büyük zevk aldıklarını ve Arapça dilini en detaylı özelliklerine kadar tartışmayı sevdiklerini fark etmişlerdi. Abbas onu yaptığı taklitlerle güldürüyordu. Varide'nin yaptığı yolculuklar sırasında öğrendiği karmaşık Fas aksanını Abbas mükemmel bir şekilde taklit ediyordu.

Evlenme kararlarına her iki aileden de itirazlar geldi. Abbas'ın annesi gelin olarak daha uysal, Şii, köylü bir kız tercih ediyordu. Varide'nin amcası ve kardeşi de Abbas'ın belirsiz mesleğinden dolayı kaygı duyuyorlardı. Ayrıca eczacıların kendi mesleklerinden kişilerle evlendikleri bilinirdi.

Abbas ve Varide kararlıydılar. Evde bu konudaki konuşmalar, yorumlar, tartışmalar, bazen çekilmez hale geldiğinde gizlice buluşmak için evden kaçıyorlar ya da Dicle'de romantik tekne gezileri yapıyorlardı.

Bu akşam eczanede gördüğüm, herkesin üzerinde bariz bir şekilde baskı kuran kadın aklıma geldi. Abbas için böyle bir anneye karşı kendi tercihini savunabilmesi hiç de kolay olmamıştır.

Bir gün Zehra geldi. Koltukta yazı yazıyordum, gelip yanıma oturdu. Not defterimi eline aldı ve neler yazdığımı okumaya çalıştı. Başarılı olamayınca yazının altındaki boş yere hızla bir göz resmi çizdi. Varide onun yaratıcı olduğunu söylemişti. Onu izledim. Gerçekten çok güzel çiziyordu.

İşinden dönüyordu. Ders verdiği okul Amerikan Üssü'nün yakınındaydı, gelirken karşılaştığı yabancı askerleri dikkatle incelemişti. Gülmeye başladı. "Yakışıklı adamlar," dedi. Okul çevresinde askerleri gördüğü ilk gün gerçekten büyülenmişti. İngilizce bilgisini onlarla konuşarak denemek istemiş ama askerlerle göz göze geldiğinde ağzından tek bir kelime çıkarta-

mamıştı. Kıyafetlerini de dikkatle incelemişti. Üzerlerindeki kurşun geçirmez yelek ceplerinin, onları kavurucu sıcağa karşı serin tutmak için suyla dolu olduğunu düşünüyordu.

Yabancı askerlerin donanımlarıyla ilgili daha da ilginç fikirler duydum. Kimi Iraklılar yeleklerin içinde klima olduğunu düşünüyor.

Bütün itirazlarıma rağmen Zehra düşüncesinden vazgeçmiyordu. Gözleriyle görmüştü.

Konuyu değiştirdim, işinin nasıl gittiğini sordum.

Dudaklarında alaycı bir gülümseme oluştu. On dokuz yıldan sonra artık işinden bıkmıştı. Ayrıca hayatını da sıkıcı buluyordu. Eski kız arkadaşları evlenmiş ev kadını olmuşlardı. Irak'taki anlayışa göre o artık evlenmek için geç kalmıştı. Annesi arada bir akrabalardan ya da tanıdıklardan birilerini inceleyip ona öneriyordu ama o kimseyi beğenmiyordu.

"Başka bir şeyler deneyemez misin" diye sordum. "Yaratıcılığınla ilgili bir şeyler yapsana."

İçini çekti. Daha önceleri resim ve kil çalışmaları için gittiği merkeze artık gidemezmiş. Akşamları sokağa çıkmak artık çok tehlikeliymiş. Evde bunları yapması da mümkün değilmiş çünkü malzemeleri bitmiş, yenilerini almak çok zormuş. Bütün önerilerimi şu ya da bu nedenle reddediyordu. En sonunda annesinin de ağzından duyduğum sözleri tekrarladı: "Değişmek için artık çok geç. Saddam benim hayatımı mahvetti."

Sessizlik oldu. Namaz kılmak üzere odanın arka tarafına gitti. Mekke'ye doğru eğilen ince endamını izledim. Durumu beni üzmüştü. Yaşı otuz dokuz olmasına rağmen sanki hayatı bitmiş gibi konuşuyordu. Hâlâ babasının yasını tutuyordu. Çevresine yaydığı hava öylesine ağır ve keder yüklüydü ki onu renkli giysiler içinde gözümün önüne getirmem olanaksızdı.

Geri geldiğinde yine Saddam'dan bahsetmeye başladı. Varide de mutfakla salon arasındaki eşikte kollarını birbirine kavuşturmuş bir şekilde durup bir süre bizi dinledi. Gözlerindeki bakıştan bu konuşmaları onaylamadığı anlaşılıyordu. Sonra konuşmaya katıldı. "Saddam, Saddam, her şeyi de ona bağlayamazsın ki. Bak artık yok. Hadi artık kendine gel ve hayata sarıl."

Zehra rahatsız bir şekilde eliyle düz saçlarını arkaya attı, saçlarında beyazlar vardı. "Kendimi yaşlı hissediyorum," dedi.

Varide bir şey söylemeden mutfağa gitti, tam karşımda oturan Hala kızgınlığını dışa vurmaya hazırlanıyordu.

"Yaşlı mı? Henüz kırkında bile değilsin. Hayata yeni başlıyorsun." Kararlı bir şekilde devam etti, "Saçlarını kes. Bu seni daha da gençleştirecektir."

Zehra, Hala'ya aldırmadan kederli gözlerle bana bakıyordu. Başka bir gelecek konusunu bir daha açmamalıydım. Eski yaralar deşiliyordu. "Bir çukur kazıp kendimi içine atmak isterdim," dedi.

Konuşmamız yine düğümlendi. Koltukta başı öne eğik oturuyordu. Küçük bir kuş gibi elindeki muzu ısırıyordu. Yarısını yemedi. Hala gerisini de yemesi için ısrar edince daha fazla yiyemeyeceğini söyledi. Benim verdiğim çikolata parçasını ise bir lokmada yuttu.

Abbas'ın onu evine bırakmak üzere çıkmasından sonra Varide "Zehra'yı az da olsa neşelendirecek bir şeyler bulmak için nafile çabalıyorum. Abbas'la ikimiz onunla sık sık konuştuk. Değişmemekte kararlı. Yakınmaktan kendini alamıyor. Bu ailesinde var. Bazen Abbas da bu yanını ortaya çıkarıyor."

Son günlerde dilimin ucuna gelen soruyu sormaya o anda cesaret ettim: "Abbas kendini bunlardan nasıl kurtardı?"

Hafifçe güldü. "O ailenin asi çocuğuydu ve babası onu destekliyordu. Babası da dindar ve tutucu bir aileden geliyordu gelmesine ama kendini karısından daha iyi geliştirmiş, daha açık görüşlü bir adamdı." Abbas daha çocukken babası onu konserlere, konferanslara götürürmüş. Babasıyla el ele El Reşid caddesinden yürür ondan tarih bilgileri alırmış. İkisinin arasında da problemler yok değilmiş. Aydın bir kişiliği olan babası, oğlunun tiyatro okuluna gitmesine önceleri karmaşık duygularla yaklaşmış. Irak'ta aktörlere fazla değer verilmezmiş. Annesi ise bu eğitimden hiç hoşlanmaz, oğlunun doktor ya da öğretmen olmasını istermiş. Başkalarıyla konuşurken oğlunun mesleğini tam olarak söylemez, ya da öğretmen olduğunu söylermiş. "Artık biraz ünlü olduğu için annesi de yumuşadı. Geçenlerde, 'Seni televizyonda gördüm çok zayıflamışsın' diyerek onunla ilgilendiğini belli etti ama gösterilenin filmin çok eski olduğunu fark etmemişti." Abbas da babasını çok özlüyormuş. Savaştan önceki kargaşa içinde tam anlamıyla yas tutamamış, şimdi de kişisel kederinin önüne günlük olaylar geçiyormuş.

Abbas'ın babası şehir insanıymış, annesi ise Irak'ın güneyinde bir Şii köyünde büyümüş. Aileleri aracılığıyla tanışıp evlenmişler, mutlu bir evlilikleri olduğu söylenemezmiş. Kocasının ölümünden sonra aile, anne tarafına uygun düşen daha geleneksel bir yapıya bürünmüş.

Hala, kendi ailesi içinde Abbas'ın farklı olduğunu düşünüyor. Eliyle daireler çizerek, "Ruhunu kilit altında tutmak istiyorlar," dedi.

Varide, Abbas'ın bu kadar açık görüşlü olmasından memnun. Ama ben onun Hamit'in beğendiği kızı nasıl reddettiğini hâlâ hatırlıyorum. Bu davranışı bir zamanlar kendisi Varide'yle evlenirken ailesinin gösterdiği tepkiyle aynıydı.

Belki de o ilk bakışta tahmin edilenden daha fazla annesinin oğlu.

Zehra'nın Baas partisine yandaş meslektaşlarıyla ilgili olarak anlattığı şeyler onun okulunu merak etmeme yol açtı. Okulun önüne geldiğimde içeri girmenin o kadar da kolay olmadığını anladım. Etrafı duvarla çevrili okulun önünde güvenlikçiler vardı. İngilizce bilgileri oldukça sınırlıydı ve beni geri döndürmeye çalıştılar. Geri adım atmamakta direnince beni içeri almak zorunda kaldılar. Çikolatalı bisküvileri çiğnerken sırt çantamı boşalttılar. Uydu telefonumu dikkatle incelediler. Aletin bütün parçalarını gösterdikten sonra yanıma almama izin verdiler. Uydu üzerinden telefon servisi Saddam zamanında yasaktı, GPS sistemi düşman uçaklarına pozisyonları bildirebilirdi ancak bu aletler insanları hâlâ irkiltiyor.

Zehra dört beş iş arkadaşıyla birlikte binanın yan tarafındaki banklarda oturuyordu, yoğun bir konuşmaya dalmışlardı. Zehra bana neler olup bittiğini açıklamaya çalıştı. Yanındaki öğretmenler başka bir okuldan gelmişti, bu okuldaki eskiden Baas partisine üye olan öğretmenler ise bu durumdan hoşnut değillerdi.

Zehra başıyla avluda yürüyen birkaç kadını işaret etti. "İşte bunlar," dedi.

Sonra beni sınıflara götürdü. Savaş esnasında okullarda askerlerin öğretmenlik yaptığını anlattı. Öğretmenler geri geldiklerinde sınıflarda askerlerin üniformaları hâlâ asılıymış.

Saddam rejiminin ilk yıllarında, dini kampanya yürütürken kızlarla oğlanlar ayrı oturuyormuş ama şimdi yine aynı sınıflardalar. Okullar yeniden

açıldığında birçok iskemle boşmuş. Aileler çocuklarını okula göndermeyi güvenli bulmuyormuş. Birçok kaçırma ve ırza geçme olayları duyulduğu için özellikle kızlar evde tutuluyormuş. Bazı aileler de okulun önündeki arabalarında çocuklarının derslerinin bitmesini bekliyormuş. Bu arada sınıflar yeterince dolmuş. Ancak kaçırma olayları hâlâ yaşanıyormuş, aileler buna karşı çeşitli tedbirler alıyormuş. Parasını ödeyebilenler şoför tutuyormuş. Bazı anneler de lüks görüntünün mafyanın dikkatini çekeceğini düşündüğü için çocuklarına yeni ve dikkat çekici elbise giymemeleri uyarısında bulunuyormuş.

Sınıflar dikkat çekecek kadar yeni kokuyordu. Amerikalı askerler sınıfları boyamışlar. Yazı tahtaları ve birçok masa sandalyeyi de onlar getirmişler. Sınıflarda fazla eşya yok. Öğrencilerin önünde eksik sayfalı, buruşuk kitaplar duruyor. Dil alıştırmaları bazı yerlerde doldurulmuş. Yardım kuruluşları yeni kitaplar ve ders malzemeleri göndereceklermiş ama dağıtım sorunu yüzünden henüz ellerine geçmemiş. Unicef'in duyurduğu kampanyayla, içinde yeni kitaplar olan sırt çantaları bazı okullara teslim edilmiş, bazılarına edilmemiş. Onun okuluna gelmemesinin nedenini Zehra bilmiyor.

Çocuklar ellerini kavuşturmuş, gözlerini açarak bize bakıyordu. Zehra yüzü bembeyaz bir çocuğa "Neyin var" diye sordu. Çocuk hastaydı ama Unicef çantalarının bugün dağıtılacağını zannettiği için annesi onu yine de okula göndermişti.

On, on beş dakika henüz yürümemişken Zehra'yı çağırdılar. Bir süre sonra sınıfların yanındaki odadan bazı sesler yükselmeye başladı. Bağırışlara doğru yürüdüm. Zehra burada patronluk tasladığı anlaşılan iri yarı bir kadının karşısında duruyordu. Kadın masanın arkasına oturuyordu, yüzü kızgınlıktan kıpkırmızı olmuştu. Odadaki diğer kadınlara aldırmadan Zehra'yı azarlıyordu. Anladığım kadarıyla Zehra kendini iyi bir şekilde savunabiliyordu.

Bu arada yanıma gelen aksi bir kadın da bana, " Sen hangi birimdensin" diye sordu. Ayrıca okulu ziyaret etmek için Eğitim Bakanlığı'ndan izin alıp almadığımı da bilmek istiyordu. Şimdi olan bitenler aydınlanıyordu; elimde resmi kâğıtlar olmadan okula geldiğim için bu kadar kızmışlardı. Buradakiler hâlâ eski kuralları uygulamak istiyordu, izinsiz ve yanımda bir görevli olmadan okulu ziyaret etmemi istemiyorlardı.

Okul müdürü ile kibarca konuşmaya başladım. Başta biraz sinirli davrandıysa da giderek daha sıcak konuştu. Eski ile şimdi arasındaki farklılıkları konuştuk. "Güvende olmamak, en büyük değişiklik bu," dedi.

"Olumlu değişiklikler yok mu?"

"Hayır," dedi kararlı bir ses tonuyla. Dudakları tek çizgi haline geldi.

"Daha fazla özgürlük mesela" diye devam ettim.

"Özgürlük mü? Dışarı çıkmaya korkuyorsak ne işe yarayacak o özgürlük?"

Konuşma devam ederken onun arkasına gelip durmuş olan öğretmenler de başlarını sallayarak onu destekliyordu.

Nereli olduğunu sorduğumda yine gerginleşti.

"Bağdatlıyım."

Daha sonra onun Tikriti aşiretinden olduğunu öğrendim. Saddam'ın doğduğu bölgeden geliyordu. Onun iktidarında kendi aşiretinden kişiler şehirlerde imtiyazlı pozisyonlara getirilmişti.

Gideceğimi söylediğimde açık bir şekilde rahatladı. Geri dönerken takside bu ilginç ziyareti düşündüm. Buraya geldiğimden beri ilk defa bu kadar kuşkuyla karşılaşmıştım. Saddam'ın ülkeyi baskı altında tutmak için koyduğu bu sıkı kurallarla da ilk kez karşılaşıyordum. Müdürün, okulu ziyaret etmemden duyduğu kızgınlık belki de daha çok korkudandı. Her ne kadar otoritesini koruyorsa da sosyal güvencesi, imtiyazları elinden alınmıştı. Muhtemelen yakında işten atılacak ya da bazı Saddam yanlısı müdürlerin başına geldiği gibi, öğretmenlik yapmaya zorlanacaktı. Zehra'nın iş arkadaşlarıyla yaptığı heyecanlı konuşmaları hatırladım. O günün gelmesini bekliyorlardı. Ne garip bir durum. Böyle gerilimler içinde birbirleriyle çalışmak zorunda olan ne çok Iraklı vardı kim bilir?

Ertesi gün, ben habersiz ziyaretimle ilgili huzursuzluğu müdürle yaptığım konuşmayla bertaraf ettiğimi düşünürken Zehra yanıma gelerek öğretmenlerin bu konuyla ilgili olarak hâlâ kendisine kızgın olduklarını söyledi. Ben okuldan ayrıldıktan sonra ortalık hemen durulmamıştı. Başı ağrıyordu, Hala'nın odasına uzanmaya gitti.

Onun başına dertler açtığım için vicdan azabı duyuyordum ama Varide onun gelişinin başka bir nedeni daha olduğunu söyledi. Zehra erkek

kardeşiyle kavga etmiş. Kardeşini telefonla arayan bir kız Zehra telefonu açınca hemen kapatmış, ama Zehra numarayı ekranda görmüş ve arayıp ona dersini vermiş, Hamit eve geldiğinde de bağırıp çağırmış. Şimdi de Hamit'in hışmından kaçıp buraya sığınmış, sonra da bir valium içerek yatmış.

"Valium mu?"

Varide omuzlarını silkerek, "Bunu hemen hemen her gece alıyor yoksa uyuyamıyor," dedi.

Zehra gergin bir tip. Ayrıca bir de temizlik hastalığı var.

Sebzeleri pişirmeden önce sabunla yıkıyormuş. "Burada ne kadar az yemek yediğini fark etmedin mi? Bizi pek temiz bulmuyor."

Hala olan biteni yazı malzemesi olarak görüyordu. "Kitabın için yine malzeme topladın," dedi. İyi ki bunlar olmuştu çünkü son günlerde dedikodularda azalma vardı. Komşularda sessizlik hâkimdi. Evden kaçan gelinlerine ayrı bir mutfak vermeyi önermişlerdi. Gelinin ailesi de gelip burada inceleme yapmış ama bu hareket barışmaya yol açmamıştı. Hala uzmanlık gözlüklerini takarak, "Bu meselede bir ilerleme yok," dedi.

Zeynep'e göre Bağdat'ın kurbanı olduğu kargaşadan nasıl çıkılacağını kimse bilmiyor. "Şu anki gelişmeler bir adım ileri, iki adım geri temposuyla ilerliyor," dedi. Ancak ses tonundaki kararlılık henüz ümidini yitirmediği izlenimi veriyordu.

İşlerinden bahsetmeye başladı. "Biz savaşçıyız," dedi gülümseyerek.

"Bence de öyle, ön cephede görevliyiz," dedi Rağda.

Bağdat'ın işgali sırasında Amerikan birliklerinin şehrin güneyinden de saldırmaları sonucunda hastane de savaş bölgesine dahil olmuş. Bu iki doktor birkaç gün evde kaldıktan sonra işlerine geri dönmüşler. Hastaneye döner dönmez mahalledeki yağmalamalar sonucunda hastaneye yüzlerce yaralı akın etmiş. Kimileri içeri çırıl çıplak koşarak giriyor, kimilerinin elbisesinin ucundan alevler çıkıyormuş. Bir aileden tam on kişi hayatını kaybetmiş.

O günlerde birçok insan da intikam kurbanı olmuş. Amerikan birliklerinin şehre girmesiyle oluşan güç mücadelesi birçok kişisel hesaplaşmaya da yol açmış. Bu tür olaylar azaldıysa da yerini başka şiddet biçimlerine; soygun, hırsızlık ve kaçırma olaylarına bırakmış. Trafik kazalarında da

artış olmuş. Zeynep: "Birbirimize bizim hastanenin toplumun barometresi olduğunu söylüyoruz," dedi.

Rağda arkadaşına kıyasla daha ağır, düşünerek konuşuyor onun da İngilizcesi gayet iyi. "Hollanda," dedi düşünceli düşünceli, "senin yakınında yaşamaya başlayacağım." On iki yıldır İsviçre'de yaşayan bir diş hekimi ile nişanlanmış. Adam aile ziyareti için Bağdat'a geldiğinde akrabaları aracılığıyla tanışmışlar. Yasal işlemler biter bitmez onun yanına gidecekmiş. Telefon hatları kısmen kullanılamaz halde olduğu için sık sık görüşemiyorlarmış. Her cumartesi sabahı internet ortamında buluşup *chat*'leşiyorlarmış. Konuşmaların önemli bir kısmı yasal işlemlerle ilgiliymiş. İsviçre'ye taşınmak uzun ve sıkıcı bürokratik işlemlerden geçmeyi gerektiriyormuş. Rağda, "Doğruyu söylemem gerekirse, buradan hemen ayrılamayacak olmam beni o kadar da üzmüyor,"dedi. Kumral saçlarını arkaya atarken, "Ülkemi ve işimi seviyorum ayrıca Zeynep benim en iyi arkadaşım. Onu çok özleyeceğim," diye ekledi.

"Senin yakında İsviçre'de yaşayacağını tahayyül etmek zor," dedim.

"Hem de nasıl," dedi beyaz dumanı üflerken. "Orada bana nasıl davranacaklar? Bence birçok insan Irak'tan benim gibi değil de çarşaflar içinde geleneksel bir kadının geleceğini düşünüyordur."

Karşımda oturan iki kadına baktım. Üzerlerine yapışık son moda tişörtleri, kendinden emin tavırlarıyla, Batı medyasının gösterdiği Iraklı kadın tipinden çok daha farklı görünüyorlardı. Ben de sık sık Bağdat'la ilgili bir şeyler anlatırken herkesin hayrete düştüğüne şahit oluyordum.

Düşüncelerimi okumuş gibi Rağda: "Medya bizi kurban gibi göstermek istiyor. Dikkat et. Genellikle yoksul ve çekingen kadınlar siyahlar içinde oluyor. Ya da dilenen hasta çocuklar."

Kahvenin sahibi sessizce konuşmaları dinliyordu. Sonunda o da sohbete katıldı. "Olumsuz görüntülere karşı çıkmıyoruz. Onlara karşı daha güçlü bir şekilde mücadele etmeliyiz. Bu neden olmuyor? İşte bu sorunun cevabını aramalıyız."

Bence böyle bir şeyi Varide de söyleyebilirdi.

Kahve sahibi yeni müşterileri karşılamak üzere yanımızdan ayrıldıktan sonra Rağda'ya: "İsviçre'de ne yapacaksın," diye sordum. Muzipçe

güldü, birden yaşından daha genç görünmüştü. "Önce bir dağ bisikleti alıp gezeceğim, kısa pantolonla."

Dışarıdan bir gürültü geldi. Kahvenin camları sallandı. Birbirimize baktık. Yine bir bombalama. Rağda'nın bambaşka bir dünya olan İsviçre'ye nasıl gideceğini düşündüm.

Rağda ile Zeynep'in boş zamanlarında buluştukları kahveye sık gidiyorum. Burası, sürekli olarak izlendiğimi hissetmediğim, rahatça kahvemi içebileceğim nadir yerlerden. Hala ile Varide de bir kere benimle geldiler. Hala hemen kahve sahibiyle Lübnan hakkında konuşmaya başladı. Varide Google arama motorunu yeni keşfetmişti. Eski bir okul arkadaşını bulduğunda şaşkınlıkla çığlık attı. Ekranda görünen güzel tablolara bakarken gözleri yaşardı. Eski okul arkadaşı Amerika'da ünlü bir ressam olmuştu. Bu kimin aklına gelirdi?

Bir sabah iki doktor hanımla konuşurken aniden kapı açıldı. İçeriye genç bir kadın girdi. Modern giyimli biriydi, üstünde kot pantolon yine kot kumaşından bluz vardı. Bileğindeki bileziklerin ağır olduğu anlaşılıyordu. Hareket ederken tıngırtılar duyuluyordu. Daha iskemleye oturmadan bana bakarak konuşmaya başladı. "Gözlerimin önünde bir adamı vurdular. Güpegündüz. Nedenini bilmiyorum."

Benim bir tepki vermemi beklemeden konuşmaya devam etti: "Senin gazeteci olduğunu duydum. Savaş süresince günlük tuttum, okumak ister misin?"

"Olabilir," dedim, temkinle.

"İçinde her şey yazılı. Her şey. Sana kim olduğumuzu anlatacak. '*Rise and Fall*' şarkısını bilir misin? İşte biz buyuz. *Rise and fall.*" Kolunu sallarken yüzünde kızgın bir gülümseme belirdi.

Hiç ara vermeden hikâyesine devam etti, bu sabah muayenehanesine giderken Amerikan askerleri tarafından durdurulmuştu. Onlara kontrolün neden bu kadar uzun sürdüğünü sormuştu. Amerikan aksanı askerlerin dikkatinden kaçmamıştı. Askerlerden biri "Sen gerçekten Iraklı mısın? Diye sormuş o da *"Do I like an alien to you? Open your eyes guys,"* [Sana bir yabancı gibi mi görünüyorum? Gözünüzü açık tutun çocuklar] diye cevap vermişti.

Nefes almadan anlatmaya devam ediyordu. Masada oturan diğerleri araya girme fırsatı bulamıyorlardı. Zeynep şansını denedi. "Biraz da iyi haberlere kulağını aç. Hepimiz hayattayız," dedi gülerek ama arkadaşı onu dinlemeden konuşmaya devam ediyordu. Savaşa gerekçe gösterilen nedenler ona göre son derece saçmaydı. Toplu imha silahları? Alaycı bir tonla hesaplama yaptı. "Son yıllarda uygulanan ekonomik yaptırımlar toplu imha silahlarından daha fazla insanın ölümüne yol açtı. Bu savaş Amerikalılara tahminlerinden daha pahalıya mal olacak. Bunlar savaşçı değiller. Vietnam'ı düşün. Üzerinden yıllar geçtiği halde onunla hesapları bitmiş değil." Siyasi mücadelenin nasıl verileceğini ise ona göre hiç mi hiç bilmiyorlardı. "Biz diktatörlükle yönetiliyorduk ancak bu ülkenin işleyişi için gerekli olan yönetimin ve altyapının olmadığı anlamına gelmiyordu. Tamam, yanlıştı ama temelimiz vardı. Irak bir Afganistan değil, ama yabancı yöneticiler bize böyle muamele ediyor. Herkesin kendilerine karşı zırhlanmalarına yol açıyorlar." Amerikalıların nasıl oluyor da onları kurtarıcı olarak koşulsuz şartsız kollarını açarak bekleyeceklerini umduklarını anlamıyor. Bu fikri Amerikalı yöneticilere, temasta oldukları sürgündeki Iraklılar vermiş olmalı. Elbette kendileri de buna inanmak istiyorlardı. Onlardan bazıları şu anda Amerikalıların kurduğu yirmi beş kişilik Irak Meclisinde danışmanlık yapıyor, kendisi bu siyasetçilerden hiç haz etmiyor.

Bunlar fırsatçıydı, kendi ülkelerinde yandaşları olmayan, kapasitesiz, kimliksiz kişilerdi.

Acımasız bir konuşmaydı, hiçbir ayrım gözetmeden her şeyi birbirine bağlayarak suçluyordu, buna benzer hikâyeleri başkalarından da duyuyordum. Abbas ile Varide de onların üzerinden oynanan politik oyunlara şüphe ve öfkeyle yaklaşıyordu. Kendilerinin kenarda durduğunu ve ülkeleriyle bir oyun oynandığını düşünüyorlardı. Varide koalisyondaki işine, ülkesine yararı dokunacağı inancıyla girmişti, ama artık çabalarının yararlı olduğundan o kadar da emin değildi.

Diş hekimi hanım kendi ülkesi hakkında da pek olumlu konuşmuyordu, *"Iraqis either turn to religion or to crime,"* [Iraklılar ya dine ya da suça yöneliyor] dedi. "Eskiden orduda ya da feshedilen başka bir kuruluşta görev yapmış birçok adam kendilerini aşağılanmış ve zarara uğramış hissediyor-

du. Para karşılığında ve kendilerini riske atmamak koşuluyla kolayca bir yerlere el bombası atmışlar ya da bomba patlatmışlardır." İntihar saldırılarının arkasında Iraklıların olma ihtimali ona hiç akla yakın gelmiyordu. Küçümseyerek güldü. "İnan bana bizim böyle bir zihniyetimiz olsaydı çok önceden Saddam'dan kurtulmuş olurduk. Bu tür terör faaliyetleri ancak yabancılar tarafından uygulanır."

Onu durdurmak için bir hamle yaptım. "Peki, sence ne yapılmalı?"

İçini çekti. "Kısa dönemde bir çözüm olamaz, Amerikalılar gittiği anda içsavaş başlayacaktır. Ve bizler geride bir dolu mavi gözlü sarışın çocukla baş başa kalacağız."

Diğerleriyle neredeyse tek kelime konuşmadan, ayağa kalktı, sadece içini dökmeye gelmiş gibiydi. Kapıya yöneldiği anda aklına bir şey geldi. Geri döndü omzuma vurarak, "Ne yapmayı denemelisin biliyor musun? Bir sabah elinde Irak pasaportu ile uyanmalısın. Sonra insanlar sana aidsliymişsin gibi bakacaklardır." Yine kapıya yürüdü. "Burada daha fazla dayanamazsam Kanada'ya amcamın yanına gideceğim. Viagra diye bir şey duydun mu? Onu amcam buldu, şimdi multimilyoner," diye bağırarak kapıdan çıktı.

Kuzey Amerika'da yaşamak mı? Az önce söylediklerinden sonra mı? Arkasından şaşkınlıkla bakakaldım. "Tam bir yanardağ."

Zeynep ile Rağda karşımda oturmuş gülüyordu. Zeynep, "O böyle biridir. Ciddiye alma," dedi.

"Anlattıkları hakkında ne düşünüyorsunuz? Haklı olduğu konular var mı?"

Zeynep, "Para ile ilgili söyledikleri korkarım ki doğru, Saddam rejimi insanların davranış biçimini bozdu," dedi.

Kulağıma doğru eğilerek, "Hemen gitmeliyim yoksa altıma edeceğim," diye fısıldadı.

Onu anlamamış gibi yüzüne baktım. "Burada tuvalet var ya," dedim arka tarafta bilgisayarların arkasında perdeyle kapatılmış bir yeri göstererek.

Yüzünü buruşturdu. "Orası sadece erkekler için. Bu ülkede hep böyledir." Sonra Rağda ile birlikte dışarıya çıktılar. Camlı kapının arkasından arabayla hızla uzaklaştıklarını gördüm.

Bu genç insanları Abbas, Varide ve onların arkadaşları ile kıyaslamaya çalıştım. Onlar genellikle cesaretleri kırılmış ve kederli görünüyorlar. Oysa keskin yorumlarına rağmen bu gençler bana daha mücadeleci geldi. Alaycı konuşmalar yapan diş hekiminin de güçlü bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılıyor. Geçmiş onların üstünde sanki daha az tahribat yaratmış ve bütün olan bitenler onları çok fazla baskı altına almamış gibiydi.

Evde Varide'ye bu düşüncelerimi açtığımda beni onayladı. "Onlar genç kuşak. Değişimler onlara birçok olanaklar getiriyor. Biz kırklı yaşlarda olanlar seksen kuşağındanız. Kayıp kuşak," dedi. Gözleri daldı. Düşünceleri geçmişe doğru gitti. "Bizim de birçok planımız vardı, İran'la savaş başlayana kadar. Günlük hayat bu savaşın gölgesinde kaldı. Bazen sokaklar yas bayrakları altında simsiyah görünürdü. Öyle çok genç askere alınıyordu ki ekonominin durmaması için komşu ülkelerden işçiler getirtilmeye başlanmıştı. Anne babalar oğulları silah altına alınmasın diye türlü yollara başvuruyorlardı. Kimileri onları gizliyor kimileri de çocuklarını yurtdışına gönderiyordu. Kimi gençler de askere gitmemek için kendi kendilerini sakatlıyordu." Varide'nin kardeşi dişçilik okuduğu için askerden muaf tutulmuştu. Ancak Abbas'ın gelecek planları suya düşmüştü. "Beş yıl sonra askerden bambaşka bir adam olarak geri geldi. Bu konuda hâlâ pek konuşmaz," dedi Varide.

Bunu fark etmiştim. Birkaç gün önce askerlik dönemini sorduğumda konuyu kısa cümlelerle geçiştirmişti. Birliğindeki askerleri kamuflaj boyasıyla boyayarak süslü püslü birer oyuncu yapıp silahlı eğitimi bir tiyatro gösterisi haline dönüştürdüğünü anlattı. Daha sonra bunun bedelini ödemişti. Askerlik dönemiyle ilgili daha fazla bir şey anlatmak istemiyordu.

Savaşın başlamasından sekiz yıl sonra Birleşmiş Milletlerin denetiminde ateşkes anlaşması yapılmıştı. Saddam bu anlaşmayı kendi ülkesinin zaferi olarak gösteriyordu; savaşın korkunç bedeli ne olursa olsun gizli kalmalıydı. Mağdurların sayısı resmi olarak açıklanmadı. Yakınını kaybedenler, acılarını mümkün olduğunca evlerinde yaşadılar. Irak uzmanları bu savaşta ölen Iraklıların sayısının 160.000 ile 240.000 arasında olduğunu söylüyor. İran kaynakları ise bu savaştaki kayıplarının 200.000 olduğunu iddia ediyor.

"Abbas birçok arkadaşını kaybetti. Kimileri savaşta öldü, kimileri yurtdışına gitti. Tiyatro sahnesi yerine ateş hattında olmayı göze alamadılar." Varide'ye göre Abbas evlerine sık sık gelen rejisörle bu kayıplardan dolayı bu kadar sıkı fıkı olmuştu. Bu rejisör acımasız, sürekli şikâyet eden ve sadece kendi problemlerinden bahseden bir tipti. Varide bu haksızlığa uğramış adamın Abbas'ı kendi karamsar dünyasına çektiğini düşünüyordu ancak Abbas arkadaşına kesinlikle lâf ettirmiyordu. "Abbas askerliğini onunla birlikte yaptı ve o dönemden çok az insan kaldığı için ona aşırı bir sadakatle bağlı."

Anlattıkça yüzü daha kederleniyordu. "Dünyanın büyük çoğunluğu için Irak 1991 yılındaki Körfez Savaşı'ndan sonra var oldu, oysa bizim için askeri şiddet ve onun neden olduğu tahribat çok daha öncelere gidiyor."

Benim açımdan haklıydı. Hafızamı zorladığımda savaştan önceki Irak hakkında aklıma neredeyse hiçbir şey gelmedi. Irak ile İran arasındaki sorunlarla ilgili genel birkaç bilgiden öteye gidemedim. Seksenli yıllarda zehirli gazla Kürtlere yapılan saldırıları elbette biliyordum. Aklıma Kraliçenin doğum gününde sabahın erken saatlerinde elindeki eşyaları satmak için tezgâh açmış olan bir Iraklıya arkadaşımın kendini tutamayarak, "Siz insanları böcek gibi öldürüyorsunuz," diye bağırdığı aklıma geldi. Öfkesini kusmak için muhtemelen yanlış kişiyi seçmiş olduğu o gün aklıma gelmemişti. Daha sonra Irak'ın yeniden ilgi alanıma girmesi, bir Asya ülkesindeyken BBC radyodan Irak'ın Kuveyt'e saldırdığını duyduğum zamana rastlar.

Varide şehirde yaptığı gezintiden dönen Abbas'a "Askerlik dönemini anlatmalısın," diye ısrar etti.

Kafası karışık gibiydi. Hafif kekeleyerek yine arabasına doğru kurşunların atıldığını anlattı. Sonra yan yollara saparak başka konulardan söz etti nihayet sonunda askerden kaçmanın yollarını nasıl aradığını anlatmaya başladı. Askere çağrıldığında Tiyatro okulunun sondan bir önceki sınıfında okuyordu. En iyi öğrencilerin okumaya devam etmesi bilinen bir kuraldı. Ders notlarının yüksek olması için çok çalışmıştı, iyi bir öğrenci olmasının onu askerlikten koruyacağını umuyordu, sınıf birincisiydi. Kültür ve İstihbarat Bakanını tanıyan babasıyla birlikte onun yanına gitmişlerdi.

Dostça karşılamaya rağmen oradan üzgün ayrılmışlardı. Bakan, "Oğlunuz sanatçılar listesinde yer almıyor, sizin için bir şey yapamam," demişti.

Bakanın geleceğin sanatçılarına iyilik yaparken Baas partisi yandaşlarına öncelik tanıdığını belirten kibar bir ifadeydi bu. Abbas'ın babası, "Ama notları çok yüksek, okumaya devam etmesinde yarar var," diye ısrar etmişti. Bir etkisi olmadı. Abbas askere alındı. Oradan dönmesi beş yılını aldı. "Askerden önce kendimi bir kuş gibi hissediyordum, sonrasında da kuştum ama avcıların hedefi olan bir kuş."

Zeynep ile Rağda'nın çalıştığı hastaneye giderken askeri depo vazifesi gören bir meydanın yanından geçtim. Parçalanmış tanklar, cipler, toplarla doluydu. Bu görüntüler, Bağdat'ın düşmesinden sonra her tarafta insanın karşısına çıkıyordu. Daha sonra bunları ne yaptılar diye merak ettim. Ortalıkta birkaç kadın dolaşıyordu.

Anlaşılan onların, Amerikan birliklerinin Irak ordusunu ve diğer hedefleri vurdukları cephaneden yayılan seyreltilmiş uranyum ışınlarından haberi yoktu. Iraklı bir gazeteci arkadaşıyla birlikte parçalanmış tanklar daha sokaktan kaldırılmamışken radyoaktif cihazıyla ölçüm yaptıklarını ve aletin ibresinin yukarıya fırladığını yazmıştı. Eski askeri üslerin ve bombalanmış binaların önünde hâlâ nöbet tutuluyordu. Böyle bir işi kabul edecek işsiz mülteciler, göçmenler boldu. Kendi memleketlerinde de zehirlenme şansı yüksek olmalıydı.

Hiç kimse seyreltilmiş uranyum ve diğer zararlı maddelerin hangi miktarlarda kullanıldığını ve bunların insanlara ne kadar zarar verdiğini incelemedi. Seyreltilmiş uranyuma maruz kalmakla, kanser, lösemi gibi hastalıkların arasındaki neden sonuç ilişkisini ispat etmek zor. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri bağımsız ve sistemli bir şekilde yapılacak araştırmalara da yüz vermiyor. Körfez savaşından sonra Irak'ın güney bölgesinde kanser hastalıkları, bebek ölümleri ve sakat bebek doğumlarının sayısı oldukça artmış durumda.

Trafikte sıkışıp kaldık, yollar çok kalabalıktı. Şiiler toplu halde güneydeki hac bölgesi Kerbela'ya gidiyor. Hz. Muhammed'in halefiyle ilgili olarak çıkan kanlı çatışma esnasında bu şehrin tarihi bir rolü olmuş. Bu ça-

tışma Müslümanlığın, Sünni ve Şii olarak ayrılmasıyla nihayet bulmuş. Şiiler halifeliğin yalnızca Hz. Muhammed'in damadı olan Hz. Ali ile onun soyundan gelenlere ait olduğunu savunurken, Sünniler ilk dört halifeyi Hz. Muhammed'in meşru ardılları saymışlar. Hz. Muhammed'in torunu imam Hz. Hüseyin 680'de Kerbela'da Sünnilerle yaşanan kanlı çatışmada öldürülmüş. Kanıyla ıslanan yere daha sonra büyük bir türbe yapılmış. Her yıl aşure gününde Şiiler tarafından anma törenleri düzenleniyor.

Yolcular başlarına beyaz bantlar takmışlar, arabaların camlarından, evlerin damlarından yeşil bayraklar sallanıyor. Saddam döneminde kendiliğinden örgütlenen bu tür dini gösteriler yasaklanmıştı. Bugünlerde yeniden canlanıyor.

Varide ile Hala bu tür gösterileri kaygıyla izliyor. Onlar kendilerini giderek artan fanatik dinci toplulukların yerine Bağdat'ın seçkin, laik ortamında daha iyi hissediyorlar. Abbas, bir Şii olarak bu tür gelişmeler karşısında ikilemde kalıyor. Bir taraftan kendini aşırı dincilikten uzak hissettiği ve modern bir devlet arzuladığını söylerken diğer taraftan Şii çoğunluğun yıllar boyunca ağır baskı altında tutulmasından sonra artık topluma damgasını vurma sırasının onlarda olduğunu savunuyor.

Kalabalığı atlatmak için şoför sol şeride geçerek kilometrelerce ters yönden gitti. Karşı taraftan gelenler asfaltın yanındaki kuma indikleri için kendimizi çöl bulutlarının arasında bulduk.

Zeynep ile Rağda üzerlerinde beyaz önlükleri, boyunlarında stetoskop aletleriyle salonda küçük bir masanın yanında oturuyorlardı. Eşarbımı çıkartıp üstündeki tozu silkelerken, Zeynep, "Bizi utandırıyorsun," dedi. "Seni görenler 'bak yabancı kadınlar bile başlarını örtüyor siz neden örtmüyorsunuz,' diyecek."

Kendileri duvara dayalı yatağın üstüne geçerek bana yer verdiler. Ayaklarını sallaya sallaya anlatmaya başladılar. Sanki hastanede değil de hâlâ internet kafede oturuyormuşuz gibi, konuşmaları yüzeyseldi ama bu kayıtsız tavırları aldatıcıydı. Bu küçük hastanenin iplerini ellerinde tuttuklarını fark ettim. Yanımıza gelip bakan adamları kararlı bir şekilde buradan uzaklaştırıyorlardı. Konuşmaya katılmaya yeltenen bekçiyi de dışarı gönderdiler. "Sadece ilgi çekmeye çalışıyor," dedi Rağda.

Bu bekçi yakındaki camiden gelen bir gönüllüymüş. Rejim çöker çökmez ülkenin başka bölgelerinde de olduğu gibi bu küçük hastanenin de etrafında bir gönüllü ağı oluşmuş. Zeynep ile Rağda bu konuya ilişkin karmaşık duygulara sahipler çünkü burada da dinci liderlerin iktidarlarını yayma peşinde olduğunu düşünüyorlar.

Bir kadın, birkaç aylık bebeğini önümdeki masaya bırakıverdi. Bebek hemen ağlamaya başladı. Zeynep stetoskobunu zayıf göğüs kafesine yerleştirdi. Bebeğe itinayla dokunuyordu. Karnına bastırdı, karaciğerini yokladı. Annenin kolunu tutup, "Gerçekten hiçbir şeyi yok," dedi sonra da onları geçirdi.

"Birçok kadın hastaneye biraz ilgi görmek için geliyor. Onları dinleyen birine ihtiyaç duyuyorlar. Kendilerini dinleyen birini bulmuş olmaktan dolayı öyle şaşkın oluyorlar ki genellikle hikâyelerini birkaç defa anlatıyorlar." Kimileri hastaneleri sosyal buluşma yeri olarak görüyor. Evin dışında, başkalarıyla buluşulacak nadir yerlerden biri hastane. Burada keyifleri öyle yerinde ki hastaneden çıkartılmalarına protesto ediyorlar.

Günün geri kalan kısmı sakin geçince Zeynep, "Seni hayal kırıklığına uğrattığımız için özür dileriz," dedi dalga geçerek. "Dün pazar yerinde bilinmeyen bir nedenden silahlı çatışma çıktı. İki kişi öldü, iki yaralı polis memuru da hastaneye getirildi. Durumları çok ağır olduğu için büyük bir hastaneye sevk edildiler. Bacağına kurşun giren genç çocuk da bu sabah taburcu oldu."

Diğer hastanelerde, ölen ya da tedavisi olmayan hastalıklara yakalananların yakınlarının bu durumdan doktorları suçlayarak onlardan öç almak istediklerini duymuştum. Kapıdaki güvenlik görevlileri sadece suçluları korkutmak için değil aynı zamanda sağlık personelini bu tür saldırganlardan korumak için de görev yapıyordu.

"Siz tehdit edilmiyor musunuz?"

Rağda, "Biz kimin, neyin nesi olduğunu genellikle bilmediğimiz için kimseyi suçlayamayız," dedi. Doktor olarak böyle bir tavır içinde olmayı doğru buluyordu. "Hastalarla konuşmaya zaman ayırıyoruz, herkes bizi tanıdığı için işimiz kolay. Ayrıca hastalarımızın çoğu sosyal olarak birbirine bağlı olan mahallelerden geliyor," dedi.

Zeynep bana hastaneyi gezdirdi. Birkaç koğuş vardı. Bütün yataklar dolu değildi. Küçük temiz bir hastane, şehirdeki büyük ama hastaların dışında her şeyi eksik olan hastanelerden daha iyi durumdaydı. "Bizim ambulans eksiğimiz var. Hastanenin üç ambulansı var ama aslında bu sayı dört olmalı." Park yeri bomboştu. Zeynep benim bakışlarımı takip ediyordu. "Şoförler ambulansları alışveriş ya da başka yerlere gezmeye gitmek gibi özel işleri için kullanıyorlar,"dedi.

Aklıma, arkamızdan siren çalarak gelen ambulansa hiçbir arabanın yol vermemesi üzerine Varide'nin söylediği bir şey geldi. Ambulansları artık kimsenin ciddiye almadığını söylemişti. Onlar sık sık özel işler için kullanılıyordu. Hastalar genellikle kendi araçlarını kullanıyorlar bu mümkün değilse hastane onlara taksi çağırıyordu.

Zeynep, hastanedeki eşyaların perişanlığı söz konusu olduğunda bütün suçu BM'in yürürlüğe koyduğu yaptırımlarda aramayı haksız buluyordu. "Bu aynı zamanda Irak'ın kötü politikasından kaynaklanıyor. Saddam devlet bütçesinden hastanelere para harcamak yerine tercihini müthiş bir orduyu ayakta tutmak ve kocaman camiiler yaptırmaktan yana kullanmıştı."

Kısa bir süre önce hastaneye yeni bir müdür gelmiş. Ülkeyi Saddam'ın yandaşlarından arındırmak amacıyla sürdürülen kampanya kapsamında eski müdür görevinden alınmış. Onun yerine gelen, bu görev için daha uygunmuş. "Sadece çevredeki şeyhlere fazla kulak veriyor." Güvenli olmadığı için erkenden şehirdeki evlerine dönen doktorlar ve anestezistlerin yokluğunu fırsat bilen şeyhler burada diledikleri gibi at koşturuyorlar. Şeyhler ziyarete geldiğinde tam olarak neler oluyor, bunu bilmek olanaksızdı. Bu saatler hastane personelinin hastalardan para talep etmeleri için en uygun saatlerdi. Zeynep omuzlarını silkti. "Bu çok eski bir gelenek bundan kurtulmak zor," dedi.

Ancak durumu değerlendirdiklerinde kontrolün ellerinde olduğunu rahatça söyleyebiliyorlar. Bazen buna şaşırılıyormuş. Amerikan yöneticilerinden biri ziyarete geldiğinde hastaneye yabancı doktor göndermeyi teklif etmiş Rağda ona cevaben, "Lütfen bunu yapmayın bizim yetenekli doktorlarımız var, yardım etmek istiyorsanız ilaç gönderin," dediğinde Amerikalı ona şaşkınlıkla bakmış.

Oradan ayrılmam bir karışıklığa neden oldu. Zeynep ile Rağda benimle dış kapıya kadar geldiler, dışarıda müşteri bekleyen bir taksi duruyordu. Güvenlik görevlisi arkamızdan geldi. Hastane kapısındaki kulübelerde duran güvenlikçiler de benim gidişimle ilgilenmeye başladılar. Doktorları götüren otobüsü beklememi, onunla gitmemi istiyorlardı. Kadınların kaçırılması ve tecavüze uğramalarıyla ilgili öyle çok hikâye vardı ki. Güpegündüz sokaktan alınıp kaçırılıyorlardı. Yabancı olduğum için benim adıma daha da çok endişeleniyorlardı.

"Fazla abartmayın," dedim. Başımda örtüyle arabanın arkasında otururken Iraklı olmadığım anlaşılmıyordu.

Güvenlik görevlileri şoförle sert konuştu. Biri kimlik kartını diğeri de çevresinde dolaşarak taksiyi inceliyordu. Şoför asabileşmeye başladı. Koltuğunda sağa sola sallanıyordu. "Benim hatam nedir? Benim karım ve çocuklarım var. Dürüst bir insanım. İstediğinize sorun. Beni buralarda tanırlar."

"Tamamdır," diye ortalığı sakinleştirmeye çalışsam da görevliler kimlik kartını ellerinden bırakmıyordu. Zeynep ile Rağda arabanın plakasını not ettiler. Onlar da benim yalnız yolculuk etmemden hoşlanmıyordu. Kaygılı iki anne gibi taksi gözden kaybolana kadar arkamızdan baktılar.

Taksiden iner inmez Varide'nin bahçe kapısında durduğunu gördüm. Beni görür görmez derin bir nefes aldı. "Çok kaygılandık, şehrin ortasında bombalı saldırı olmuş," dedi. Kolumdan çekerek beni eve soktu, Hala, beni sanki saatler değil de günlerdir yokmuşum gibi selamladı.

Televizyondaki haberlere baktık. Bombalanan Bağdat Oteli Dicle nehrine paralel uzanan yolun üstündeydi. Birkaç hafta önce çevresine örülen beton duvarlar bina ile trafiği ayırıyordu. İçerde birkaç Iraklı meclis üyesinin kaldığı biliniyordu ama bir süredir gizli istihbarat görevlilerinin de orada kaldığı dedikoduları yayılmıştı. Mahalle sakinleri CIA görevlileri diyordu, kimisine göre Türk istihbarat görevlileri, kimisine göre ise Mossad üyeleri burada kalıyordu.

Televizyondaki görüntüler tam bir karmaşayı gösteriyordu. İri yarı, batılı görünümlü elinde silah olan bir sivil talimatlar yağdırıyordu. Sokakta kan gölleri oluşmuştu. Tahrip olmuş duvarlardan dumanlar çıkıyordu.

Hala başını salladı. Ekranı işaret ederek "Orada Varide'nin gittiği ilkokul vardı, şurada da benim devamlı gittiğim kütüphane," dedi Varide. Gördüklerine inanamayan bir ifadeyle ekrana kilitlenmişlerdi. Bir doktora göre altı ölü, otuz iki yaralı vardı. Ekranda kızgın bir mahalleli göründü. "CIA Bağdat'a geldiyse neden şehrin ortasındaki bir otelde kalıyor," diye bağırdı. O mahalledeki bir berber, "Suçlular kim olursa olsun mağdurlar Iraklı. Suçsuzlar ölüyor, neden" diye soruyordu.

Akşamüzeri meslektaşlarımla buluşmak için Filistin Oteli'ne gitmek üzere bindiğim taksi daha önce geçmediğim ara yollardan zikzaklar çizerek beni otele götürdü, saldırı nedeniyle trafik altüst olmuş, elektrikler kesilmişti. Otele varmam her zamankinden yarım saat daha uzun sürdü. Beton duvarın önünde ziyaretçilerin üstünü arayan görevli sıkıntılı bir yüz ifadesiyle başka bir iş aramayı düşündüğünü söyledi. Saldırı çok yakınında olmuştu, sarsıntıdan bacakları hâlâ titriyordu. "Ayda birkaç dolar için hayatımı neden tehlikeye atayım" dedi yüzüme çaresizlikle bakarak.

Bugüne kadar, birkaç istisna dışında medya rahat bırakılmıştı, Filistin Oteli'nin hedef alınması için başka nedenler olmalıydı. Amerikalı askerler sık sık otele gelerek internet kafede e-postalarına bakıyordu, ayrıca otelde işadamları da kalıyordu. Gerçi onlar özel koruma şirketleri tarafından korunuyorlardı. Orta katta üzerlerinde koyu lacivert üniformaları, kurşun geçirmez yelekleri ve beysbol şapkaları ile çam yarması gibi tipler turluyorlar, istenmeyen ziyaretçilere engel olmak için asansör durur durmaz kapısında bacaklarını iki yana açıp bekliyorlardı. Onlar, aynı zamanda petrol şirketlerine de teknik destek sağlayan devasa Amerikan işletmesi Halliburton'un kardeş kuruluşu Kellogg, Brown and Root (KBR) için çalışıyorlardı. Şimdi Amerikan başkan yardımcısı olan Dick Cheney yıllar önce bu şirkette yöneticilik yapmıştı, halihazırda şirket yönetimiyle de sıkı ilişkileri var.

Amerikan basınına göre diğer Amerikan kuruluşları gibi KBR de başka yabancı kuruluşların alınmadığı ihaleler sayesinde milyon dolarlık kontratlara imza atmıştı. Şirket sadece petrol işletmelerin bakımını yapmıyor aynı zamanda Irak yeterince üretemediği için Türkiye ve Kuveyt'ten petrol ithalatını da gerçekleştiriyordu. Şirket adını Amerikan yöneticilerine aşırı yüksek fiyat vermesiyle duyurmuştu. Bu tür yolsuzluklara sık rastlanıyor-

du, bu tür davaları araştıran Amerikalı bir avukat; *"In a free zone you can shoot anybody you want. In a free fraud zone you can steel anything you like,"* [Bir serbest bölgede istediğini vurabilirsin. Bir serbest sahtekârlık bölgesinde de istediğin her şeyi çalabilirsin] demişti.

Bu tür olaylar birçok Iraklının ülkelerindeki Amerikan operasyonlarının, işadamları, üst düzey siyasetçiler, savunma uzmanları ve CIA'nın çıkarlarını gözettiği düşüncesini pekiştiriyordu. Abbas ile arkadaşları bu konu üstüne saatlerce spekülasyon yaparlardı.

Kiralık katil kullanan tek şirket KBR değildi. Savaş özelleştiriliyor, hükümetler de onları kullanıyordu. Irak'ta bunlardan binlercesi ordunun düzenli operasyonlarını desteklemek için hazırdı. Bu özel savaşçıların büyük çoğunluğu Güney Afrika'dan sağlanıyordu, bir kısmı da seferberliğin kalktığı Balkan ya da eski Sovyetler gibi daha önceki çatışma bölgelerinden geliyordu.

Şaibeli bir şöhretleri vardı. Askerlerin aksine, resmi askeri kurallara ya da güç kullanma talimatlarına uymak zorunda değillerdi. Şehrin içinde konvoylar halinde gezerek Iraklıları korkutuyorlardı. Genellikle anlaşılmayan komutları veriyorlar, dediklerine uymayanlar vurulma riski taşıyorlardı. Bu Rambolar, pek bilinmese de, birçok sivilin öldürülmesinden sorumluydu.

Associated Press'in bulunduğu otelin yedinci katında bombalı saldırının yarattığı karmaşa hâkimdi. Fotoğrafçılar, haberciler koşuşturup duruyordu. Kimileri laptoplarına gömülmüş fotoğraf göndermeye çalışıyordu. Telefonlar hiç susmuyordu. Birisi havada uçuşan parçalara karşı pencereyi bantlıyordu. Flistin Oteli'nin de hedeflenip hedeflenmeyeceği tartışılıyordu

Bir süre sonra konuşmaları duymamaya başladım. Evde beni bekliyorlardı. Hala, yarın gideceğimiz düğünde giyebileceğim elbiseyi denememi istiyordu. Abbas hastanedeki çocuklara yapacakları gösteriler için izin verilip verilmeyeceğini bilmiyordu. Köşede duran kurşun geçirmez yeleklere ve miğferlere baktım. Ailenin yanında kalarak, haberler dünyasından ne kadar da uzak kalmıştım.

Hala her zamankinden daha kırılgan görünüyordu. Şehirdeki bombalı saldırılardan genellikle etkileniyordu ama dünkü bombalama onu çok

daha fazla yaralamıştı. Eskiden açık yeşil Mercedes'i ile çocuklarını okula götürdüğü mahalledeki bombalamanın üstesinden gelemiyordu. Neredeyse hiç uyumamıştı. Kendi istemi dışında gösterilen bir film gibi, kafasının içindeki görüntüler yok olmuyordu. Amerikan helikopterleri evin üstünde dolaşırken birbirinden farklı senaryolar konuşuluyordu. Yok, Iraklı dinci birlikler aralarında kavgaya tutuşmuş, yok Kürtler bağımsız devlet talebinde bulunmuş, ya da yabancı birlikler herkesle çatışmaya girmişlerdi. Huzursuz kafasının içinde Türk askerlerinin ülkenin içinde yürüyüş yaptıklarını bile görmüştü. Mutfağa doğru giderek yiyecek bir şeyler olup olmadığına baktı. "Düğüne falan gidecek halim yok," diye mırıldandı. Günün geri kalan kısmını üstündeki sabahlığı çıkarmadan odasında geçirdi.

Varide, "Annem eskiden İsrail ya da Lübnan'daki insanların nasıl bu kadar patlama içinde yaşadıklarını merak ederdi, işte artık kendi de öğrendi," dedi.

Ben düğünü düşünüyordum. "Gideceğiz değil mi?"

"Elbette, onun için işimden erken geldim."

Damat Abbas'ın iş arkadaşı. Bağdat'ın kuzeyindeki Medineyü'l-Sadr semtinde oturuyor. Aslında orası yaklaşık iki milyon Şii'nin yaşadığı, şehir içinde bir şehir. Ellili yılların sonunda buraya dar gelirli vatandaşlar için evler yapılmış. Yıllar içinde ülkenin her tarafından yoksul insanlar buraya yerleşmiş. En büyük desteği Sünnilerden alan Saddam, Şiilere her fırsatta hakaret ediyormuş. Saddam Şehri adını alan bu semt gün geçtikçe çoğu Bağdatlının uzak durmayı yeğlediği, serserilerin, işsizlerin yerleşim merkezi olmuş.

Genç radikal imam Mukteda el-Sadr'ın orada çok sayıda yandaşı var. Bu kadar popüler olmasını büyük ölçüde ait olduğu kökene bağlıyor. Babası meşhur imam Muhammed el-Sadr 1999 yılında Saddam'a karşı Şii örgütlerinin ayaklanması esnasında öldürülmüş. Söylentilere göre rejimin yıkılmasıyla toplu yağmalamalar esnasında özellikle bu semttekiler öçlerini almışlar.

Saddam'ın düşüşünün hemen ardından bu semte, öldürülen liderlerinin adına izafeten Medineyü'l-Sadr [Sadr Şehri] adı verilmiş. Mukteda el-Sadr her fırsatta yabancı askeri birlikler ve yöneticiler hakkında olumsuz konuşuyor. Diğer dinci liderlerin ılımlı yaklaşımının çok uzağında duruyor. Varide, onun ömrünün fazla uzun olmayacağı görüşünde. "Iraklıların de-

diği gibi; yumurtadan yeni çıkmış ama dili pabuç gibi. Yaşlı dini liderler bunu kabul etmez."

Varide yanılmıştı. Mukteda el-Sadr yabancı işgaline karşı kendi organize ettiği isyanın ardından Mehdi ordusu ile Irak siyaset sahnesinde önemli bir kişilik olmuştu. Onun iktidarında Medineyü'l-Sadr, devlet içinde devlet haline gelmişti. Güney tarafındaki bölgeler de onun kontrolüne geçmiş, Şii gruplar arasında büyük bir rekabet başlamıştı.

Varide'nin giyinmeye başladığını fark edince Hala hayata döndü. Bana odasına gelmemi işaret etti sonra plastik bir torbadan Hindistan'dan aldığı uzun elbiseleri çıkartmaya başladı. Önüme parlak mavi renkli bir elbise attı, üstündeki tavus kuşu motifinin kuyruğu altın payetlerle işlenmişti. "Tam sana göre," dedi. Kendisi için ise Fas'tan aldığı, üzerinde siyah motifleri olan kapüşonlu mavi kadife elbiseyi seçti. Dubai'den aldığı sahte Cartier saatini de koluna taktı.

Varide üzerimdeki pırıltılı elbiseyi görünce biraz şaşırdı. "Bu çok dikkat çekici. O semtte yaşayanlar fakir insanlar. Bence basit bir şeyler giysen daha iyi olur."

Yardım kuruluşunun toplantısına, oradan da aktör arkadaşlarıyla buluşmaya gidecek olan Abbas bekleniyor. Parayla ilgili tartışmalar varmış, tiyatro oyunu için verilen parayı müdürlerden biri kendi cebine atmış. Abbas günlerdir bu meseleyle ilgileniyor.

Arabaya binmeden önce uzun uzun tartıştıkları konuyu anlattı. Onu en çok rahatsız eden konu haksızlık. En son pazardan aldığı spor ayakkabıların çalıntı olma ihtimalini duyduğunda, ayağına küçük geldiği bahanesiyle ayakkabıları geri vermişti.

Medineyü'l-Sadr'a geldiğimizde nereye gideceğimizi kimsenin bilmediği ortaya çıktı. Şehrin bu semtinde sokak isimleri pek bilinmiyordu. Yaklaşık bir saat hüzün veren beton blokların arasında dolaştık. Gözlerime inanamadım. Balkonlardan aşağı meraklı kafalar sarkıyordu, birkaç yerde de halılar asılıydı. Çöplerin arasında çıplak ayaklı çocuklar futbol oynuyordu. Rüzgârla birlikte tozlar ve kâğıtlar havada uçuşuyor. Siyah çarşaflı kadınlar tozlu sokaklardan, arkalarından bir felaket geliyormuş gibi neredeyse koşarak yürüyorlardı. Arabanın camını açtığımda burnuma çöp ve sidik

kokusu geldi. Şehrin diğer bölgelerinde görmeye alışık olduğumuz Amerikan askerleri burada yoktu.

Hala ile Varide de dışarıya benim gibi şaşkınlık içinde bakıyorlardı. Onlar da şehrin bu bölgesine hiç gelmemişlerdi. Varide iş yerinde Medineyü'l-Sadr'da bir düğüne gideceğini söylediğinde iş arkadaşları tedirgin olmuş, bunun pek de akıl kârı olmadığını söylemişlerdi. Vedalaşırken sanki onu bir daha görmeyeceklermiş gibi davranmışlardı.

Bu semtin bu kadar tehlikeli olduğuna inanmakta zorlandım. Birkaç kere yol sormak için durduğumuzda insanlar şaşkınlıkla ama yardımsever bir şekilde yaklaştı. Onların verdiği bilgiler genellikle işimize yaramıyordu. Mahalle sakinleri de nerede düğün olacağını bilmiyorlardı. Tam artık aramaktan vazgeçeceğimiz anda biri bizi doğru yola yönlendirdi.

Binaların arasından ağır kanalizasyon kokusu yayılıyordu. Karanlık merdivenlerden üçüncü kata çıktık. Pamuk helva tarzı elbiseleriyle iki kız kıkırdayarak yanımızdan geçti. Onlar en alt katta gelinin annesinin evindeki eğlenceye gidiyorlardı.

Duvarın yanında on beş kadar adam sıra halinde duruyordu. Sehpanın ortasında pespembe bir pasta duruyordu onun etrafında içinde kına olan kaplara tütsü çubukları saplanmıştı. Damat koyu renk takım elbise giymiş, kısa boylu bir adamdı. Tedirgin bir şekilde oturuyor, elindeki mendille sürekli olarak alnındaki terleri siliyordu. Ev sahibinin arkadaşı Miranda ve Pepsi kutuları dağıtıyor. Tavandaki vantilatör, masanın üstünde serili halıların uçlarını havaya kaldırıyor, küçük balkon kapısı açık olduğu halde içerdeki bunaltıcı hava dağılmıyordu.

Misafirlerin hepsi birbirinin iş arkadaşıydı. Birkaç kibar cümleden sonra konu yine tiyatro grubunun finansal durumuna geldi. Müdürün yanı sıra birkaç oyuncu da yardım paralarını ceplerine indirmişti, diğerlerinin ise hiçbir geliri yoktu. Hikâyenin geri kalanını takip edemedim. Parayla ilgili tartışma gündeme geldiğinde Varide'nin de bu konudan huzursuz olduğunu anladım. Varide, Abbas'ın değiştiremeyecekleri geçmişle uğraşmak yerine gelecekle ilgili planlar yapmasını tercih ediyordu.

Erkeklerin arasında bir de İsveç'ten gelen yeşil melankolik gözlü Iraklı vardı. Bağdat'a aile ziyareti için gelmişti. Hâlâ gördüklerinden dolayı girdiği

şoktan çıkamamış gibiydi. Arkadaşları onun şarkı söylemesini istiyordu oysa onun şu anda düşündüğü son şey buydu. Yüzü kıpkırmızı oldu ve reddetti. Bunun üzerine havayı yumuşatmak için Abbas bir girişimde bulundu. Annesinin eline tutuşturduğu Saddam'la ilgili taşlamayı okudu, bir başkası da bir şiir okudu. Neşelenmek için harcanan çabalar nafileydi. Konu yine bombalı saldırılara ve giderek yoğunlaşan güvenlik önlemlerine geldi. İsviçre'den gelen; "Bağdat beton duvarların şehri olmuş artık burada neşeye yer yok," dedi.

Toplantı benim beklediğim düğüne hiç mi hiç benzemiyordu. Afganistan'daki gibi yüksek sesli müzik ve dans eden adamları göreceğimi düşünmüştüm. Burada hiç eğlenilmediği gibi kimi misafirler sandalyelerinde huzursuzca kıpırdamaya başlamışlardı, herkes hava kararmadan evinde olmak istiyordu.

Damadın arkadaşı tütsüleri yaktı. Baharatlı koku odayı doldurdu. Sonra damat her misafirin eline bir parça kına koymaya başladı; geleneksel inanışa göre kına sünnet kabul ediliyor, zamanında Peygamberin de sakalına kına sürdüğü iddia ediliyordu.

Müstakbel gelin alt katta misafirleriyle oturuyordu. Çevresinde akrabaları ve kız arkadaşları toplanmıştı. Yüzündeki ağır makyaj parlıyordu. Üstünde kolsuz kahverengi dar bir elbise vardı. Alnındaki terler tane tane olmuş o da üst kattaki damat gibi beceriksizce etrafına bakınıyordu. Yanlarından ayrılırken kadınlar bir yandan zılgıt çekmeye başlamış bir yandan da, "Geline bak geline, gör ne güzel olduğunu," diye şarkı söylüyorlardı. Yanlarından ayrılmadan birkaç metrekarelik odaya tekrar baktım. On çocuk yetmezmiş gibi şimdi bir de yeni evliler geliyordu buraya.

Yoğun nüfuslu Medineyü'l-Sadr'da geçirdiğimiz birkaç saatten sonra Varide'lerin Mahallesi daha da ferah geldi. Komşuların sakat çocuğunun dükkânından ışık geliyordu. Annesi buzdolabını Miranda şişeleriyle dolduruyordu. Kapıda ağabeyi birkaç mahalleliyle sohbet ediyordu. Arabayla yanlarına yaklaştığımızda bütün kafalar bize döndü. Abbas da onlarla konuşmak için durdu. Nereye gittiğimizi söylediğimizde bir komşu, "Bu yaptığınıza inanamıyorum," dedi. Varide ile Abbas komşularından daha fazla gezdiği için, "Bunlar maceraperest," dedi. Abbas da cevaben, "Memnun olun siz daha ucuza yaşıyorsunuz," dedi.

Bu benim büyük Şii cemaatiyle ilk tanışmam oldu. Herkesin dediği gibi oraları gerçekten bütün kötülüklerin yuvası mıydı? İlk bakışta böyle hissetmediğimi biliyorum, aklımda daha çok kalan yoksulluk ve hüzünlü binalardı.

Bu konuyu açtığımda Abbas, "Biz de orada tam olarak neler oluyor bilmiyoruz," dedi. Ona kalırsa şehrin altındaki saatli bir bombaydı o mahalle. Kökten dincileri, ülkenin yeniden inşasına engel olmakla suçluyordu. Bazen de bu kadar ağır baskı görmüş ve geri kalmış olan bu cemaate sempati duyuyordu

Saddam'ın halka yaptığı barbarlıkları anlatan bir radyo tiyatrosu üzerinde çalışıyor. Iraklı yazar senaryoyu yıllarca çekmecesinde bekletmişti. Kısa bir süre sonra Abbas onu bir Arap radyo istasyonunda seslendirecekti. Hikâyenin bir kısmı Kürtlerle ilgiliydi. Zehirli gaz saldırısından kurtularak bir çukurdan çıkan Kürt çocukla ilgili bölümü okurken Abbas'ın yüzü sıkıntıyla gerildi.

Hikâyenin geri kalan kısmı güneydeki Şiilerle ilgiliydi. Körfez savaşından hemen sonra Kuveyt'ten dönen Şii askerler rejime karşı *el intifa,* toplu ayaklanma başlattılar. Şiilerin yaşadığı başka bölgelerde de ayaklanmalar başladı. Bush'un isyan çağrısında bulunmasından sonra Amerika Birleşik Devletlerinden destek bekleyen Şii liderler hayal kırıklığına uğradı. Kuzeyde fiilen kurulan Kürt bağımsız devleti uluslararası koruma altına alındı. Güneydeki isyanlara daha şüpheyle bakılmaya başlandı. Amerika Şii çoğunluğun İran'la bağları sayesinde iktidara gelmeleriyle sonuçlanabilecek bir isyanı desteklemek niyetinde değildi. Bu durum açıklık kazandığında Saddam, korkulan Cumhuriyet Muhafız Birliğini devreye soktu. Ayaklananların Irak'ın seçkin birlikleri karşısında pek bir öneminin olmadığı derhal anlaşıldı. On binlerce Şii öldürüldü, binlercesi de tutuklandı.

Saddam'ın iktidardan ayrılmasıyla bu askeri operasyonun gerçek boyutları ortaya çıktı. Uzun süre fısıltı halinde konuşulan toplu mezarlar nihayet açılmaya başlandı. Haber yazmak amacıyla Bağdat'ın güneyine Hilla bölgesine gittim, yol bir saatten daha uzun sürdü. Orada bugüne kadar bulunan en büyük toplu mezar vardı. Birkaç gün önce başlamış olan kazı çalışmaları sonucunda üç bin cesedin kalıntıları bulunmuştu. Yakıcı güneşin altında, ta-

ze atılmış kum yığınlarının arasında babalar oğullarını, kadınlar kocalarını, kardeşler ağabeylerini arıyordu. Kimileri aşınmış kimlik kartlarının üstündeki kumları üfleyerek, kimileri cesedin parçalarını dikkatle inceleyerek muhtemel bilgilere ulaşmaya çalışıyordu. Ancak çoğunluk içine düştüğü ümitsizlik ve sağlıklı düşünememenin sonucunda, ya plastik torbalara bakarak duruyor ya da üst üste yığılmış kemikleri yakından inceliyordu.

Bir yamaca yaslanmış üç adam kucaklarında tuttukları içi kemik dolu plastik torbayı elleriyle sıvazlıyordu. Suratları üzüntüden kızarmış, gırtlaklarından boğuk ağlama sesleri çıkıyordu. Günlerce süren aramalarından sonra nihayet 1991 yılında kaybolan kardeşlerinin cesedini bulmuşlardı. Oğullarını arayan, çarşaflı bir grup kadın yaralı kuşlar gibi yere oturmuşlar ağıt yakıyorlardı. Az ilerde bir adam hiç durmadan Saddam'a küfürler yağdırıyordu. Bir başkası kollarını yana açarak, "Dünya nerede? Dünya bu insanlık suçunu görmeli," diye bağırıyordu.

Bu işleri denetleyen genç bir doktora göre yerin altında on beş bin ölü yatıyordu. İşin hacmine bakıldığında altmış gönüllü ile çalışan bu doktorun elindeki olanaklar son derece yetersizdi. Toprağı açan bir vincin ardından adamlar çıplak elleriyle kemikleri bir araya getirmeye çalışıyorlardı. Yandaki araziye üs kurmuş olan Amerikalı askerler buradakilere su, masa ve bulduklarını içine koymaları için plastik torbalar veriyordu. Bundan daha fazlası onlarda da yoktu.

Kimilerinin gözleri siyah bezle bağlanmıştı, kafataslarında kurşun delikleri görülüyordu. Bir kısmının üstünde kimlik belgeleriyle birlikte üniforma da vardı, ama çoğunluğu sivil kıyafetteydi. Çoğundan geriye sadece bir tomar kemik kalmıştı. Gönüllülerin buradan topladığı kanıtlar mağdurların çoğunun 1991 yılında kaybolan Şii erkekler olduğunu gösteriyordu. Derinlemesine laboratuar incelemesi olmadan bu insanların kimliklerini ve nasıl öldürüldüklerini tespit etmek olanaklı değildi. İnsan Hakları Örgütü Human Rights Watch, bu mezarların amatörce, plansız bir şekilde kazılmasıyla mağdurların çoğunun kimliğinin belirlenemeyeceği ve bunun da daha fazla isimsiz mezar anlamına geleceği konusunda gönüllüleri ikaz etti. Görevlilerden biri, "Bu bir çifte trajedi," dedi. "Aileler yıllardır bu anı beklediler şimdi de hâlâ burada neler olduğu sorusunun cevabını çoğu ala-

mayacak." Bu örgüte göre son on beş yıl içinde, çoğunluğu sivil iki yüz bin Iraklı kaybolmuştu. Üstü kapalı bir şekilde Amerika Birleşik Devletlerini eleştiriyordu, "Her otorite, bir insanlık suçu işlenmişse, yasal ve vicdani olarak bunun kanıtlarının toplanması ve saklanmasından sorumludur. Kanıtlar olmadıkça kimi yargılayabilirsiniz? Bu kanıtlar hem geçmiş hem de Irak'ın geleceği için büyük önem taşıdıkları halde gözlerimizin önünde yok oluyorlar," dedi ümitsizce.

Bu ceset tarlasına tam olarak ne gördüğümü anlamadan bakmıştım. Daha sonra Abbas ve Varide'nin yanına gittiğimde onlara da aynen böyle olduğunu anladım. Yıllardır yürüttükleri tahminleri doğrulayan bu görüntüler karşısında adeta dilleri tutulmuştu.

Uzun bir sessizlikten sonra Abbas, Kosova'da da adli tıp uzmanların çalışmalar yaptığını ama onun ülkesinde bu uzmanlar olmadan çalışıldığını söyledi.

Varide, babasının ayaklanmadan hemen sonra doğum yeri olan Basra'ya gittiğini anlattı. Bu bölge çatışmaların ortasındaymış. Babası geri döndüğünde ağlıyormuş. Bildiği, tanıdığı yerlerden geriye hiçbir şey kalmamış. Köyler yok olmuş, yüzyıllık camiler hasar görmüş. Hatta onun çok sevdiği palmiyeler bile kesilmiş. Babası bundan sonra doğduğu bu topraklara bir daha geri gitmemiş. Ayrıca bu işi bitirmedikleri için, güzel anılarla hatırladığı, doktorluk unvanını aldığı Amerika'ya da çok gücenmiş.

Abbas konu güneydeki isyana geldiği zaman hâlâ çok duygusallaşıyor. Televizyonda askerlerin ayaklanan Şiilere nasıl davrandıklarını gördüğünde öfkeyle ekrana tükürüyor.

Radyo tiyatrosunun senaryosunun bir bölümünü okuduktan sonra içini çekerek kâğıtları bıraktı. "Çok uzun, çok fazla acı var. Bu kadar sıkıntılı bir oyunu kimse dinlemek istemez."

7

Bugün Varide'nin izin günü. Bu sabah, diğer sabahlardan daha kapsamlı bir kahvaltı hazırlanıyor. Varide anne babasından aldığını söylediği alışkanlıkla tavada yumurta pişiriyor. Babası da yemek pişirmekten zevk aldığı için cuma günleri mutfakta epey hır gür yaşanırmış. Sığır sütünden yapılmış kaymak ve hurma reçeli yiyoruz.

Hala da mutfak geleneğini elinden geldiğince ayakta tutmaya çalışıyor. Bugün "laboratuarına" kimsenin girmesine izin yok. Bize, buğday, soğan ve fasulyeden oluşan geleneksel bir Türk yemeği pişirecekmiş yanına da kendi hayal mahsulü olan bir salata. "Bütün sınırları zorlayacağım," diyor. Mutfak camının dışında asılı olan beyaz yumruları işaret ediyor. Birçok yemeğin püf noktasının sarımsak olduğunu fısıldıyor sonra işaret parmağıyla dudaklarını kapatıyor. Abbas bu durumdan pek hoşnut değil onun damak tadı annesinin geleneksel mutfağına alışık.

Bir süredir, cuma gününe ait geçmişten kalan nadir faaliyetlerden biri olan kitap pazarına gitmeyi planlıyoruz. Varide ve Abbas'ın çok sevdikleri tiyatro gösterileri, konserler, sergiler bu virane şehirde artık yapılamıyor.

Kitap pazarı, Abbas'ın babası ile birlikte çocukluğunda sık sık gittiği El Reşid caddesinin yakınında. Abbas bu semti herkesten daha iyi tanıyor ve seviyor. Bir sene önce bu caddenin tarihi ile ilgili bir televizyon programı sunmuş, hâlâ bu konuda sürekli konuşuyor. Caddedeki her sütunu, her binanın cephesini, her balkonu sanki yakınlarıymış gibi yakından biliyor. Televizyon dizisi çok tutulmuş, bugün bile hâlâ sözü ediliyormuş. Yurtdışında yaşayan Iraklılar bile memleket hasreti depreştiğinde El Reşid Caddesi ile ilgili anılarını hatırlarmış.

Caddeye, dokuzuncu yüzyılda Bağdat'ı Arap Dünyası'nın merkezi haline getiren Halife Harun El Reşid'in adı verilmiş. Onun yönetiminde şehirdeki kültürel hayat büyük gelişme göstermiş. Ressamlar, şairler, heykeltıraşlar devamlı eserler üretiyor, şehirde sık sık bilimsel toplantılar düzenleniyormuş. Tıbbi bilimler o kadar yüksek seviyedeymiş ki Avrupa'daki eczaneler Bağdat'takileri örnek almaya başlamış. Moğolların işgaliyle bu görkemli devletin sonu gelmiş. Geliştirilmiş sulama sisteminin tahrip edilmesiyle Bağdat'ın çevresindeki verimli topraklar tamamen kurumuş. Şehir daha sonra önce Türkmenlerin sonra da Pers şahlarının eline geçmiş. Bağdat'ı on yedinci yüzyılda Türk orduları işgal etmiş ve 1917 yılında İngilizlerin gelmesine kadar şehir Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olmuş.

On dokuzuncu yüzyıl sonuna kadar Bağdat'ın bölümleri daha önce olmadığı şekliyle birer kale karakteri taşıyormuş. Ancak daha sonra şehir çirkinleşmeye başlamış. Modernleşme dürtüsüyle hareket eden yöneticiler tarihi semtleri yok edip eski binaların yerlerine kişiliksiz yeni beton apartmanlar dikmiş. Saddam döneminde de geriye kalan son eski binalar yıkılmış. Sadece sağda solda eski Bağdat'ı hatırlatan, koyu sarı boyalı, çatı ve pencere kenarları süslü, camları işlenmiş, kaybolmaya yüz tutmuş hatıralar duruyor. Yeni evlere daha çok Baas partisinden devlet memurları yerleştirilmiş. Saddam'ın suyundan giden destekçileri, basit Tigrit'liler şehre doluşmuşlar. Hatta Abbas'ın savaş başlamadan önce ders verdiği seçkin bale ve müzik okuluna kadar girmişler. Bağdatlılar bir araya geldiklerinde bu gelişmelere züppe bir yaklaşımla tepki veriyorlar, gösterişli parke döşemelerde nasıl yürüdüklerini gördüklerinde bu insanlara gülüyorlarmış. Saddam'ın müzikal yeteneğe sahip yandaşları bir araya gelse orkestra bile oluşturabilir, diye gülüşür dalga geçerlermiş.

El Reşid semtinde daha önce de birkaç kez dolaşmış ve üstüme dikilen bakışlar nedeniyle, kendimi genellikle rahatsız hissetmiştim. Burayı Abbas'ın rehberliğinde gezmeyi sabırsızlıkla bekliyordum. Ancak kahvaltıdan sonra karar değiştirdi. Arkadaşlarıyla bir tartışma yapacaktı, evdeki bazı eşyaları toplaması gerekiyordu. Son zamanlarda ne zaman birlikte bir şeyler yapılması planlansa Abbas son anda vazgeçiyordu, en klasik gerekçesi arkadaşlarıyla buluşma ya da tiyatroyla ilgili yapacağı toplantılardı, bun-

ların dışında başka bir şey yapmaya hiç hevesi yok gibiydi. Eskiden kalma güvenilir dala giderek daha sıkı tutunuyordu.

Bir an Varide de plandan vazgeçiyor gibi geldi. Koltukta oturmuş tedirginlikle televizyon izleyen Abbas'a baktı, sonra bana dönüp "Haydi kalk, biz gidiyoruz," dedi.

Takside düşüncelere daldı. Evdeki endişeli havadan kurtulamamıştı. El Reşid'e geldiğimiz zaman onun da neşesi yerine geldi. Ön cepheleri yana yatmış evleri, ahşap cumbaları, süslü balkonları ve yıpranmış sütunları gösterdi bana. Abbas gibi o da bu semtte büyümüştü. Eskiden annesiyle birlikte dükkânları gezmeye gelirlermiş. Daha sonraları çarşı ve kitap pazarında dolaşmayı adet edinmiş. Abbas ile ilk tanıştıkları günlerde de buraya sık sık gelirlermiş.

Kalemlerin renkli defterlerin, kaplama kâğıtlarının satıldığı dükkânların önünden geçerek Mütenebbi sokağına geldik, kitap pazarı buradaydı. Köşede zayıf, yaşlı bir adam el arabasında çeşit çeşit fındık fıstık satıyordu. Hurma ve fıstık alırken yanımızdan geçen bir adam bana bir şeyler söyledi. "Bu yaştaki adamların artık çalışmaması gerekir. Ülkemizin geldiği durum utanç verici." Adam, biz cevap veremeden kalabalığın arasına karıştı.

El Reşid gibi bu sokağın da adı efsanevi bir figürden alınmış. Onuncu yüzyılda El Mütenebbi hem komutan hem de Arap dünyasının en büyük klasik şairlerinden biriymiş. Savaş meydanında gösterilen cesareti süslü bir dille övdüğü için, iftihar ve şerefin sembolü haline gelmiş.

Sütunların desteğiyle ayakta duran binaların arası oldukça kalabalık. Varide, "Kahire yazıyor, Beyrut basıyor, Bağdat okuyor," diye bir deyişin olduğunu söyledi. İnsanların arasından zorlukla geçerek yerlere serilmiş sınırlı çeşitlilikteki kitaplara bakıyoruz. *Time* ve *Newsweek* dergilerinin geçmiş sayıları, Dickens'in İngilizce cep kitapları, Alman *Burda* dergisi, Saddam'ın söylevleri, Filistin sorunu ile ilgili tezler, hepsi yerlerde serili. Kitapların bir kısmı zor durumda olan ailelerin özel koleksiyonlarına ait. Diğer tarihi kaynak kitapları, fotoğraf kitapları muhtemelen müze ve kütüphanelerden çalınmış.

Sunulanlar son zamanlarda çeşitlilik gösteriyordu. Eskiden dergilere sansür uygulanır, kitapların denetimden geçmiş olması gerekir, ihtilaflı kitaplar büyük bir gizlilik içinde satılırmış. Oysa şimdi Saddam ve ailesiyle il-

gili kitaplar bile vardı. Bir kitapçı bu tür kitapların son haftalarda en çok satanlar listesinde ilk ona girdiğini söyledi. Varide de böyle bir kitap almıştı. Yazarı Saddam'ın dublörlerinden biriydi. Daha ilk sayfada çok kötü yazıldığını ve gerçeklerin çarpıtıldığını fark etmiş ama buna rağmen merakına engel olamayıp elinden bırakamamıştı. Gece, gaz lambası ışığında kitabı okuyup bitirmişti. Abbas yüksek sesle bir bölüm okumuş bütün komşular da ona kulak misafiri olmuştu. Ertesi gün kısılmış sesiyle herkesi güldürmüştü.

Yasaklar kalktığından beri ortalık dini kitaplar, posterler, Şii liderlerinin portreleri ile dolmuş. Korkunç askeri operasyonlar ve Saddam'ın sadık adamlarının soysuz eğlence partilerinin görüntülerinden oluşan videolar beş dolara satılıyordu. Uluslararası otellerin girişlerinde de bu tür malzemeler turistik hediyelik eşya olarak satılıyordu. Satıcılar el kol hareketleriyle, kamçılama (göğüslerine ve omuzlarına vurarak), organ kesilmeleri (el ve ayaklarını kesme hareketi yaparak) ve idam için de ellerini boğazlarına götürerek videolarda neler görülebileceğini anlatıyorlardı. Saddam ile oğullarında bu tür görüntüleri filme alma merakı varmış. Varide kesinlikle bunları görme niyetinde değildi. "Nasıl görüntüler olduğunu tahmin edebiliyorum," diyordu. Yetmişli yılların sonunda devlet televizyonunun Saddam'ın temizlik eylemini yayınladığını hatırlıyordu. Bir toplantı salonunda Suriye ile birlikte darbe tasarlamakla suçlananlar, başlarına gelecekleri bekliyor, karşılarındaki masada oturan Saddam ise Fidel Castro'nun gönderdiği Havana purolarından tüttürüyormuş. Yüz ifadesinden birkaç hafta sonra beş yüz Baas üyesinin öldürülmesinden sorumlu olacağı anlaşılmıyormuş. Varide, "Sonra ölüme gidenlerin sırayla ismi okunmaya başladığında Saddam da ağlamaya başladı. İşte o zaman onun zırdeli olduğunu düşündüğümü hatırlıyorum," dedi.

Köşedeki dükkâna girdik. İçerisi loştu ve eski kâğıt kokusu duyuluyordu. Duvarlarda, tavana kadar yükselen raflar kitapla doluydu. Kapıya giden merdivenin yanında da üst üste konmuş kitaplar vardı. Oldukça büyük bir İngilizce şiir ve roman koleksiyonu vardı. T. S. Eliot'tan *The Waste Land*'a, Conrad'dan *Heart of Darkness*'a kadar.

Birkaç ay önce de oradaydım. Bu kitapçı da açık olanlardan biriydi. Buruşuk ciltli, zeki bakışlı, kirli sakallı dükkân sahibi, birkaç günlük keşif

gezisinden dönmüş olan Fransız diplomatını, eski bir dostuymuş gibi selamladı. Bombalamaların artmasıyla yabancıların büyük sayılarda ülkeyi terk etmesi sonucunda eski müşterilerinin geri döneceği ümidini yitirmişti. Nadiren yolunu kaybetmiş bir asker geliyordu dükkâna. Bugünlerde en önemli müşterilerinin İngilizce bilgilerini geliştirmek isteyen Iraklılar olduğunu söyledi. Ders kitapları arıyorlardı. Kapsamlı fizik kitaplarından, bilgisayar el kitaplarına kadar her çeşit, her boyutta kitap vardı.

Bir süre aradıktan sonra Varide bir sevinç çığlığı attı. Benim için aradığı kitabı bulmuştu; Halil Cibran'ın İngilizceye çevrilmiş olan kitabı. Cibran Lübnanlı bir şair ve ressamdı. Eserlerinin hem romantik hem de felsefi olduğu, Nietzche ve Blake'den esinlendiği söylenirmiş. Otuzlu yaşlarında New York'a yerleşmiş, 1931 yılında da ölmüştü.

Varide onun eserleriyle gurur duyuyor. Kitaplarını okumak için fazla zamanı ve enerjisi olmasa da *Peygamber* adlı kitabı evde masasında duruyor. Hikâye, hayatın mistik anlamını, aşkın sırlarını öğrenen ve duyduğu tutkuyla geleneksel tabulara toslayan bir genç kızın hikâyesi. *The Broken Wings* adlı kitabın alt başlığı "Yaşam ve Ölümsüzlükle ilgili Meditasyon." Bu kitapta da büyümenin sancısıyla tutkunun ve kendinden geçişin keşfi anlatılıyor.

Varide amcası Bedir Şakir es-Seyyab'ın kitaplarını sordu. Onun ünlü şairin yeğeni olduğunu öğrenen satıcı Varide'ye yirmi beş yıl önceki bir dergiyi uzattı, içinde onun şiirlerinden seçmeler var, İngilizce yayınlanmış bu şiir Varide'nin en sevdiği şiirlerinden biriymiş:

Şafaktan bir saat önce
Gözlerin iki palmiye korusu
Ya da ayın üzerinden geçtiği
İki balkon
Onlar gülümsediğinde bağlar çiçek açar
Ve ışık raks eder...
Küreklerin yavaşça karıştırdığı suların
Nehrin ay ışığını yansıtması gibi
Şafaktan bir saat önce
Sanki derinliklerinde nabzı atar yıldızların

Amcası İngiliz ve Arap edebiyatı okuyup daha sonra öğretmen olarak çalışmış. Fazla eserler verememiş. Arkadaşları zor durumda olan şairi tedavisi için Londra'ya bile göndermişler ama kurtulamamış. Birçok arkadaşının yaşadığı Kuveyt'te bilinmeyen bir hastalıktan öldüğünde henüz otuz yedi yaşındaymış.

Macar-İngiliz gazeteci Arthur Koestler'in kitabı *Darkness at Noon*'u, bir de Iraklı yazarlardan derlenmiş bir kitabı alıyorum. Aldığımız kitaplar kolumuzun altında dolaşmaya devam ediyoruz.

Varide, "Hadi Şehbender'e gidelim," dedi.

Şehbender, şehrin en eski kahvelerinden biri. Dikkat çekmeyen girişi yeşil bir tentenin arkasında gizli. İçerisi dumanlı, duvarlar solgun mavi renkte, ahşap kanepeleri beyaza boyanmış. Kahve tatil gününden nasibini almış. Bütün koltuklar dolu, hatta ayakta duranlar bile var.

Sesler duvarlardan yankılanıyor. Ak saçlı, takım elbiseler içinde nazik beyefendiler var. Kimileri kot ve tişört giymiş, hatta başında bere ile oturanlar bile var. Nargile içiliyor, alçak sehpaların üstündeki ince belli bardaklarda bol şekerli çaylar duruyor.

İçeriye bakarken, "Umarım bize biri yer verir," dedi Varide. Sesi ümitsizdi, bunun olabileceğini düşünmüyordu. Abbas'ın bir arkadaşını gördü ama o da bize yer vermeye pek hevesli görünmüyordu. Ne yapalım kahveler Iraklı kadınların pek göründüğü yerler değil. Şehbender'in erkek dünyasına giren tek tük yabancı kadına tolerans gösteriliyor ve onlar için farklı sosyal kodlar kullanılıyor. Biri bana, "Sen ne kadınsın ne de erkek, sen üçüncü cinssin," demişti.

Bu kahveye Nisan ve Mayıs aylarında yazar, sanatçı ve diğer entelektüellerle buluşmak üzere sık sık gelmiştim. Şehbender'in müdavimlerinden biri, "Burası tıpkı Irak parlamentosu gibi," demişti. Rejimin devrilmesinden sonra burada da hava değişti, şüphecilik ve kin duyguları hissedilir oldu. Bir gün, bir yazar başka bir yazarı işbirlikçilik ve fırsatçılıkla suçladı. Suçlamanın ses tonundan bunların yıllardır biriktirilmiş duygular olduğu anlaşılıyordu. Tartışmaya kulak misafiri olan bir başka yazar, "Saddam'ı öldürmek yeterli değil, her birimiz içimizdeki Saddam'ı öldürmeliyiz. Bu da zaman alacak," dedi.

Gözlerim tanıdık bir sima aradı ama kimseyi göremedim. Amir'i görmeyi ümit etmiştim. Amir bu kahvenin nargilesi ya da koltukları gibi bir demirbaşıydı. Uzun yıllar orduda kalmış, her kaçma denemesinden sonra yakalanıp cezalandırılmıştı. Onunla ilk tanıştığımda mektup ya da belgeleri İngilizceden Arapçaya ya da tersine tercüme ederek ekmek parasını kazanıyordu. Şehbender onun ofisiydi ve müşterileriyle orada buluşuyordu. Onunla konuşmaya başladığım anda çevredekilerin güldüğünü ve elleriyle kulaklarını kapadıklarını fark ettim. Nedenini anlamam uzun sürmedi. Amir bütün Irak'ın en geveze adamıydı. Konuşma bitip dışarı çıkarken dükkân sahibi, "Aspirin ister misin" diye sormuştu. Amir bütün dikkatlerin üzerinde olmasına alışıktı. Kahvede Amerika'ya duyduğu sempatiyi ifade ettiği zaman ona '*The ugly American*' [Çirkin Amerikalı] deniyordu.

O günlerde anlattığı hikâyelerin hepsi Iraklıların dünyalarının nasıl büyük bir hızla altüst olduğunu gösteriyordu. Bir gün ona rastladığımda Savunma Bakanlığı tarafına yaptığı gezintiden geliyordu. Gördüklerini anlatamayacak kadar şaşkın bir haldeydi. Birkaç kere derin nefes aldı. "İnanılır gibi değil," dedi, "eskiden bakanlığın kaldırımı bile yasak bölgeydi. Şimdi Saddam'ın heykeli devrilmiş, yerde duruyor. Hatta bir adam gördüm," bu sırada kolumu tutup kontrolsüz bir şekilde gülüyordu, "heykelin suratına kakasını yapıyordu."

Benim ortalıkta yalnız dolaşmamdan hiç hoşlanmıyordu, defalarca beni yankesicilere karşı uyardı. Bu kaygısını bile süslü püslü ifade etmişti, "Iraklılar hayal edebileceğin en iyi yankesicilerdir. Sen farkına varmadan kaşını bile çalarlar." Kendisinde ise daha çok sahile vuran eşyaları toplayan bir adam hali vardı. Ona kahvenin köşesinde rastladığım bir gün çöp kutusundan dosya kâğıtları çıkardığını gördüm. Tek tek çıkardığı kâğıtları eliyle düzeltip karton bir dosyanın içine koyarken, "Bir gün mutlaka bir işe yarayacaktır," dedi. Hıristiyan kökenliydi, bulduğu dini metinleri de topluyordu. Not defterlerinden birinde, "Tanrım, benim teknem küçük, senin okyanusun ise çok büyük, bana yardım et," diye bir cümle okudum.

Amerika'ya duyduğu hayranlığa bağlı olarak gelecekte birçok olanağa sahip olacağını düşünüyordu. İngilizce bilgisi ve tercüman olarak kalite-

li işler yapmış olmasının ilerde rahatça bir iş bulabileceğinin işaretleri olduğuna inanıyordu.

Çizgili yıldızlı bayrağa duyduğu sempatinin nasıl geliştiğini merak ediyordum. Varide de benim anlattıklarımdan sonra Amir'i merak etti. Ona verilmek üzere, girişin yanındaki masada oturan kahve sahibine yakında geri geleceğimi yazdığım bir not bıraktım.

Evde Abbas, kucağında 1991 ayaklanmasıyla ilgili radyo tiyatrosunun elle yazılmış metniyle oturuyordu. Ciddi bir ses tonuyla, "İki önemli referans atlanmış," dedi. "Amerika'nın rolü ve yıllardır Irak'a kimin silah sattığı."

Varide bir şey söylemedi, aklı hâlâ kitap pazarındaydı.

Sanki artık o da tanıyormuş gibi, "Maalesef Amir'i bulamadık," dedi.

"Amir, Amir, ne yapacaksınız bu adamı," diye söylendi Abbas. Değişen Irak içinde bu tür mekânlarda bir araya gelerek, zorlanmadan kendi yerini bulan insanların varlığının ona hatırlatılmasından hoşlanmıyordu.

Sonra yine kendi konusuna döndü. "Amerika'nın savaşı sonuç olarak Irak'a değil, İran'a karşı," dedi.

Bu konuda bence kısmen haklı. Söylediği bazı şeyler beni şaşırtıyor. Hafızasında birçok gerçeğin detaylarını tutuyor. Buna, Irak'a saldıran ülkelerin eminim hiçbir vatandaşının artık hatırlamadığı şu örneği verebilirim; Amerikan Savunma Bakanı Rumsfeld, seksenli yıllarda Saddam'ı ziyaret etmiş ve İran'a karşı savaşta Irak'a destek olacaklarını belirtmişti. Belki bu geçmişte kalmış önemsiz bir detay olarak görülebilir, ancak birçok Iraklı gibi onun için de bu davranış bazı Amerikalı siyasetçilerin ne kadar ikiyüzlü ve fırsatçı olduğunun açık bir göstergesi.

Kahveye tekrar gittiğimde tentenin altında duran beyaz hasır şapkalı tıknaz adamı ta uzaktan tanıdım. Amir elinde onun için bıraktığım mektubu tutuyordu. "Geri geleceğini biliyordum," dedi. Benim önümden kahveye girdi, ortadaki, her zaman oturduğu masaya doğru yürüdü. Her tarafı iyice görebilmek için sadece cuma günleri arka tarafta, köşede otururdu. Koltukta okumakta olduğu, Liliane Webb'in İspanyol Engizisyonu'yla ilgili *The Marranos* adlı kitabı duruyordu. Şu anda Iraklı bir adamın Amerikalı yönetici Paul Bremer'e karşı yazdığı şikâyet dilekçesini çevirmekle uğraşı-

yordu. Adam haksız yere tutuklandığını ve işkence gördüğünü yazmıştı. Bir de el konulan arabasını geri istiyordu.

"Nasılsın?"

Amir başını sallayarak, "Felaket, felaket," dedi. Amerikalılar işleri karıştırıyorlar. Kitaplardan ve gördüğü filmlerden hayran olduğu adamları Bağdat'ta göremiyordu. "*Not even a glimpse of alikeness,*" [Bir nebze bile benzerlik yok] dedi. "Amerikalılar Irak'ı anlayışı kıt ve boş kafalılarla dolduruyorlar, üstelik dünyanın en akıllı kafaları onların elindeyken. Peki neden?" Eliyle saçını düzeltirken, gözlerini kırpıştırarak, "Ya kötü niyetliler ya da eşekler," dedi.

Konuşmasına devam etmeden çay istedi. Benim Şehbender'in, Basra bölgesinden gelen kurumuş limonlarla yapılan özel çaylarından içtiğimi unutmamış. Bu çayın tadı ekşimsi ve baharatlı. Bazen Varide de evde yapıyor.

"Amerikalılar bu ülkeyi hiç anlamıyorlar. *The Marranos* kitabını havaya kaldırdı, bir kitabı sadece kapağına bakarak anlayamazsın. Onlarla halkın arasında kalın bir yalıtım var. Üstüne üstlük deneyimsiz kişileri ve askerleri gönderiyorlar. Onlar ülke yönetiminden ne anlar?"

Bu yabancı yöneticilerin üslerin dışına çıktıklarında yüzlerindeki korkulu ifade de, onun cesur film kahramanlarıyla hiç uyuşmuyordu. Bir keresinde sokakta sine sine ilerleyen askerler görmüştü. Otobüste yanında oturan çocuk, "Amca bu askerler kimden korkuyor" diye sormuştu. O da, "Senden," demişti de çocuk gülmekten katılmıştı. Amir başını salladı. Bu konuyu günlerce konuşabilecek durumdaydı.

Elviye Kulübü gibi Şehbender'de de zaman durmuş gibiydi. Duvarlarda yirmili yıllara ait solmuş, siyah beyaz fotoğraflar asılıydı. Bir grup köylü, kağnılarının yanında poz vermişti, yirmili yıllarda bu arabalarla kuzeydeki Samara şehrinden Bağdat'a kavun taşınırmış, ayrıca sokaklardan eski yüzlü görüntüler vardı. Antika siyah Ford'lar, yüksek arkalıklı Chevrolet'ler. Dikiş atölyesinde, makinelerin arkasına oturmuş işçiler.

Amir ince bir karton parçasının arkasına, üzerinde bilgi hazinesine katmak istediği kelimeleri, deyimleri İngilizce olarak yazdığı küçük kâğıtlar yapıştırmıştı. Akşam eve gittiğinde kahve sahibi bu sözlüğü arka tarafta, nargilelerin durduğu yerde saklıyordu.

'Bu istilanın en mutluluk verici yan ürünlerinden biri basın özgürlüğüydü. İnsan karakteri asla değişmediği için tarih durmadan tekrarlanan bir savaş döngüsüdür. İnsanlar bencildir ve daha çok güç ve servet elde etmek için gerektiğinde başkalarının zararına davranırlar'

Daha hafif metinler de vardı bu sözlükte; *'Kadın elbise giyiyordu ama elbise onu giymiyordu.'*

Gülmeye başladım. Bu metinlerle kimi etkilemeyi planlıyordu acaba?

"Bana gülme, yazdıklarıma gül," dedi. Bu cümle de kulağıma sanki bir yerlerden alınmış gibi geldi.

Amir tercüme işlerinin yanı sıra bir süredir kendine başka meşgaleler de bulmuştu. Şehirdeki duvarlarda yazılı grafitileri kopyalıyordu, bu yeni faaliyet onun ilgisini çekiyor, onu eğlendiriyordu. Duvarlarda tartışmaların yaşandığını da fark etmişti. Elinde not defteriyle saatlerce sokaklarda dolaşarak bunlardan yüzlercesini toplamıştı. Listeyi eline alıp en beğendiklerini okudu: "*Saddam yine gelecek*" yazmıştı biri, bir başkası da, "*Evet, bağırsaklarımdan,*" diye cevaplamıştı onu.

Yanından ayrılmadan önce bana bir görev vereceğini söyledi. Not defterime itinayla, *'Bir Kongre üyesiyle 3 saat konuşmak istiyorum –şayet mümkünse– ona burada neyin, niye yanlış gittiğini anlatmak için. Ve bunların tümünün nasıl düzeltilebileceğini!!! Bu akıl gerektiriyor, cehalet değil!'* Sonra yazdıklarını bir daire içine aldı.

Ayrılırken, "Bunu bütün gazetelere göndermeni istiyorum," dedi.

Sokakta yürürken görüntüsü gözümün önünden gitmiyor. Onu, Irak'ta karşılaştığım diğer insanların arasına yerleştirmekte zorlanıyorum. Aslında hiçbir yere uyum sağlayamıyor, yalnızlık duyuyor olmalı. Amerikalılar için çalışma hayali de gerçekleşmedi. Otonom duruşunu ve her şeye rağmen kendini ayakta tutacak işler yaratmasını takdir ediyorum. Varide'nin henüz onunla tanışmamasına üzgünüm. Onun gibi Varide de aslında her şeyin dışında duruyor. Birbirleriyle iyi anlaşacaklarından eminim.

Amir'in biriktirdiği graffitileri Varide'ye gösterdim. Varide yüksek sesle okumaya başladı: 'Dürüst, tarafsız, cesaretli, ellerine kan bulaşmamış, Irak'ta yaşayan ve her tarafa portrelerini astırmayan, özelliklere sahip bir başkan aranıyor.' Varide'ye göre bu özellikleri taşıyan kimse yok.

8

Ramazan yaklaştı. Varide her Ramazanda kullandığı siyah şalını ortaya çıkardı. Diğer seneler Ramazanı hep coşkuyla beklermiş. Onun getirdiği huzuru ve tefekkür ortamını severmiş. Orucun insanın ruhunu temizlediğine ve bedenine hâkim olma gücünü arttırdığına inanıyor. Küçük yaşlarda kendiliğinden oruç tutmaya başlamış. Bu sene ise duyguları karmaşık. Irak'taki şiddet yanlısı grupların bu sembolik ay süresince daha da aktif olacağından korkuyor. Ramazan boyunca hayat akşama kayıyor. Arkadaş ve akrabaları davet ederek uzun uzun yemek yenmesi adetten. O haftalarda sokakların nasıl gece yarılarına kadar hareketli olduğunu anlatıyor. Bu sene insanlar dışarı çıkmaya cesaret edecekler mi bilmiyor. Gece on ikide başlayan sokağa çıkma yasağı birkaç gün önce kaldırıldı; güvenliğin yeterince sağlandığı düşünülüyor olmalı. Yönetim bu kararıyla halkın Ramazan ayı içindeki beklentilerini karşılamış durumda. Bugüne kadar pek fark edilmedi ama halk kendi kendine sokağa çıkma yasağı uyguluyor. Akşamları sekiz, dokuzdan sonra sokaklarda hayat duruyor. Sadece mahalleliler kendi aralarında toplanıyor, bazı faaliyetlerde bulunuyor.

Ramazan'ın tam olarak ne zaman başlayacağı bilinmiyor. Ayın büyümesini tamamladığı gece din adamları ayın duruşuna bakarak Ramazanın ne zaman başlayacağını belirleyecek.

Komşu kadın Rağda son günlerde sık sık gelip, Ramazanın başlayacağı günle ilgili tahminlerde bulunuyor. Ortalıkta, bu sene şehrin kuzeyinde ve batısında yaşayan Sünnilerin oruç tutmaya diğerlerinden daha önce başlayacağı söylentileri dolaşıyor. Abbas ile Varide; "Aralarında bu konuda bile farklılık var," diyerek dalga geçiyorlar.

Oruç sabahın erken saatinde, 'siyah ipliğin beyazdan ayrıldığı anda,' başlıyor, güneş battığında son buluyor. Hasta olanların oruç tutması zorunlu değil, mesela yüksek tansiyonu olan Hala oruç tutmuyor. Abbas da tutmuyor, kahvaltı etmeden günü geçiremediğini söylüyor.

İşyerinde Varide'ye, yabancı görevlileri Ramazanla ilgili olarak bilgilendirmek amacıyla hazırlanmış bir e-posta gelmiş. Mesaj, Iraklı iş arkadaşlarınız bu haftalarda biraz aksi ya da çabuk parlayan davranışlar içinde olabilirler diye onları ikaz ediyormuş. Daha sonra da Ramazan ayının sonunda Kurban Bayramı'nın kutlandığı belirtiliyormuş. Varide, "Niyetleri iyi ama yanlış yazmışlar Ramazan ayı *İdü'l-fitr* ile son bulur," dedi. Arkasından gelen dönem ise Hac dönemi. E-postada sözü edilen Kurban Bayramı ise birkaç ay sonra, Mekke'den dönüldükten sonra kutlanıyormuş.

Varide, bazen iki tarafın iyi niyetle harcadığı çabanın daha fazla yanlış anlaşılmaya yol açtığını düşünüyor. İşyerinde dolaşan bir nottan söz etti. Iraklı görevliler rüşvetçilikle nasıl başa çıkacaklarını öğrenmek için müracaatta bulunabilirlerdi. Bana notu gösterdi; programın adı rüşvete son ve mesleki ahlâk. 'Uluslararası ölçüler içinde yolsuzlukla başa çıkmayı ve memurların meslek ahlâkını arttırmayı öğrenmek için bir olanak.' Konunun önemini vurgulamak için eski Sovyetler Birliği'nden örnek veriliyor ve iki yüz milyar doların yolsuzlukla yok olduğu belirtiliyordu. Şaşkınlık içinde kursun süresini okuyorum: 12.15-1.30. "Bir saat on beş dakika mı?"

Varide yüzünü buruşturuyor. "Düşüncesi bile..." gülmesi mi yoksa kendini aşağılanmış mı hissetmesi gerekir bilemiyor.

Güneş gözlüğünü aramaya başladı, Abbas evden çıkarken mutlaka güneş gözlüğünü takması konusunda ısrar ediyor. Koalisyon için çalışan Iraklılar, terörün artmasıyla giderek daha fazla hedef haline geliyor. İşine gidip gelirken tanınmaması en doğrusu.

Şoförü beklemek için bahçeye indi. Ağaçların arasından nemli toprak kokusu duyuluyor. Yağmur serpiştirmiş ama devam etmemişti. Masmavi gökyüzüne baktı, "Garip," dedi, "sağanak yağmurların gelmesi gerekirdi." Bu konuda daha önce de bir şeyler söylemişti. Havanın bile şaşırdığını görmek onu huzursuz ediyordu. Şehirde bu sene o kadar çok şey farklıydı ki.

Çok sayıda yabancının buradan ayrılmasıyla Varide'nin işi daha karmaşıklaşmıştı. Yardım projeleri ya durduruluyor ya da azaltılıyordu. Birleşmiş Milletler ve STK'ların daha güvenli bir döneme kadar ofislerini Amman'a taşımaları nedeniyle, görüşmeler Amman üzerinden sürdürülüyordu. Sağlık Bakanlığı'ndaki hava da giderek daha çekilmez olmuştu. Koalisyonda çalışanlarla Bakanlıktaki memurlar arasındaki düşmanlık giderek artmıştı. Varide geçmişte kalmış olan rüşvet düşkünlüğü ve iktidar oyunlarının Bakanlığa geri gelmiş olmasına çok sıkılıyordu. İlaçların ithali ve dağıtımı için memurlardan depolarda bulunan ilaçların dökümünü istemişti, haftalar geçtiği halde ne dökümler gönderilmiş, ne de depoya bakmasına izin verilmişti. Bakanlık yeterince ilaç olduğunu iddia ediyordu. Varide depolarda karanlık işlerin döndüğünden şüphe ediyordu. "Bana kalırsa daha da büyük yolsuzluk skandalları yaşanacak, bunu hissediyorum,"dedi. Yeni bakan, memurlarına söz geçiremiyor. Bakan yıllarca Londra'da sürgünde yaşamış bir plastik cerrahı. Yönetici vasıflara sahip değil. Hastanede bir ofisi olduğu halde Amerikalıların koruduğu yeşil bölgeden dışarı pek çıkmıyor.

Sokağa çıktığında Varide'nin arkasından baktım. Yürürken öne eğilmiş gibiydi, arkadan bile sanki bu sabah her zamankinden daha kaygılıymış gibi geldi.

Diğerlerinin de üstünde bir ağırlık vardı. Hala bombalamalardan bezmiş durumda, zamanın çoğunluğunu odasında geçiriyordu. Abbas da işini oturtamadığı için keyifsizdi. Fransız organizasyonu birçok vaatte bulunduğu halde yetimhanede kalan çocuklar için yapacakları gösterinin finansmanı hâlâ sağlanmış değildi. Yardım bulmak için yurtdışındaki arkadaşlarına, meslektaşlarına gönderdiği e-postalar, fakslar ya cevapsız kalıyor ya da kaçamak cevaplarla geçiştiriliyordu. İş arkadaşlarıyla yaptığı verimsiz tartışmalarla donanımsız tiyatrolar arasında gibi gidip geliyordu.

Gün geçtikçe enerjisinin daha da azaldığı anlaşılıyor. Şehirde yürüyüş yapmak ya da bir yerde yemek yemek gibi önerilerimi o kadar sık reddetti ki artık ben de sormuyorum. Tek yaptığı televizyonun karşısında oturmak. Genellikle akşamları televizyon izlerken koltukta uykuya dalıyor. Bazen utancından, "Yastıkların içinde şeytan var," diye dalga geçerek özür diliyor. Başının ağrıdığından şikâyet ediyor. Benzi solgun, gözleri

donuk. Zamanla dış görünüşüyle giderek daha çok ailesine benzediğini fark ediyorum.

Bu sabah televizyonun gürültüsü arasında kendisini nasıl hissettiğini anlatmaya çalıştı. "Bu ülkede artık sınırlar yok." Kastettiği sadece fiziki anlamda sınır değil. "Devlet belirsiz bir anarşi içinde, sanki bir boşluğun içine süzülüyor. Zifiri karanlıkta duyduğumuz bilinmeyen bir sesten korktuğumuz gibi korku içindeyiz." Elleri ve gözleri sinirli sinirli oynuyor. Daha somut olması için başka ifadeler arıyor. "Birden elinde silahlı bir adam beliriyor. Birini vuruyor. Çevredekiler onları seyrediyor. Nedeni kan davası mı? Kurban suçlu mu? Kimse bilmiyor. İnsanlar şaşkınlık ve korku içinde dağılıyor. İşte böyle bir ortamda bulunuyoruz."

Koltuktan kalkarak, "Ben tiyatroya gidiyorum, sen de gelmek ister misin" diye sordu.

Tiyatroya mı? Beni orada tam olarak neyin beklediğini biliyordum. Gruplar halinde, bomboş girişte duran ve birbirlerini kuşkuyla inceleyen, uyuşuk tiyatrocular. Konuşmalar genellikle maaşlarla ilgili, kapıdan adımımı atar atmaz kendimi bir para kesesi gibi hissedecektim. Bana yalvaran gözlerle bakıyordu, ona hayır demeye yüreğim elvermedi.

Önceki seneler bu zamanlarda son bulmuş olan Babil Tiyatro Festivali'nin başarısıyla sarhoş halde olurdu. Bağdat'ın güneyinde bir saat kadar uzaklıktaki bu tarihi şehre dünyanın her tarafından gruplar gösteri yapmak üzere gelirdi. Abbas'ın geçen yıl oynadığı aşk üzerine bir dramın video çekimlerini izledim. Klasik sütunların arasından vuran devasa ışık efektleri, teatral sesler, Romalıları andıran kostümler.

Abbas Saddam'ın beş bin yıllık Babil'i tahrip ettiğini anlattı. Saddam modern Nebukadnezar olmak istiyordu. En görkemli görüntüyü verebilmek için, onun yaptıklarını taklit ederek eski kraliyet merkezini kendi merkezi haline getirmek istiyordu. Bu tam bir fiyasko olmuştu. Modern yapılar, benzersiz geçmişe ait her çağrışımı yok ediyordu. Ancak Abbas'ın festivalden dolayı Babil'le ilgili güzel anıları vardı.

Tiyatro yolundayken benzinciyi aradı. Benzin istasyonunda uzun bir kuyruk oluşmuştu. Yol kenarında Amerikan askeri araçları, kuyruktakiler arasında bir çatışma çıkma ihtimaline karşı bekliyorlardı. Abbas ka-

labalığı görünce söylendi. Yola devam edip az ilerde bidondan benzin satan çocuktan benzin doldurdu. Karaborsada benzin on misli daha pahalı ama zamandan kazanılıyordu. Benzin istasyonlarında bazen o kadar uzun kuyruklar oluşuyor ki, insanlar bütün gece sırasının gelmesini bekliyor. Abbas içini çekerek "Ve bu, dünyanın en büyük petrol üreticisi olan ülkede yaşanıyor," dedi.

Petrol tesisleri kısmen çalışıyordu. Amerikan şirketlerinin sorumlu olduğu tamir ve bakım çalışmaları bir yandan lojistik sorunlar diğer yandan elektrik yetersizliği nedeniyle yavaş ilerliyordu. Bazı Iraklı bilirkişilere göre işin yavaş gitmesinin bir başka sebebi de, zamanında bu tesisleri kuran yerel ve uzmanlardan ve Ruslardan yardım alınmamasıydı. Bakım çalışmaları boru hatlarına yapılan saldırılarla da aksıyor, ancak yetkililer bu konuda çok az bilgi veriyorlardı. Petrolün bir bölümü ülke dışına kaçırılıyordu. Abbas, "Hiç kimse benzincilerde neden bir gün uzun kuyruklar oluştuğunu bir başka gün ise hiç kuyruk olmadığını bilmiyor," dedi. "Kimileri Amerikalıların bizi cezalandırmak için böyle yaptıklarını düşünüyor." Bunu söylerken ses tonundan onun da böyle düşündüğünü anlamak zor değildi.

Arabasını Ulusal Tiyatro binasının yanına park ederken onu televizyondan tanıyan bir polis memuru, "Vay, sen hâlâ yaşıyor musun" diye sordu. "Ne zaman sahneye çıkacaksın? Ramazan döneminde program yapardın. Ne o yoksa korkuyor musun?"

Bir zamanlar burada gösterilerin yapılmış olmasını tahayyül etmek oldukça zordu. Bina kuşatılmış bir kale gibi görünüyor. Duvarlara kum torbaları yığılmış, girişte de elleri silahlı iki adam nöbet tutuyor. İçerdeki masanın yanında duran iki görevli de çantaları kontrol ediyor. Mermer salondan uğultular yükseliyor. İnsanlar gruplar halinde konuşuyor. Çoğunluğu Abbas ile aynı yaşlarda ya da daha büyük. Ortalıkta neredeyse hiç genç yok; onlar başka yerlerde iş arıyor olmalı.

Tiyatronun merdivenlerinden çıkarken Abbas sık sık durduruldu. İçini çekerek, "Herkes maaşını ve daha fazla bilgi verilmesini bekliyor," dedi.

Yine de bazı yerlerde provalar yapılıyor. Odanın birinde masada oturan kadın rejisörün aktöre talimatlar verdiğini gördüm. Tavandaki delikten sarkan elektrik kabloları başının üstünde sallanıyordu.

En üst katta muhasebe bölümü varmış. Abbas'ın maaş alabilme şansını arttırması için orada bir form imzalaması gerekiyormuş. Burası küçük bir oda ve yüzlerce kişi girip çıkıp imza atıyor. Abbas muhasebeciyle konuşurken arka taraftaki büyük bir salona açılacağını düşündüğüm sürgülü kapıyı açtım. Büyük bir salon yerine bir podyum ve iki üç sıra beyaz deri iskemle konmuş bir mini tiyatroyla karşılaştım.

Arkamdan bir ses, "Burada eskiden Saddam otururdu," dedi. Arkamı döndüğümde gri sakallı tıknaz bir adam gördüm. Elindeki tespihle oynuyordu. Kendini tiyatronun öncü askeri olarak tanıttı. 1973 yılında yazdığı, bugüne kadar sansür nedeniyle oynanamayan oyununu sahnelemek istiyordu. İçeriğini anlatacağını düşünürken, paradan bahsetmeye başladı. Yeşil karton dosyanın içinden kırışık kâğıtlar çıkarmaya başladığında, akıllıca davranarak oradan uzaklaştım.

Abbas'ın durgunluğu Varide'nin de hareket alanını etkiliyordu. Abbas onun yalnız başına dışarı çıkmasını pek istemiyordu. Ama bugün Varide direndi. Abbas'ı arabayla alışverişe çıkacağına ikna etti. Haftalardır ilk defa kendi arabamızla şehrin içinde dolaşmaya başladık. Kendimizi bir yerlerden kaçıyormuşuz gibi hissettik.

Varide'nin üstünde neşeli ve isyankâr bir hava vardı. Trafiğin içindeki nadir kadın şoförlerden biri olmasına aldırmıyordu. Korna çalarak yanımızdan geçen arabanın içindeki adamların alaycı bakışlarını fark ettiğinde Varide burnundan soludu. Kararlı bir şekilde gaz vererek arabayı geçti, ilerdeki kalabalık kavşağa girdi. "Bu da onlara ders olsun," dedi.

Trafikte deneyimliydi. Ehliyetini yıllar önce Fas'tan almış. İki yıl kadar önce Abbas'la tanıştıklarında ona da araba kullanmayı öğretmiş.

Yüksek sesle tasarılarını anlatmaya başladı. Abbas'ın ailesine, komşulara, arkadaşlarına, kilolarca şeker ve şekerleme alınması gerekiyordu.

Bağdat'ın en iyi pastanelerinden biri olan Rabat çok kalabalık. Vitrinde çikolatalı meyveli pastalar, baklavalar, kruasanlar, helvalar ve rengârenk lokumlar duruyor. Tezgâhtar aceleyle kutuları dolduruyor. Bu pahalı dükkândaki alışveriş çılgınlığına şaşırdım. Bunu söylediğimde Varide, "Ramazan olduğu için," dedi. "Ramazan ayında herkes zayıflar zannedersin

ama aslında herkes kilo alır. Herkesin bir gün oruç tuttuktan sonra nasıl yemeklere ve tatlılara gömüldüğüne dikkat et."

Arabanın arka koltuğunda duran üç büyük kutuyla yolumuza devam ediyor ve şekerleme satan daha basit bir dükkâna gidiyoruz, satıcılar kadın; içi açık sarı krema doldurulmuş yuvarlak, oval poğaçalar var. Burada da uzun kuyruklar oluşmuş durumda, kuyruklardan biri erkeklere diğeri kadınlara ait. Küçük bölmede çalışan adamlar tepsileri alevleri görünen fırının içine sokup çıkartıyorlar. Suratları kıpkırmızı olmuş, elleriyle terlerini siliyorlar. Satış yapılan küçük pencereden yüzümüze sıcaklık vuruyor.

Daha sonra akşamüzeri orucu bozarken yenecek olan hurmayı aramaya başlıyoruz. Bir şey yemeden ve içmeden geçirdiği uzun günün ardından Peygamber, ana yemeğe geçmeden önce su içip hurma yiyerek orucunu bozmuş. Varide de bu geleneğe uyuyor.

Savaş dolayısıyla bu yıl pek hurma toplanmamış. Bulabilmek için birkaç dükkân dolaşmamız gerekti. Varide meyveleri incelerken bakışlarından pek beğenmediği anlaşılıyordu. Olmaları gerektiği kadar kaliteli değiller. "İyi hurmanın bal gibi tadı olmalı ve dilinin üstünde erimeli," dedi.

Eve dönme yolunda arka koltuk kutularla dolmuştu, ayaklarımın arasında da büyük bir kap yoğurt duruyordu, maaşın yarısı tatlı alışverişine harcanmıştı.

Eve girer girmez boğucu havayı yine hissettik. Abbas televizyonun karşısına oturmuş elindeki kumandayla bir kanaldan diğerine zaplıyordu. Hala kendi odasındaydı. Varide yeni saldırılar olur diye endişeleniyordu. "Yarın Ramazanın ilk günü. Acaba neyle karşılaşacağız? Hani evde ergenlik çağında bir çocuk olur da ne zaman ne yapacağını bilemezsin ya, onun gibi," dedi.

Bu benzetme oldukça hafif olmuştu, kendisi de ertesi gün böyle düşündü. Her zamankinden daha geç kalktı, yüzü asıktı. Ramazan nedeniyle makyaj yapmamıştı, yüzü her zamankinden daha solgun ve durgun görünüyordu. "Bu gece felaket öncesi sessizlik var gibiydi, sen de fark ettin mi? Sanki bütün şehir nefesini tutmuş, neler olacağını bekliyor," dedi.

Sözünü tam bitirmişti ki ev bir patlamayla sarsıldı. Sanki bir kapı şiddetle kapanmıştı.

Geceliğiyle koltukta oturmakta olan Hala elleriyle yüzünü kapattı, "Neler olduğunu artık bilmek istemiyorum. Buna karşı yapabileceğimiz hiçbir şey yok." Az sonra ambulans sirenleri duyulmaya başladı. Daha sonra da yeni patlamalar.

Abbas, El Cezire kanalını açtı. Yaralılar, isterik bir şekilde bağıran ağlayan kadınlar, çocuklar, yıkılmış evler, yanan arabalar ve her tarafı kaplamış olan dumanlar. Bu seferki canlı bombanın hedefi Kızıl Haç Örgütü'nün Uluslararası Komite binasıydı. Organizasyon sözcüsü en az on ölü ve on beş yaralıdan söz ediyordu. Gelen ilk haberlere göre kurbanlar daha çok yerel çalışanlarla etraftaki seyirciler olmuştu. Ağustos ayında yirmi üç kişinin ölümüne yol açan Birleşmiş Milletler binasına yapılan saldırıdan sonra Kızıl Haç Örgütü'nün Uluslararası Komitesi de neredeyse bütün yabancı çalışanlarını Bağdat'tan geri çekmişti.

Televizyondaki görüntülere yenileri ekleniyordu. Kızıl Haç ofisinin yanı sıra üç de karakol isabet almıştı. Bu kaçıncı saldırı? Koalisyon yeni polis gücü oluşturmaya başladığından beri, bu yeni polisler işbirlikçi olarak görüldüklerinden saldırıların hedefi haline gelmişlerdi.

Evin ön tarafındaki bahçe masasının üstünde duran uydu telefonum çalmaya başladı. *Trouw* gazetesinden arıyorlar, yazılı bir haber hazırlamamı istiyorlardı. Bir şekilde Yarmoek Hastanesine gittim. Hastanenin dışında bir isyan havası vardı. Avluda üniformalı polisler birbirleriyle heyecanla konuşuyorlardı. Girişteki bir adamın başı sargılar içinde. Yanındakilerin elbiselerinde kan lekeleri var. Banklardan birine oturmuş çarşaflı bir kadın hüngür hüngür ağlıyor. Saldırılardan birinde oğlu yaralanmış ve şu anda şuuru kapalı bir halde ameliyat odasına alınmıştı.

Salonlardan birine girdim. Yerler kan içindeydi. Bantlar ve sargılar içinde yedi polis yataklarda yan yana yatıyordu. İçlerinden biri birazdan eve gidebilecekti. Gözleri kan içinde ve yaşadıklarının şokundan henüz çıkamamış, konuşacak halde değildi. Babası kan lekesi dolu mavi gömleğini giymesine yardımcı oluyor. Sonra dışarı çıkıyorlar. Geride kalan yirmi beş ile kırk yaşları arasındaki polisler de bombalı saldırıdan pek bir şey hatırlamıyorlar. İçlerinden biri, "Yanımıza bir arabanın yaklaştığını gördüm, sonra müthiş bir patlama sesi duyuldu. Sonra her şey toz dumana karıştı," diye anlattı.

Giderek felaketin boyutu belli oluyordu. Altı ay önce şehri koalisyon ordusunun devralmasından sonraki en kanlı gün Ramazanın ilk gününde yaşanıyordu; otuz yedi ölü, yüzlerce yaralı. Ramazan ayı, birçok Iraklının tahmin ettiği, korktuğu gibi başlamıştı.

Bilindiği kadarıyla kurbanlardan biri Amerikalı bir asker, diğerleri Iraklıydı. Saldırganlar da ölmüştü. Amerikan askeri kaynakları bugünkü saldırının zamanlama olarak iyi bir koordinasyon ve hazırlık aşamasından sonra gerçekleştirilmiş olduğunu duyurdu.

Öğleden sonra haberimi yazmak üzere eve döndüğümde Hala ile Varide'yi mutfakta buldum. Küçük masanın üstü soğan ve kabak doluydu. Varide'nin bu akşam yemeğe gelecek olan İngiliz ve Hollandalı iş arkadaşları için dolma yapacaklardı. Bunlar, aşırı koruma altındaki başkanlık sarayının da aralarında olduğu binalardan çıkma cesareti gösteren nadir kişilerden. "Herkes sinir hastası oldu, kimileri masalarında kurşun geçirmez yeleklerle oturuyor," diye anlattı Varide, bir yandan kabağın içine kaşıkla pirinç dolduruyordu.

Abbas içeri geldiğinde, "Bugünlerde sizinkileri de davet edelim," dedi.

"Tabii, iyi olur," dedi Abbas duygusuzca.

Varide müezzini duyabilmek için yatak odasındaki televizyonda yerel kanalı açtı. Ezan okunmaya başladığında yatak odasına geçti. Döndüğünde bir bardak su içip, ağzına bir hurma attı.

Abbas, "Bu sene Ramazandan bir şey anlamıyorum," dedi. "Zihnim çok huzursuz." Yine başı ağrıyor, Varide'nin eczaneden getirdiği aspirinleri yanında taşıyordu.

Yan oda bu özel akşam için hazırlandı. Varide büyük masanın üstünde duran kitapları, içi öteberi dolu kutuları kaldırdı. Bembeyaz masa örtüsünün üstüne Hala en güzel çatal bıçak takımını ve bardakları yerleştirdi.

Masaya konan yemeklere bakınca günlerce yemek yiyecekmişiz gibi hissettim. Büyük bir tencere dolusu mercimek çorbası, kayık tabakta yaprak ve kabak dolmaları, büyük kapta salata, tatlı olarak da yine büyük bir kayık tabak içinde hurma ve baklava vardı.

"Şimdi, ümit edelim de misafirler gelsin," dedi Varide. Saat altı olduğunda bahçe kapısı açılıp da arkadaşlarının geldiğini görünce derin bir nefes aldı.

Art arda yeni bombalı saldırı haberleri geliyordu. Baas partisi yandaşları bombalama eylemleri planlandığı için insanları hafta sonu sokağa çıkmamaları için uyaran bildiriler dağıtmışlardı. Kime sorduysam böyle bir bildiriyi bulamadım. Akşam El Cezire televizyonu bildiriyi gösterdi.

Abbas'ın kız kardeşi Zehra geldi. Yüzü her zamankinden daha kederli görünüyordu. Uyarı bildirileri onun okuluna da gelmişti. Öğretmenler öğrencilere evde kalmalarını söylemişti.

Cumartesi sabahı içimde kötü bir duyguyla uyandım. Söylentilerin beni de etkilemesini istemiyordum ama yine de... Dışarı baktım, mango ağacının dallarının arasından havayı görebiliyordum. İlk defa gökyüzü de tamamen kurşuni renkte.

Aşağı indiğimde Varide, "Güneş bile saklanıyor, "dedi. "Bu da gerilimi artıyor değil mi?" Bu durum ona birkaç ay önce bombaları nasıl büyük bir gerginlikle beklediklerini hatırlatmıştı.

Şehrin geri kalan kısmında da bildiriler işe yaramıştı. Evin arka tarafındaki büyük yol hiç olmadığı kadar tenha. Taksi bulmam zaman aldı. Mansur'da turlarken oranın da her zamankinden daha tenha olduğunu fark ettim. Şoförle sohbete koyuldum. Okula giden iki çocuğu bugün evde kalmış, okula gitmemişti. Yine de sokakta birkaç önlüklü çocuk gördüm.

Her zaman internet kafenin önünde oturup nargile içen adamların hiçbiri yoktu. İçerde Rağda her zamanki gibi bilgisayarın başına oturmuş İsveç'teki müstakbel kocasıyla sohbet ediyordu. Beni gördüğünde memnuniyetle gülümsedi. Zeynep evdeydi, diğer arkadaşları da gelmeyeceklerini söylemişlerdi. Aileleri sokağa çıkmalarını tehlikeli bulmuştu.

"Peki ya sen?"

"Benim büyük bir ailem var, onlar daha rahat davranıyor. Böyle yapmak zorundalar. Benim hiçbir şeyden korkum yok. Korktuğum tek şey sevdiklerimin başına kötü bir şey gelmesi." Omuzlarını silkti. "Bu korkunun sağlıklı olmadığını biliyorum ama ne yapayım, yıllar içinde böyle bir korku gelişti."

Sonra yine klavyesine döndü. Beni yanına çağırarak, "Onu görmek ister misin, diye sordu. Ekranda Rağda ile müstakbel kocasının birlikte fotoğrafı vardı. Kırk yaşlarında, cana yakın birisine benziyordu. Adam dişçilik

eğitimine devam ediyordu, bilmem kaçıncı defa yanına gidebilmek için Rağda'nın hazırlaması gereken belgeler hakkında birbirlerine e-posta atıp duruyorlardı. Anladığım kadarıyla Bağdat'tan ayrılması pek kolay olmayacaktı.

E-postalarımı açtığımda bugünlerde dışarı çıkıp çıkmayacağımı soran, benim için kaygılanan arkadaşlarımın mektuplarıyla karşılaştım. Bu sorular başka bir dünyadan geliyor gibiydi, ne cevap vereceğimi bilemedim.

İnternet kafenin yakınındaki bir süpermarkete gittim, amacım Hala'yı sevindirmek için bir şeyler almaktı. Viyana döneminden sonra çikolataya karşı büyük zaafı olduğunu biliyordum, ancak yüksek tansiyonu nedeniyle fazla tatlı yememesi gerekiyordu. Bazen, küçük bir çikolata parçasını gizlice odasına götürüyordu. Bu davranışı bana kış için hazırlık yapan sincapları hatırlatıyordu. Eczanede bile bir dolabın içinde gizliden gizliye topladığı tatlılar ve fıstıklar duruyordu.

Bir hevenk muz aldım. Bunu da çok severdi ama pahalı olduğu için Varide nadiren alıyordu.

Hala günlerce dışarı çıkmadı. Ne berber Salim'e, ne en sevdiği görümcesine ne de eski arkadaşı Münir'e gitti. Arada bir oyalandığı ev işlerini de yapmıyordu. Akşamları hava serin olduğu için balkondaki geleneksel dedikodu saatimiz de son bulmuştu. Evin salonuna televizyon hâkim olduğu için içerde pek konuşulmuyordu.

Programlar da o kadar cazip değildi. Ramazan dolayısıyla bütün kanallar derli toplu programlar, yerel diziler ve yemek programları yayınlıyordu. Her gün iftardan sonra Kuveyt kanalında yayınlanan komediden de Hala artık pek haz etmiyordu.

Abbas odasındaki elbise dolabını yenilemeyi önerdiğinde öyle müthiş bir tepkiyle itiraz etti ki, anlaşılan güvenilir, bildik ortamında yapılacak en ufak bir değişikliğe tahammülü yoktu. Yaşadığı şoktan günlerce kurtulamadı.

Eve döndüğümde odasına çekilmiş olabileceğini düşünüyordum ama onu salonda buldum. Bardaklarını ve yemek takımlarını parlatıyordu. Çoğu aylardır ellenmemiş ve üstleri tozla kaplanmıştı. Dolabın kapakları, çekmeceleri açık duruyordu, içindekileri ilk defa gördüm. Her çeşit çatal bıçak, şarap bardağı, kocasının gittiği ülkelerden getirdiği şampanya bardak-

ları. Bohemya camından bir tepsi gösterdi. Kocası eski Çekoslovakya'dan getirmişti. 1968 yılında Sovyetler Birliği önderliğinde orduların Prag baharına son verdiklerinde, elinde bu değerli cam parça ile ülkeden kaçmıştı. Elleri silmekten yorulmuş titrerken başını kaldırıp bana üzüntüyle bana baktı: "Ne yapayım bütün bu eşyaları? Onları satmam gerek ama kim alacak?"

Etrafı yemek takımı ile çevrili bir halde otururken son günlerde sık sık dile getirdiği bir konuyu açtı. "Ben kendi evimde oturmak istiyorum, annem gibi. Bana ait olan bir yerde." Aklındaki başka düşünceleri bu kelimelerle ifade ediyordu. Bana kalırsa eski hayatını geri istiyordu, düzgün bir ev ve bildiği şehir.

Hala bu kadar çok çalıştığı için Varide söylenmeye başladı. Annesini neşelendirmek istiyordu. "Haydi, yeterince içerde kaldın. Yarın sokağa çıkıyoruz," diye önerdi.

Ondan alışık olmadığımız bir terslikle, "Hayır istemiyorum," diye cevap verdi.

Ancak ertesi sabah kalktığında kendisi de artık evden çıkması gerektiğini düşünüyordu. Üzerine siyah şık bir pantolon takım giymiş, boynuna da kenarı dantelli bir şal örtmüştü, her zamanki gibi, "Yallah," dedi.

Taksi ile gittiğimiz Karada'ya eskiden çok sık gelirmiş. Bu lüks dükkânların bulunduğu semtte eskiden beri çok Hıristiyan yaşarmış. Caddede yürümeye başlayınca neşesi yerine geldi. Kaldırımdaki seyyar satıcılarla konuştu, Ramazan dolayısıyla yükselen fiyatlara sinirlendi. Ispanak almak istiyordu, istediği tazelikte ıspanak bulması zaman aldı. Sonra favorisi olan Lübnanlı Ermeni terzisini aradık. Dükkân kapalıydı. Komşuları onun savaştan önce Beyrut'a gittiğini ve bir daha geri gelmeyeceğini söylediler. Kapısına kilit vurulmuş dükkâna bakarak, "Beyrut," dedi Hala, "gel de hak verme."

Sokakta askılara asılmış kullanılmış kıyafetleri inceledi. Bu sokakta birçok mücevherci dükkânı vardı. Hala mücevhere bayılıyordu, vitrinleri hayranlıkla seyretti. Sonra gözü yanında bir deve duran gümüşten yapılma bir ağaca ilişti. "Annen için," dedi bana. Kenarları ince çiçek motifleriyle süslü, antika gümüş çerçeveyi aldığım zaman, bunun oldukça küçük bir hediye olduğunu söyledi.

Bir yerde oturup bir şeyler içmek istedik. Ramazan dolayısıyla restoranların çoğu gündüzleri kapalıydı. Taksi ile Elviye'ye geldik. Kulüp açıktı ancak içeri girerken kapı görevlisi bize yiyecek ve içecek servisinin yapılmadığını söyledi. Kulübün yanındaki Sheraton Oteli'ne gitmeye karar verdik. Eskiden Hala Hanım arkadaşlarıyla burada öğlen yemeği yermiş.

Yüksek otel binasını çevreleyen dikenli tellerin yanında Hala benim koluma girmiş küçük adımlarla yürüyordu. Gösteriş yapmak için pek sık giymediği kapalı siyah ayakkabılarını giymişti. Ayakkabıların sıktığı belli oluyordu. Ona baktığımda benim ayağım da acıyordu sanki ama o hiç çaktırmıyordu durumu.

Beton binanın önünde kontrol olduğunu gördüğü anda durdu. Bir kere Varide ile koalisyonun düzenlediği bir konsere giderken askerler üstünü aramıştı, bununla ilgili kötü anıları vardı. Çevresindeki koyu renkli beton binaları, silahlı askerleri, kum torbalarının üstüne yansıyan ışıkları hatırlıyordu. Bana daha sonra "Bütün bunlar tam bir film gibiydi," diye anlatmıştı. Önündeki kadının şık bir kumaştan yapılmış elbisesi dikenli tellere takılmış, dizine kadar yırtılmıştı. Hala korkudan titrediğini hatırlıyordu. İçinden arkasını dönüp gitmek gelmişti. Onunla söyleşi yapan *L'Express* dergisinin Fransız muhabiri koluna girerek, "Hadi cesaretli ol," demiş ve onu askerlerin önünden geçirmişti. Daha sonra Varide'nin Amerikalı iş arkadaşı onu otelinde veda çayı içmeye davet ettiğinde, kontrol noktasındaki asker, "*Hello young lady*" [Merhaba genç bayan] diye seslenmiş, kötü bir niyeti olmamasına rağmen Hala'nın Texas aksanlı askerden ödü kopmuştu.

Gözlerini uzaklarda bir yere dikti ve Iraklı kadın askere üstünü arattı. Daha sonra otelin lobisindeki siyah deri koltuklara kendini bıraktığında, "Bağdat artık benim şehrim değil," dedi.

Nisan ayı ortalarında geldiğimde birkaç gün kaldığım bu otelin çarşaflarından yayılan ekşimsi kokunun hiç kaybolmayacağını düşünmüştüm ancak otel toparlanmış, eski lüks görüntüsüne geri dönmüştü. Gök mavisi seramikler duvarları süslüyordu. Asansör duman renkli cam bir kılıfın içinden sessizce inip çıkıyor. Lobinin ortasındaki fıskiyenin suları eski Mezopotamya'da aşkın ve üretkenliğin simgesi olan tanrıça İştar'ın beyaz taş heykelini ıslatıyordu.

Hala, insanların arasında dolaşan askerlere baktı. Askerlerin bacaklarındaki silahlıklara gözü takıldı, "Bunlar kamera mı" diye yavaşça sordu.

"Hayır, tabanca," diye fısıldadım. Başını salladı ve askerlerin arkasından ilgiyle, onlar sokaktaki kalabalığın arasına karışıncaya kadar baktı. Bir anda şaşkınlıktan gözleri kocaman oldu. Kolumu sıktı. Onu şaşırtan kamuflaj kıyafeti içindeki bir kadındı. Kısa boylu ve kısa beyaz saçları vardı. Tıknaz görüntüsü ve kısa ak saçlarıyla genç, idmanlı askerlerin yanında büyük bir zıtlık oluşturuyordu. Adeta kaybolmuş gibiydi. Hala, "Şuna bir bak üstelik de yaşlı bir kadın," dedi. Kadın lobide ileri geri yürürken Hala da onu gözleriyle takip etti. Pembe camlı gözlüklerinin arkasından gözleri parladı, "Onunla sohbet etmek çok isterim."

Beraberce kadına yaklaştık. O ise adımlarını hızlandırdı. *"I am in a hurry,"* [Acelem var] dedi sağırmışız gibi sesini yükselterek.

Hala, şaşkınlıkla, "Ne diyor" diye sordu.

"Zamanı yokmuş."

Hala'yı sevindirmek amacıyla bir başka askerle sohbete başladım. Adam bize kendini tanıtır tanıtmaz sözü Hala aldı. Bir süre sonra askerin evli olduğunu ve bir bebekleri olduğunu öğrenmişti, evine ne zaman döneceğini bilmiyordu. Kibarca Hala'nın elini sıktı, iyi dileklerini iletti ve kendisini bekleyen askerlerin yanına döndü.

Hala başını salladı. Annelik duyguları depreşmişti: "Kolay değil, bu gencecik yaşında, evinden bu kadar uzakta..."

Beton duvarların yanından caddeye doğru yürürken yeniden canlanmıştı. "Birazdan anlatacak dedikodu topladık," dedi memnuniyetle, "ama ne yazık ki görevimizi tamamlayamadık, o nineyle de konuşmalıydık" dedi.

Evde uzun uzun rapor verdi. Iraklıların çoğunluğu ülkelerindeki Amerikan askerleriyle konuşmuyordu ama muzaffer bir edayla olanları Varide'ye anlattı. Varide annesinin cesareti karşısında gülümsedi. Bana dönerek, "Ayakları su toplamış ama hayatının en güzel gününü geçirdiği belli," dedi.

Acı içindeki ayaklarını rahat ev terliklerinin içine soktuktan sonra Sheraton Otel'deki izlenimlerini yeniden anlatmaya başladı. Annesi Ana duysa bunlara inanmazdı. Eski arkadaşı Münir'e de anlatmalıydı. Hatta bana kalırsa bir sonraki berber ziyaretinde Salim'de bunları duyacaktı.

Televizyondaki Kuveyt komedisine gülüyordu, gelin arayan şişman bir adam kendine bakmadan onun gibi şişman kız kardeşiyle dalga geçiyordu. Abbas'ın daha sonra gürültülü Arap kanalları arasında durmadan dolaşması bile Hala'nın keyfini kaçıramadı.

Haftalar sonra ilk defa ev köşe bucak temizlendi. Varide üstünde şalvarımsı bir pantolon, ayağında terliklerle yerleri siliyordu. Abbas ortalıkta duran kutuları topluyordu. Hala keyifli bir şekilde evinin eski haline dönmesini seyrediyordu.

Evin temizlenmesi sanki Abbas'ın üstündeki isteksizliği atmasına yaradı. Evdeki işler biter bitmez, günlerdir elini sürmediği, Amerika'da Dram ve Tiyatro Eğitimi verilen okulun müracaat formlarını aldı. Varide burs almak için gerekli bilgileri işyerinde internetten indirmiş ve getirmişti.

Varide de sanki daha canlanmıştı, memnuniyet içinde derli toplu odaya ve temiz yerlere bakıyordu. Sonra eline bir kitap alıp koltuğa yerleşti. Kitabın yazarı Körfez Savaşı'ndan sonra günlük tutmaya başlamış Iraklı bir görsel sanatçıydı. "Huzurumu geri istiyorum," dedi giriş yazısına gömülürken.

Okumaya fazla fırsatı olmadı. Çok yakından, sanki arka bahçeden gelen şiddetli bir gürültü duyuldu. Bunu patlamalar takip etti.

Abbas ile birlikte çatıya koştuk. Palmiyeler her zamanki gibi kımıldamadan yerlerinde duruyordu. Abbas etrafına dikkatle bakınarak askerlik deneyimlerini hatırlamaya çalıştı. Ateşin uzaktan açılmış olduğunu düşünüyordu.

Kaldırımda mahalleli adamlar toplanmıştı. Onlar da ne düşüneceklerini şaşırmıştı. Kısa bir süre sonra televizyondan eski başkanlık sarayının bulunduğu yeşil bölgenin havan ya da roket atışına hedef olduğunu duyduk. Üç ya da dört yaralı vardı.

Varide, "Benim işyerim," dedi şaşkınlık içinde. Habere yakından bakmak için ayağa kalktı. "İş arkadaşlarım sığınağa kaçmış olmalı," dedi. Birkaç gün önce kaldıkları El Reşid Oteli bombaların hedefi olduğunda hepsi eşyalarını toplayıp daha güvenli buldukları yeşil bölgedeki binalara yerleşmişlerdi. Varide o sabah işe gittiğinde hepsini pijamalarının içinde ve donuk bakışlar içinde bulmuştu. Kimisi kendini tamamen kaybetmişti. Varide onlara üzülmüş ama bir yandan da içinden bir ses: şimdi siz de bizim

uzun zamandır neler yaşadığımızı hissediyorsunuz, demişti. Şimdi de güvenli buldukları yer de bombalanmıştı.

Abbas'a, "Gidip bakalım mı" diye sordum. Abbas cevap vermedi ama Varide de merakını gizleyemiyordu.

Hala bize engel olmadı, arabaya binerken arkamızdan baktı sonra da kapıyı kilitleyip perdeyi kapattı.

Çevresi kilometrelerce uzunluktaki duvarla çevrili sarayın ve ofis binalarına giden yolun üstündeki ekstra siperler ve kapının önünde duran aşırı miktardaki askeri birlikler dışında fazla görülecek bir şeyi yoktu. Abbas bomboş yolda Dicle'nin üstündeki köprüye doğru devam etti, karşı kıyıdan saraya bakmak istiyordu.

Karanlık yolun köşesinde birkaç adam toplanmıştı. Onlar da gürültüyü duymuş ama fazla bir şey öğrenememişlerdi.

Geri döndüğümüzde Hala hâlâ televizyonun karşısında oturuyordu, "Eee?

Varide gördüklerimizi anlattı. Hala bana bakarak, *"My country is finished, my country is finished,"* [Ülkem bitti, ülkem bitti] dedi.

Abbas doldurmaya başladığı formları kenara koydu. Ellerini yanaklarına yapıştırıp boşluğa bakmaya başladı. Yurtdışında eğitim bu akşamdan sonra ulaşılması güç bir gelecek gibi görünüyordu. Varide okuduğu kitabı bıraktı. Okuyacak hali kalmamıştı. Başını salladı, "Maddi hasar belki sınırlı kaldı ama koalisyonun yabancı görevlileri üzerinde büyük bir psikolojik etki yaratmış olmalı, Irak'ın en iyi korunan bu tesisinde bile kendilerini artık güvende hissetmeyecekler." Bu saldırı belki de yeni bir yolun başlangıcı olacaktı: "Belki de sonun başlangıcı," dedi.

Arttırılan güvenlik önlemleri nedeniyle Varide'nin ofisine varabilmesi üç saatini almıştı. Çantasını koltuğun üstüne fırlatırken, "üç saat," dedi. Kimse işe yoğunlaşamamıştı, onun yerine oturup, yeşil bölge de isabet aldıktan sonra CPA'nın daha ne kadar hayatta kalabileceğini tartışmışlardı.

Sonraki geceler sarayı hedef alan saldırılar devam etti. Devriyelerin arttırılmış olmasına rağmen ülkedeki yabancıların varlığına karşı olanların

saldırı yapmaları kolay görünüyordu. Şehirde parklar ya da yerleşimin olmadığı o kadar çok boş alan vardı ki, oralardan hiç dikkat çekmeden bomba fırlatıyorlardı. Bir araç ve birkaç bomba fırlatıcı böyle bir saldırı için yeterliydi. Bazen at arabası bile yeterli oluyordu. Fazla maddi hasar vermeseler bile korku yayıyorlardı.

Silah bulmak çok kolaydı. Tanıdığım Polonyalı bir gazeteci roket elde etmenin onu elden çıkarmaktan daha kolay olduğunu söylemişti. Eski bir otelin odasında bir silah gizleyen Amerikalılar günlerce bu silahtan nasıl kurtulacaklarının planlarını yapmışlardı.

BBC World, Amerikalı yöneticilerin bu şekilde daha ne kadar devam edebilecekleri sorusuna cevap arayan bir program yapmış. Ekranın altından belirgin harflerle *EXIT STRATEGY* [Çıkış Stratejisi] başlığı geçiyordu. CPA'nın başkanı Paul Bremer beklenmedik bir nedenle yoğun güvenlik altında tutulan ofisinden çıkıp Washington'a gitti. Acil görüşme sadece güven ortamının verdiği huzursuzlukla ilgili değil, aynı zamanda çok yavaş ilerleyen Irak'ın politik yeniden yapılanmasıyla da ilgiliydi.

Varide programı dikkatle izlerken, "Elbette siyasi gücün Iraklılara devredilmesi doğru bir davranış, ama bu nasıl olacak ve kime devredilecek" diye sordu. Sürgünden gelen Iraklı bazı siyasetçilerin zamanlarının çoğunu yine yurtdışında görüşmelerle geçirdiklerini düşünüyordu. Ayrıca onların uzmanlıklarından da şüphe duyuyordu. Tanıdığı birçok becerikli, bilgili ve entelektüel Iraklı da özellikle siyasetten uzak duruyordu. Bunca yıldır politikayı gücün kötüye kullanımı ve yolsuzlukla eşdeğer görüyorlar ayrıca ülkelerini işgal ettiklerini düşündükleri Amerikalılarla işbirliği yapmak da istemiyorlarmış. Varide, siyaset dışında siviller tarafından oluşturulan örgütlenmelere daha çok güveniyordu. Kültür Bakanlığı'ndan teklif edilen görevi reddederek onun yerine kadın buluşma merkezi açan ve burada beyin takımı oluşturan, tanınmış kadın yazar arkadaşı gibi. Belki o da CPA'daki işinden istifa edip bu yazara katılmalıydı. Son zamanlarda aklına sık sık bu düşünceler geliyormuş. Eskiden bu düşünceleri aklından uzaklaştırıyormuş ama artık bunları yok sayamıyor.

Hala henüz iyimser. Ekrandaki siyasi tartışmaları izlerken "Hepsi yalancı," diye söylendi sesini yükselterek.

Abbas, siyasi uygulamaların, planların hiçbir işe yaramadığını düşündüğü için kızıyordu, yüzü yine allak bullaktı.

Belki de durum düşünüldüğünden daha tuhaftı. Doğrudan demokratik seçimler yapıldığında nüfusun yüzde atmışını oluşturan Şiiler yönetime gelebilirdi. Elbette ne Amerika Birleşik Devletleri ne de diğer ülkeler bunu istemezdi.

Helikopter sesleri spekülasyonlarımıza son verdi. Savaş helikopterleri, havaalanı yakınlarında muhaliflerin üzerine ateş açtı. Gece yarısı duyduğumuz sesler sanki evin içinden ateş açılıyormuş duygusu veriyordu.

Hala'yı düşündüm. Eminim o da alt kattaki yatağında dönüp duruyordur. 1 Mayıs'ta Bush savaş durumunun son bulduğunu ilan etti. Medya, savaş öncesi ve savaş sonrası Irak'tan söz ediyordu. Bu bana birden çok saçma göründü. Çatışma hiçbir zaman bitmemişti ki. Yatağımda dönüp dururken, çatışmanın tam ortasındayız, diye düşündüğümü hatırlıyorum. Saatler sonra havadan gelen sesler azaldığında bu kargaşaya duyduğum kızgınlık uykuya dalmama engel oldu.

Sabahleyin erkenden çatıya çıktım. Sarayın karanlık yüzüne baktım. Abbas ve Varide ile sarayın içine bakma planımızı gerçekleştiremedik. Onlarla yeni tanıştığım zaman içeri girmeyi düşünmüştük. Çevresi duvarla kaplı sarayda pantomim oynanıyor gibiydi. Yağmacılar ellerine geçirdiklerini dışarı çıkartıyor, kimileri de göletlerde balık avlıyordu. Abbas buraya girmeyi tehlikeli buluyordu, biz de vazgeçtik. Birkaç gün sonra Amerikalılar duvarın arkasına askeri üs kurdular ve sarayı yüksek duvarlarla dış dünyadan tamamen soyutladılar. Birkaç haftadır resmi ziyaretçi olarak içeri girme izni almaya çalışıyorum ama müracaatıma hâlâ bir cevap gelmedi, basın sözcüsünden henüz kesin bir cevap alamadım. Talebim bir memurdan diğerine gönderiliyor herhalde.

İnternet kafede e-postalarıma bakarken saraya girme iznimin verildiğini şaşkınlıkla gördüm.

Varide'yi Sağlık Bakanlığı'ndan aldığımda o da bana izin verilmiş olmasına şaşırdı.

Binadan çıkarken güvenlikçilerin üç metal sandıkla merdivenden çıktığını gördük. Hallerine bakılırsa sandıklar kurşun gibi ağırdı.

"Ne var bunların içinde" diye sordum.

Adamlar gülüştüler, içlerinden biri, "Silah," dedi.

Sarayın girişinde, binlerce taştan oluşan bir pano var. Her bir taşın üstüne Saddam'ın işareti olan Arapça SH harfleri kazınmış. Taksiden inip bariyerin yanındaki kontrol kulübesine doğru yürüdük. E-posta ile gelen izin belgemi gösterdim. Yeterli değildi. Sarayın içindeki enformasyon ofisini aradı. Oradaki görevlinin merkez karargâhla görüşerek verdiğim bilginin doğruluğunu teyit etmesi gerekiyordu.

Beklerken askerle sohbete daldık. Güler yüzlü bir gençti, siyah tenli, yuvarlak yüzlüydü ve konuşmaktan utanıyor gibiydi. Jamaikalıydı. Amerikan ordusunda Amerikalı olmayan birçok asker olduğunu biliyordum. Irak'ta görev yaparak Amerikan vatandaşlığını daha hızlı alabileceklerini umuyorlardı. Bazıları da daha sonra eğitim hakkı kazanabilmek için bu görevi kabul ediyordu.

Askerlerin 11 Eylülde Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırıyı sarayda nasıl andıklarını anlattı. "Elimizde fazla malzeme yoktu ancak bayrak özel olarak Washington'dan gönderilmişti," dedi gururla. Mumları yakmışlar. Dik duran iki el feneri İkiz Kuleleri temsil ediyormuş, mumlar sönüp ortalık karanlığa büründüğünde kimse gözyaşlarını tutamamış.

Varide'ye baktım, sessizce dinliyordu. Savaşın kendisi için ne anlama geldiğini anlatmadan nasıl duruyor, dilini tutmayı nasıl başarıyordu? Kalbi zayıf annesinin nasıl ülkesini terk etmek zorunda kaldığını, bomba parçalarının isabet etmesiyle komşu kızın nasıl öldüğünü, evin temelleri bombalar yüzünden sarsılırken Abbas'ın kulağına Kuran'dan ayetler fısıldayarak korkularını yendiklerini, hiçbirini anlatmıyordu. Neden sonra söylediği tek cümle: "Ben yolun köşesinde oturuyorum, bombalar ağır geldi," oldu.

Askerin bakışları ilgisizdi, aklında hâlâ 11 Eylül olmalıydı.

Bu arada kapıya Iraklılar geldi. Biri tercüman olarak iş arıyordu. Diğeri üst düzey bir subayla randevusu olduğunu söylüyor ama konunun ne olduğunu açıklamıyordu. Asker onları güler yüzle dinledi. Bize dönerek, "Bütün gün böyle geçiyor," dedi.

Enformasyon görevlisi telefon etti, izin tamamdı.

Bir süre sonra cipiyle yanımıza geldi. Araca binmemizi kolaylaştırmak için arkadan çıkardığı katlanır plastik sandalyeyi yola koydu.

Varide kararlı bir şekilde arkaya geçip oturdu. "Yıllarca bu duvarların arkasındaki sarayı merak etmiştik, nihayet şimdi içerden görme şansım var,"dedi.

Her iki yanında çim olan tertemiz sokak taşlarının üstünden ilerledik. Sağımızda şık tasarımlı göletler vardı. Enformasyon görevlisi işini ciddiye alıyordu. Göletlerde hâlâ on beş beyaz ördek ve balık varmış. Suyun kenarında, taş şömineli küçük teraslar var. Buralarda Saddam'ın ailesi ve misafirleri mangal partileri düzenlermiş. Müzeyi gezdiren rehberin ziyaretçileri bilgilendirdiği gibi konuşuyordu. Sonra bir yerde durdu ve Varide'ye buradan görüntü alabileceğini söyledi. Varide dışarı çıkıp, birkaç fotoğraf çekti. "İşte şimdi, suyumuzun yıllarca nereye gittiği anlaşıldı," dedi. Etrafına bakındı, "Keşke Abbas'la annem de bunları görseydi," dedi. Abbas'ın Abu Dabi kanalında gösterilecek bir belgeseli seslendirmesi gerekiyordu, Hala'nın ise canı gelmek istememişti.

Tertemiz göletler çekici görünüyordu. Askerlerin yüzmesi yasaktı. Enformasyon görevlisi, "Suyun içinde ne var bilinmez," dedi. Havanın çok sıcak olduğu bir yaz günü suyun içinde birkaç asker yakalanmış ve sadece ikaz edilerek bu işten kurtulmuşlardı.

Aklıma Saddam geldi. Göletlerinin içinde Amerikan askerlerinin izin almadan küçük çocuklar gibi yüzdüğünü bilseydi ne yapardı acaba? Gizlendiği yerde acaba ülkesinde olan bitenlerin ne kadarından haberi vardı?

Araba sarayın önünde durdu. Tahrip olmuş kubbe şeklindeki çatının etrafında güvercinler uçuşuyor, onların kanat seslerinden başka bir ses duyulmuyordu. Kapısı uçurulmuş girişten içeri adım attık. Büyük loş salonlar bomboştu. Ancak mermer yer döşemesi ve renkli mozaiklerle kaplanmış tavanları binanın eski ihtişamı hakkında bir fikir veriyordu. Köşede toplanmış süprüntülerin arasında, önceden tavanda asılı olduğunu anladığım kristal avizeden bir parça buldum. Bunun basit bir cam parçası olduğunu fark etmek beni hayal kırıklığına uğrattı. Gösterişli taşlara bakarken aslında Saddam'ın bir zamanlar beş parasız bir köylü çocuğu olduğunu ha-

tırladım. Hiçbir tarzı ve zevki olmadığı için en pahalı mimarlar ve dekorasyoncularla sarayı döşettikten sonra da bu dekor içinde kendini rahat hissetmemiş olmalıydı.

Bu alan eskiden kraliyet ailesine aitmiş. 1958 yılında hanedanın sonu geldikten sonra yıllarca bakımsız olarak kalan bu araziye seksenli yılların sonunda Saddam bu ihtişamlı sarayı yaptırmış. 1996 yılında saray tamamlanmış. Ailesi sarayda eğlenceler düzenlerken Saddam onlara katılmazmış.

Varide'yi takip ederek geniş merdivenlerden çıktım. Taş basamaklar hâlâ sağlam ama tırabzanlar yıkılmıştı. Bombalar katların arasından çaprazlama olarak duvarları delip geçmişti. Spor kıyafetleriyle ter içinde kalmış askerler ileri geri koşarak antrenman yapıyordu. Bir odada yerde halterlerin durduğunu gördüm.

Merdivenler üstünde bir kubbe bulunan düz bir çatıya çıkıyordu. Her köşede Saddam'ın büstü vardı. Varide hafif iç geçirerek Saddam'ın başının üstünden, aşağıdaki şehre baktı. Bu yükseklikten Bağdat, birbirini takip eden çamur renkli dört köşe çatılardan oluşan evler, süslü minareler, kubbeler ve hurma palmiyeleri olarak görülüyordu. Varide düşüncelere dalmıştı, "Buradan bakınca insan onun nasıl megaloman olduğunu anlayabiliyor," dedi.

Benim o büste baktığımı gördüğünde enformasyon görevlisi, "Sarayın yeni sakinlerinden biri Saddam'ın büstünün arkasına siyah boyayla kendi adını yazmaya çalışırken yakalandı ve uyarıldı," diye açıkladı.

Bütün sarayların içinde bulunan sayısız Saddam büstlerinin yakında kaldırılacağı konuşuluyordu. Yeni paraların basılmasıyla, paraların üstünden yüzü kaldırıldı. Birçok resimleri, tabloları ve afişleri Iraklılar tarafından imha edilmişti. Bu şekilde sureti adım adım yok ediliyordu. Bir zamanlar fotoğraflarını, afişlerini ülkenin her köşesine astırırken günün birinde bunların kaldırılabileceği kimsenin aklına gelmemiş olmalı.

Varide, geri dönerken arabada hüzünlendi. "Bütün bu saraylara harcadığı paralarla eğitim ve sağlık alanlarında neler yapılabilirdi düşünebiliyor musun?"

"Bu binayla ne yapılmalı sence?"

"Okul ya da müze," kararsız kaldı. "Belki de bunların hiçbiri değil. O binada oturmaya başlayanların da Saddam gibi megaloman olmalarından korkuyorum,"dedi. Askeri cipten indikten sonra arkasına dönüp baktı. Arkasındaki sarayın duvarları, batmakta olan güneşin turuncu ışıklarını kesiyordu.

9

Dışarıdan süpürme sesi geliyordu. Çalılıkların arasında, üstünde eski gri renkli bir kazak olan, başında beyaz bir bez sarılı bahçıvanın yerleri süpürdüğünü gördüm. Açık kapıdan içeri beklenmedik serinlikte bir rüzgâr girdi.

Hala da ona bakıyordu. Bahçıvan ona ölmüş kocasını hatırlatıyormuş. İkisi çok iyi anlaşırlarmış. Saatlerce bahçedeki ağaçlar, bitkilerle ilgili konuşurlarmış. "Onu hâlâ özlediğinden eminim," dedi.

Kocasının nasıl öldüğünü anlatmaya başladı. Kendini pek de iyi hissetmediği halde Tunus'ta petrolle ilgili bir konferansa gitmişti. Doktorun kesin talimatı olmasına rağmen keyifli bir anında bir de puro içmişti. Amman'dan Bağdat'a gelirken arabanın içinde fenalaşmış. Sınıra geldiklerinde arka koltukta yattığı yerden camı açıp, "Irak toprağını kokluyorum," demiş. Bunlar, beyin kanaması sonucu ölmeden önceki son sözleri olmuş. "Huzur içinde öldü," dedi. "Şu anda içinde bulunduğumuz karmaşayı ne mutlu ki yaşamadı. Ülkemizin durumunu, hayatını verdiği çalışmaların geldiği noktayı görmeye yüreği dayanmazdı."

Özellikle son yıllarda hep birliktelermiş. Günleri rutin faaliyetlerden oluşurmuş. Her sabah uzun uzun beraber kahvaltı ederlermiş. Öğle saatlerinde Ümmü Gülsüm'ün şarkılarını dinlerlermiş.

Ağır ağır yerinden kalkıp ocaktaki pilava ve fasulyeye baktı. Gecenin soğuğu eklem yerlerine işlemişti. Gergin hareketleri onu olduğundan daha yaşlı gösteriyordu.

Anlattıklarını düşündüm. Huzur içinde edilen kahvaltı, birlikte dinlenen müzikler. Eşiyle olan birlikteliği sakin ve dengeli görünüyordu. Oysa

yaşlılık günleri ne kadar farklıydı. Arada bir televizyonun sesi çok açıksa, ya da Abbas'ın gürültücü arkadaşları tekrar tekrar aynı hikâyeleri anlatmaya başlamışlarsa yukarı kaçıyordum. Bütün bu gürültü patırtıdan, huzursuzluklardan ben bu kadar rahatsız oluyorsam kim bilir o ne kadar sıkılıyordu?

Geri dönüş tarihim yaklaştıkça duygularım karmaşıklaşıyor. Bu şehrin boğucu ortamından ayrılacağım için mutluyum. Ama aynı zamanda da kalmak istiyorum. Yapmayı planladığımız öyle çok şey var ki; Abbas'ın gösterisi, Hala'nın eski arkadaşı Münir'i ziyaret etmek, Varide ile Basra'daki akrabalarına, Ana ile doğum yeri olan Kerkük'e gitmek. Her defasında bu planlar ileri bir tarihe atıldı. Altı hafta önce geldiğimde hepsini yapmak olanaklı gibi görünüyordu. Yaptığım yolculuklarda genellikle dünyamın büyüdüğünü hissederdim, oysa bu sefer aynı onların dünyası gibi benimki de küçülmüştü.

Varide koşar adımlarla eve doğru geldi. Kapıda durup "Tahmin edin bakalım," diye bağırdı.

Heyecanlı yüzüne bakarak, "Hiçbir fikrim yok," dedim. Hala da cevap vermedi.

"Birkaç gün içinde yardım kuruluşlarının toplantısına katılmak üzere Amman'a gönderilebilirim." "Amman," dedi tekrar sesini yükselterek. Bağdat'tan arabayla yaklaşık on saatlik bir yolculuk ama yıllar süren izole hayattan sonra Amman, dünyanın öbür ucu gibi görünüyordu. 1984 yılından beri yurtdışına çıkmamıştı.

Eline büyük bir fincan neskafeyi uzatırken, "O zaman beraber gidebiliriz," dedim.

Varide sevinçle, "Tabii ki," dedi.

Eskiden yaptığı yolculuklar aklına geliyordu. Avusturya, Lübnan, Fas. "Eczacılık sınavını kazandığım zaman annemle babam ödül olarak beni Londra'ya göndermişti." O seyahatten kalma bir fotoğraf salondaki duvar dolabında duruyordu. Son günlerde sık sık o fotoğrafa baktım. Kocaman kahverengi gözleri hayatın ona sunacağı güzel şeylerin beklentisine duyduğu güvenle parlıyordu, kabarık parlak saçları vardı.

Portre, Harrods'da ünlülerin fotoğrafçısı olarak tanınan fotoğrafçı tarafından çekilmişti. Kameraya poz verirken, fotoğrafçı Bağdat'a gittiğini

anlatmıştı. Saddam onun çalışmalarını çok beğendiği için büyük bir gizlilik içinde onu Bağdat'a getirtmiş ve portrelerini çektirmişti.

Hala koltukta oturmuş Varide'yi dinliyordu. Ülke adlarını duydukça o da hatırladığını belli etmek için başını sallıyordu. Son defa ülkeyi nasıl terk ettiğini anlattı. Ne olaydı ama. Savaşın ayak sesleri duyulurken, belgeleri ve biletleri ayarlamak için zamana karşı yarışmışlardı.

"Sahi pasaportun nerede?"

Varide, dolap çekmecelerinde, çantaların içinde, kâğıtların arasında pasaportunu aramaya başladı. En sonunda Hala'nın odasındaki kâğıtların arasında buldu. Süresi birkaç yıl geçmişti. Yenisini almasına imkân yoktu, iktidarın devrildiği o karmaşık günlerin ardından pasaport dairesi de yerle bir olmuştu.

Sağa sola sorduktan sonra pasaport dairesinin görevini geçici olarak üstlenmiş olan bir kuruluş bulmuştu, pasaport yerine geçen bir seyahat belgesi veriyorlardı.

Acelesi vardı, Amman'daki toplantı birkaç gün sonra başlıyordu. Bugün ya da yarın müracaat formunu vermezse şansını kaybedecekti.

Varide işinden birkaç saat izin alıp geldi. Onunla birlikte gideceğine söz veren Abbas ağırdan alıyordu. Uzun uzun duş yaptı, tıraş olmak için de epey zaman harcadı. Yüzü köpüklü bir halde salonla banyo arasında yürüdü durdu. Sonra arabayı temizleyip motorunu kontrol etmeye başladı.

Onu, bu kadar yavaş hareket ederek Varide'nin seyahatine engel olmaya çalışmakla suçladım. Varide'nin yanında kendisi olmadan bu tehlikeli yolculuğa çıkacak olmasından hoşlanmıyordu. Varide birkaç defa, "Artık çıkmamız gerekiyor," diye bağırdığı halde aldırdığı yok, her işini ağırdan alıyor. Tam artık geç kaldık yapacak bir şey yok diye düşünürken, arabayı çalıştırdığını duydum.

Seyahate çıkan tek kişi Varide değildi. Seyahat belgesi veren kuruluşa geldiğimizde kapıda binlerce kişinin beklediğini gördük. Gişelerin önünden başlayan kuyruk, kaldırımı işgal etmiş durumdaydı. Kaldırımın kenarında küçük masalarının arkasına oturmuş adamlar, seyahat belgesi almak için gerekli olan müracaat formlarını satıyorlardı. Okuma yazması olmayanlara ücret karşılığında yardım ediliyordu.

Abbas ile Varide çevrelerine şaşkınlıkla baktılar.

Kuyruklarda en ufak bir hareket yoktu.

Abbas saatine bakarak, "Bu iş olmayacak," dedi. "Ofis şimdi kapanacak." İleri geri yürüdü, birileriyle konuştu. Yanımıza geri geldiğinde, "Gitsek daha iyi olacak. Kalabalığın arasında durmak tehlikeli. Birazdan tepemize bir bomba düşebilir," dedi.

Varide'nin yüzü gerildi. Abbas'a inat gidip kuyruğa girdi. Birkaç dakika sonra gişenin parmaklıklarının arkasındaki yüz yok oldu. Gişe kapanmıştı.

Ertesi gün Varide işe gittikten sonra Abbas'la birlikte yeniden denemeye karar verdik. Yan kapıda nöbet tutanlardan birini tanıyordu. Daha fazla beklemeden binadan içeri girdik. İçerde polisler görevlileri sırada bekleyenlerin muhtemel saldırılarına karşı korumak amacıyla barikat kurmuşlardı. Gişelerin önünde o kadar büyük bir kalabalık yığılmıştı ki gündüz olduğu halde içersi akşam gibi karanlıktı.

Memurlar ellerindeki kalemlerle formları dolduruyordu. Formlar, dokuz ay süreliydi ve tek yolculuk için pasaport yerine geçiyordu. "Eskiden bilgisayarlarımız vardı," dedi bir memur. Şimdi ise Bağdat ve çevresinden gelen ayda yaklaşık otuz bin müracaatı elleriyle işliyorlardı.

Yarım saat sonra Abbas belgeyi almıştı. Düzgün bir şekilde şeffaf bir dosyaya koyup arabanın önüne yerleştirdi. Eve dönerken bakışları arada bir dosyaya takılıyordu. Her ne kadar bu yolculuğu onaylamasa da engel olamayacağını da biliyordu.

Zehra benimle sohbet etmek için geldi. Tam Varide'nin de seyahate gideceğinden söz edecektim ki o bana susmamı işaret etti. Daha sonra mutfakta "Lütfen benim seyahatimle ilgili bir şey söyleme," dedi, "Annesinin bundan hoşlanmayacağından eminim."

Zehra bana kilden yaptığı bir veda hediyesi getirmişti. İç içe geçmiş altın renkli iki el. Benim gidecek olmamdan hiç hoşlanmıyordu. Bana çok az şey anlatabildiğini düşünüyordu. Onun hayatını anlamamış olmama üzülüyordu.

Annesiyle Hamit de geldiler. Yanlarında bir çanta dolusu ev yapımı kurabiye getirmişlerdi. Bir süre sonra kızıyla birlikte Rağda da geldi. Bana İngilizce bir kitap getirmişti: İslam'ın Prensipleri.

Herkes gittikten sonra Hala perdeleri kapattı. Varide gitmeden önce topraktan çıkarttırdığı özel mücevher kutusunu eline aldı. Kutsal bir obje gibi kutuyu masanın ortasına koydu. Yatırım amaçlı alınan altın külçeler. Tayland'dan aldığı yakut yüzük. Fas'tan aldığı kolyeler. Varide'nin ilk maaşıyla aldığı ince altın bilezik. Hala, kocasının gök mavisi boncuklu namaz tespihini aradan çıkarttı. Bu tespih yolda Varide'yi koruyacaktı.

Bu seyahatle ilgili kaygılanıyordu ama kızının mutlaka bu yolculuğa çıkmasını istiyordu. Bir ara bana "Bu değişiklik ona iyi gelecek eminim," dedi. Buna rağmen, her ne kadar kendi kabul etmese de, kafası karışıktı, eli ayağına dolaşıyordu. Adeta ruhu kızının gidişini kabul etmiyordu, devamlı olarak günleri karıştırıyordu.

Birlikte, şoförlü bir araba kiralayacağımız büroya gittik. İçersi kalın sesli, iri yarı adamlarla doluydu. Haftada birkaç kere Bağdat Amman arasında gidip geliyorlardı. Hala şaibeli bölge Felluce'den geçen yolun güvenli olup olmadığını sorduğunda, şoförler bunu dert etmemesini söylediler. Cesaretli duruşuyla sempati kazandıktan sonra yaptığı sıkı pazarlık sonucunda iyi bir fiyata anlaştık.

Ulaşım sorununu çözdükten sonra beni pazara götürdü. Kızı için yeni bir elbise almak istiyordu. Kıyafet satılan tezgâhlar çok kalabalıktı. Kadınların arasından zorlukla geçerek bir tezgâhtan diğerine yöneliyordu. Yarım saat sonra benim başım dönmeye başlamıştı ama Hala yorulmak nedir bilmeyen bir alışverişçiydi. Üzerinde Miki Fare baskıları olan pijamalara, çiçekli geceliklere bakıyor, fiyatlarını soruyor, pazarlık yapıyordu. Yan sokakta bulunan küçük bir dükkânda aradığını buldu, Suriye yapımı, koyu yeşil kadifeden bir ev elbisesiydi bu. Elbiseyi eline alıp incelemeye başladı, fermuarını açıp kapadı. Sonra bana baktı. Bir gözünü kısarak benim ölçülerime bakıyordu. Ne kadar itiraz edersem edeyim faydası yoktu aynı elbisenin lacivertini de bana aldı.

Pazardan çıktığımızda kuvvetli bir fırtınayla karşılaştık. Taksi beklerken rüzgârla gelen tozlar yüzümüze battı. Hava, karartma varmış gibi birden kararmaya ve şehir tek bir renge bürünmeye başladı.

Hala'nın bana evde de bir sürprizi vardı. Yatak odasına doğru gitti. Geri geldiğinde, "Kızmak yok," dedi. Elindeki bez bohçayı önümde açtı ve

içinden kayısı renkli, her tarafı dantelli bir sutyen çıkardı. Uzun zaman önce bunu Paris'ten almıştı. Artık üstüne olmuyordu. "Göğüsler kadın bedeninin çiçekleridir," dedi. Muzipçe gülerek, "Benim içimde bir şairin gizli olduğunu bilmiyordun değil mi?" Benim için sutyeni yıkayacaktı, banyoya yöneldi. Biraz sonra banyodan su sesleri gelmeye başladı.

Akşam yatak odama çıkmak için merdivene yöneldiğimde en alt basamakta itinayla yapılmış bir hediye paketi gördüm, çok duygulandım. İki renkli parlak bir kâğıtla paketlenmiş, kenarlarını zikzak makasla kesmişti, paket bir buket çiçek gibiydi, renkli kurdele bile kullanmıştı.

Alarm çalmadan önce, yakındaki caminin müezzininin sesiyle uyandım. Ezan sesi uyanmaya başlayan horozların sesiyle karışıyordu. Hemen arkasından helikopter sesleri duyulmaya başladı.

Sabahları erken saatlerde genellikle elektrikler kesik oluyordu. El fenerinin yardımıyla çantama son eşyalarımı yerleştirdim. Aşağıya indiğimde Abbas, onu koruması için Varide'ye vermek için elindeki Kuran'ın tozlarını siliyordu. Sonra Hala ile birlikte bizi kapıdan yolcu ettiler.

Ana yola çıkarken şehrin henüz uyanmadığını fark ettik. Bir kavşaktaki açık sarı taştan yapılmış biçimsiz heykel sabahın ışıklarında dikkat çekiyordu. Heykelin adı, *Buluşma*'ydı. Halkına hitap eden Saddam'ın heykeliydi bu. Liderin fanatik destekçisi olan bir plastik cerrah tarafından yapılmıştı bir zamanlar. Varide alaycı bir ses tonuyla "Ortalıkta halktan kimse yok," dedi. "Herkesin boynuna samimi bir şekilde sarılarak onları boğdu." Anlaşılan bu heykelden rahatsız olan sadece Varide değil, heykelin her tarafı kurşunlarla delik deşik edilmiş.

Şehrin dışındaki manzara monotondu. Kupkuru düzlüklerin sonunda gökyüzü mor, turuncu ve mavi çizgilerle renkleniyordu. Sonra yanıcı kırmızılıkta güneş doğdu. Arabanın içi ısındı. Uyanık kalmaya kararlıydım ama tehlikeli bölge olan Felluce'ye varmadan ben de Varide gibi uykuya daldım.

Öğle saatlerinde şoför söylenerek arabayı durdurdu. Gümrük kapısında bizi çok uzun bir kuyruk bekliyordu. Bir saat sonra henüz bir santim bile ilerleyememiştik. Kuyruktan kurtulmak için şoförü Bağdat'a geri gön-

dermeye ve sınırı yürüyerek geçmeye karar verdik. Karşı tarafta bizi Amman'a götürecek bir araç nasıl olsa bulunurdu.

Çantalarımızı sürükleyerek Irak gümrük kontrolüne geldik. Görevliler Varide'nin vize belgesini görür görmez homurdanmaya başladılar. Evli kadınların eşleri olmadan seyahat etmelerinin yasal olarak yasak olduğunu iddia ettiler.

Bu eski bir yasa. Saddam rejiminin altında ülkenin tamamı kilit altına alınmaya çalışılmıştı. Kırk beş yaşın altındaki kadınların yanlarında eşleri ya da akrabaları olmadan yurtdışına çıkma vizesi _ki pahalı bir şeydi_ alması olanaksızdı. Tıbbi, teknik ya da akademik personelin yurtdışına çıkması ise daha da zordu. Rejim, beyin göçünü engellemeye çalışıyordu.

Bence bu işlemler daha çok, rüşvet alma çabalarıydı. Görevlilerin söylediklerini duyduğunda Varide'nin yüzü kızardı ama sonra toparlanıp kararlı bir şekilde pasaport yerine geçen yeni aldığı seyahat belgesini uzattı. Bir yandan Amerikalı yetkililer için çalıştığını gösteren belgeyi elinde sallıyor, diğer yandan da para vermeyeceğini söylüyordu. Asık suratlı adamlar kabul etmek zorunda kaldılar.

Ürdünlü gümrük görevlileri de önce onu içeri almak istemediler. Bir sürü soru sordular, belgenin her köşesini uzun uzun incelediler. Varide onların bakışlarına aldırış etmiyordu en sonunda belgesini geri verdiler. İki saat kaybettikten sonra yolumuza devam edebildik.

Kolumu omzuna attım, "Ürdün'e hoş geldiniz!"

Yüzü gülüyordu. O anda Londra'da çektirdiği ve salondaki dolapta gördüğüm fotoğrafına çok benzediğini düşündüm.

Bizi Amman'a götüren eski püskü taksi kağnı arabası gibi gidiyordu. Arabanın içindeki benzin kokusundan bir süre sonra midem bulanmaya başladı. Bu kadar yavaş gitmekten bunaldım ama Varide'nin umurunda değildi. "Bu seyahatin her anından zevk almaya kararlıyım," dedi.

Uzaktaki tepelerde Amman banliyöleri görünmeye başladı. Haftalardır içinde yaşadığım Bağdat'ın karanlığından sonra bu şehir, gerçeküstü ışıltılara sahipti. Varide neredeyse burnunu cama dayamış Amman'ı hafızasına kaydetmek ister gibi dışarı bakıyordu. "Yıllar sonra bu benim ilk

yurtdışı gezim. Bu büyük bir adım ama sanki onu takip edecek adımların ilki gibi geliyor," dedi.

Ondan ayrıldıktan kısa bir süre sonra bir Pazar sabahı Varide'ye telefon ettim. İşyerindeymiş, kısa konuştuk. Daha sonra onu evden arayacağımı söyledim. Telefonu yerine koyup televizyonu açtığımda ekranda Saddam'ın fotoğrafı göründü. Amerikalı sözcü Paul Bremer, "*Ladies and gentlemen, we got him,*" [Baylar, bayanlar, onu enseledik] dedi. Şaşkınlık içinde ekrandaki pejmürde bir serseri görünümündeki Saddam'a bakarken yeniden Varide'nin numarasını çevirdim. Bağlantı kurulamadı. İlerleyen saatlerde de Irak'la hatların yoğunluğundan dolayı bağlantı kurmak mümkün olmadı. Bu arada, bunca zaman bulunamayan ve bu kadar korkulan diktatörün dünyaya yabancı bir mahlûk gibi saklandığı oyuktan çıkışını izledim. Uzamış siyah saçları, beyazlaşmış uzun sakalıyla birleşmişti. Beyaz eldivenli Amerikan askeri doktorunun muayene etmesi için ağzını açmıştı. Kafasında bit olup olmadığı kontrol ediliyordu. Uysal bir şekilde kafasını sağa sola çeviriyor, arada bir sakalını sıvazlıyordu. Uyuşturulmuş gibi bakıyordu, gözlerinin altında torbalar oluşmuştu.

Basın toplantısının yapılacağı yerde bu görüntülerin gösterilmesiyle bir telaş başladı. Ön sıralarda oturan birkaç Iraklı gazeteci ayağa kalkarak, resimlere doğru yumruklarını kaldırdı ve "Saddam'a ölüm, Saddam'a ölüm," diye bağırdı. Sevinçten havaya kurşun sıkan adamların görüntüleri gösterildi. Abbas'ın arabasındaki yeşil havluya sarılı silah aklıma geldi, acaba o da silahını kullanmış mıydı?

Varide'ye telefonla ulaştığımda hava kararmıştı.

"Haberleri duydun mu" dedi telaşla. Sesinde şaşkınlık vardı. "Habere önce inanmadım. Sonra işten çıkıp eve giderken trafiğin tamamen kilitlendiğini ve her taraftan atılan sevinç kurşunlarını görünce belki de haberler doğru diye düşündüm."

Yine de olanlar gerçek değil gibiydi. Hala ve Abbas'la eve geldiklerinde her zaman olduğu gibi o saatlerde elektrik yokmuş. Abbas akü ile televizyonu çalıştırınca ekranda sersemlemiş bir serseri görüntüsüyle Saddam belirmiş.

"Bu bana ne ifade ediyor bilemiyorum. Tam olarak memnun olduğumu söyleyemem, çok şaşkınım. Koltukta oturup durmadan tekrarlanan bu görüntülere bakmaktan başka bir şey yapamıyorum. Ne korkunç görünüyor. Toprağın altındaki o oyukta nasıl yaşamış? İnanılır gibi değil. Ne aşağılayıcı bir durum. Onun yerinde olsam herhalde intihar ederdim."

Arkadan televizyonun sesi duyuluyordu.

"Aynı görüntülere bakıyoruz," dedi.

"Evet," dedim. Bu tuhaf bir duyguydu.

Bir süre ikimiz de sustuk. Çevreden atılan sevinç kurşunları duyuluyordu

"Abbas nihayet tabancasını kullandı mı, kutlamak için?"

Güldü, "Hayır, hayır kullanmadı."

Konuşmaya devam ettik.

"Elbette yargılanmalı. Onun neden ülkemizi uçurumun kenarına getirdiği sorusuna cevap vermesini istiyorum. Bizlere karşı neden bu kadar vahşice davrandığının hesabını vermesini istiyorum. Pişmanlık duyduğunu göstermesini bekliyorum ama bunu yapacağını sanmam."

Hala'nın koltukta ağlayarak televizyonu izlediğini anlattı. Saddam'ın geri dönecek olmasından hep çok korkmuştu. Yıllar içinde tek tek kaybolan ya da ölen yakınları, arkadaşları aklına geliyordu. "Bir söz uğruna öldürüldüler," diyordu hıçkırarak.

Sonra telefonu Abbas aldı. Bağlantı kötüydü ama onun dediklerini anlayamamam sadece bundan kaynaklanmıyordu. Öyle heyecanlıydı ki durmadan konuşuyor, anlaşılmaz cümleler kuruyordu, bir de bağlantı çok iyi olmayınca anlaşmamız zor oldu. "İnanılır gibi değil, inanılır gibi değil," diyordu durmadan. Bunun uzun zamandır beklenen bir sonuç olduğunu biliyordum. Saddam Irak Meclisi'nin üyelerini ilk karşılaşmada suçlamış daha sonra da küstahlığı arttırıp onları hırsızlıkla suçlamıştı. Eski küstahlığını sürdürüyordu.

Abbas'ın annesini ve kız kardeşini düşündüm. Onlar şu anda neler hissediyordu acaba? Hayatlarında iyi gitmeyen her şeyin müsebbibi olarak gördükleri bu adamın şimdi tüm gücünü kaybetmiş biçimde bütün dünyaya aşağılık bir varlık olarak gösterilmesi onlarda hangi duygulara yol açmış-

tı? Ya Ana, kocaman evinde, çekinmeden pezevenk dediği adamın bu kadar aşağılanmasını onaylıyor ve duygularını başkalarıyla paylaşıyor mudur?

Telefonu kapattıktan sonra onların içinde bulundukları durumun ve duygularının karmaşalığının farkına vardım. Bir mahcubiyet de vardı. Yıllar boyunca bu sefil adamdan mı nefret etmişler ve korkmuşlardı? Peki, ülkesinin şerefi için, herkes tarafından nefret edilen oğullarının Amerikan saldırısında evlerinde ölü olarak ele geçirilmeleri örneğindeki gibi, daha cesaretli davranamaz mıydı? Peki, neden Iraklılar bu adamdan daha önce hesap soramamıştı? Abbas'ın söylediği bir cümle aklımda dolaşıp duruyordu. "Kendi tarihimizi yazma şansımız elimizden kesinlikle alınmış bulunuyor."

E-postalarım arasında Rağda'dan gelen bir mesaj vardı. İnternet kafede İsveç'teki müstakbel eşine büyük haberi verirken bana da yazmıştı.

'Günaydın sevgili Minka... yeniden haberlerini almak ne güzel..., biliyorsun, insanlar dünkü haberleri duyunca şok geçirdiler... ve birçokları ağlayıp üzüntüye kapıldılar, o adam için değil, ama yitirdiğimiz birçok genç için, yıllarca kan akan nehirler için, onun akrabaları ve oğulları tarafından tacize uğrayan kadınlar için ve yetim kalan, dilenci ve hırsız haline gelen çocuklar için, yerin altında saklanan ve bir fare gibi teslim olan o yaşlı adama inandıkları için!!! Nerede o iktidar, nerede o ihtişam, onuru nerede, petrolümüz, geleceğimiz, vakarımız ve barışımız nerede? Son 30 yıllık acılarımız ve kederimiz nerede? Bunların hepsi bu yaşlı, şaşkın, zavallı ve zayıf adamın ellerlindeydi!!! Dün tüm bir ulus çöktü, çoğu insan keşke öldürülmüş olsaydı diye düşündü. Sadece ucuz kâğıttan yapılma bir heykel yerine, efsanevi bir ejderhanın kendilerini yıllarca istismar ettiğini düşünselerdi, bu kırık kalplerine daha iyi gelirdi... her neyse ben kişisel olarak herhangi bir konuda hiçbir gelişme görmüyorum, bunun sadece seçimlerde daha çok oy almak için bir hamle olduğunu düşünüyorum, buradaki insanlar güvenlikteki, bu soğuk kış günlerinde gerekli olan elektrikteki, gaz ve petrol miktarındaki herhangi bir gelişmeye daha çok değer verirler, şayet daha güvende hissetseydim kendimi, bomba var mı diye sağa sola bakmasaydım daha çok aldırırdım olan bitene ve daha mutlu olurdum... Amerikalılar Bağdat'a girdiği için adamın işi bitti... şimdi önemli olan; bundan sonra ne olacağı???

Bir hükümet, bir umut, bir gelecek olasılığı, yoksa her şeyde daha çok çürüme mi??? Seni burada özledik, keşke bir gün, daha güzel günlerde tekrar gelebilsen, seni gece dışarı çıkarabilsek, sana Bağdat'ın güzelliğini, insanlarını korkmadan gösterebilsek... İşte o zamana kadar bekleyeceğiz ve seni özleyeceğiz arkadaşım..."

E-postalar arasında bir de Amsterdam'daki Dam meydanında Kürtlerin organize ettiği bir miting haberi vardı, 'Merhabalar, Hollanda'daki Kürdistan, Medya ve Kürt gençler ve Öğrenciler Birliği. Bugün hayatın günüdür. Bugün dünyanın bayram günüdür.'

Küçük gruplar halinde Dam meydanına geliyorlar. Dükkânların ve sokak lambalarının loş ışıklarıyla aydınlanan deri ceketli, esmer tenli insanlar. Çoğunluğunu genç erkekler oluşturuyor. Bir yaşlı adam, geleneksel mavi Kürt kıyafetiyle, belinde renkli kuşağıyla gelmiş. Tekerlekli sandalyede bir kadın vardı. Kimi gençler Kürt bayrağını şal gibi omuzlarına bağlamış. Kimileri İngiliz ve Amerikan bayraklarını sallıyor. Bir bildiri dağıttılar. "Saddam'ın tutuklanmasından sonra Irak'ın, demokrasi, federalizm ve çoğulculuk anlayışının var olacağı geleceğine yeni bir umutla bakıyoruz. Saddam Hüseyin'in yarattığı korku kültürünün yerini şimdi yeni demokratik Irak'ın temelini oluşturacak olan düşünce özgürlüğü ve bilgilenme hakkı alacak."

Bir daire oluşturuyorlar. Davulun sesiyle birlikte ayaklarını oynatmaya başladıklarında heyecanla Bağdat'ı aradım.

Varide okuduğum bildiriyi ve arkadan gelen müziği dikkatle dinledi. Ne diyeceğini tam olarak bilemedi. Daha iyi bir Irak beklentisi onun Bağdat'ında, soğuk Dam meydanındakinden daha uzak görünüyordu. Sonra telefonu Abbas'a verdi. Felluce, Samara ve Ramadi'deki yeni gerginliklerden söz ettik.

Konuşmadan sonra gözlerimi Dam'daki küçük, hüzün verici topluluğa çevirdim. Aralık soğuğunun ayaklarımdan başlayıp vücudumun üst kısmına doğru çıktığını hissettim. Titreyerek oradan ayrıldım.

Ertesi gün Varide gönderdiği e-posta ile tutuklanma konusuna geri döndü. "Tutuklanma hâlâ günün konusu. Herkes başka bir hikâye anlatıyor. Kimisi uyuşturucu verilmiştir onun için bu kadar zayıf duruyordu, di-

yor. Kimisi onun çoktan yakalanmış olduğunu ve bu görüntülerin Amerikalıların senaryosu olduğunu iddia ediyor. Bu olayın anlaşmalı olup olmaması beni ilgilendirmiyor. Ne fark eder ki? Beni ilgilendiğim tek konu ülkemizin durumu. Ülkeyi kim yönetecek? Eski anlayışların ve bürokrasinin geri geldiğini görüyorum. Gerçek entelektüeller saf dışı bırakılıp, ilerlemeye fırsat tanınmazsa değişikliğin ne anlamı kalır? Hayatımızı korku kaplamış durumda. Düşüncelerimizi açıkça söylemekten çekiniyoruz çünkü kimin Saddam yanlısı kimin karşıtı olduğunu bilmiyoruz. Son bombalamalarda ev yine yerinden oynadı ama bizler iyiyiz. Yakıt yokluğu şehri felç ediyor elektrik de yine çok sınırlı veriliyor."

Bağdat'taki söylenti makinesi hiç durmadan çalışıyordu. Güya Amerikalılar Saddam'ı yakalamadan önce çevreye sıktıkları gazla herkesi uyutmuş. Kimileri bu görüntülerin çok daha önceden çekildiği fikrinde. Görüntülerde ağaçlarda hurma görünüyormuş oysa yayınlandığında hurma dönemi çoktan geride kalmışmış. Saddam, sakalının uzaması amacıyla uzun zaman saklı tutulmuş.

Varide'nin Amerika'da yaşayan ve internet yoluyla yeniden bulduğu arkadaşı da bana bir e-posta gönderdi. "Saddam sadece bir adam. Neden biz Iraklılar bütün bunların olmasına izin verdik? Korku yüreği sardığında özgürlük kaybolur. Biz, onun yüreklerimize korku salmasına izin verdik, onun sahip olduğu gücü ona biz verdik. Oysa o aptal bir adam ve yeteneksizin teki."

Yıllardır uzakta, Amerika'da yaşadığı için birçok Bağdatlının söylemeye cesaret edemediklerini o rahatça söylüyordu. "Saddam: Hayattan daha güçlü görünen hükümdar işte artık herkes onun da fani bir insan olduğunu gördü."

10

Birkaç hafta sonra tekrar geldiğimde Bağdat gözüme daha temiz göründü. Yağmur, toz kaplı binaları, ağaçları yıkamış, tozdan arındırmıştı. Dicle nehrinin çamurumsu rengi parlak mavi yeşile dönüşmüştü. Yol kenarındaki tezgâhlarda lahana, havuç, turp gibi kış sebzeleri satılıyordu. Bir lokantanın açık bölümünde oturan bir aile şubat güneşini kucaklıyordu. Sokaklarda Amerikalı askerlere ait sadece birkaç Humvee gördüm. İlk bakışta ortam önceki gelişlerimden daha huzurlu görünüyordu.

Bu fikrim eve adım atar atmaz değişti. Varide beni kucakladığı anda anlatmaya başladı. Geçen hafta Kültür Bakanlığı'nın önündeki patlama sonucu hayatını kaybeden kadını iyi tanıyormuş. Yirmili yaşlarında, hırslı ve hayat dolu bir kadınmış. Tam da o günlerde bir Amerikalı askere âşık olmuş. O sabah sanki trajik kaderini hissetmiş. "Kimse nedenini bilmiyor ama o sabah kesinlikle Bakanlığa gitmek istememiş." İşverenleri ısrar edince o da gitmiş ve bu da onun sonu olmuş.

Varide'nin sesindeki öfke farkına varılmayacak gibi değildi, kızı anmak için yapılan törende bir konuşma yapan Amerikalı kadın patron, "*Freedom has its price,*" [Özgürlüğün bedeli var] demiş. Varide omzunda silahı asılı, üniforma içindeki bu kadına bakakalmış ve duyduklarına inanamamış. Kelimelerin anlamını idrak ettikçe içindeki öfke giderek büyümüş. "Bu kadın da kim oluyor, nasıl böyle konuşabiliyor? Ölen kişi ailesinden biri olsa acaba yine de böyle mi konuşurdu?" Bu konuşmayı yaparken sanki kahvedeymiş gibi bir ayağını sehpanın üstüne koymuş olması da büyük saygısızlık olarak görülmüş.

Öfke yerini acıya bırakmış. Bu toplantıyı birlikte düzenlediği iki kız arkadaşıyla gözyaşları tükenene kadar ağlamışlar. Bu kadar yoğun kederlenmesine kendisi de şaşırmış.

Birkaç gün sonra yine bir cenaze törenindeymiş. Yine gözlerinden yaşlar boşanıyormuş ama bu defa yanında arkadaşları yokmuş. Onlar önündeki tabutların içindeymiş. Yeşil bölgenin kuzey kapısında bir bomba saldırısında hayatlarını kaybetmişler. Eğer şans eseri evden daha erken çıkmış olsaymış şimdi yanlarında o da yatıyor olacakmış. "Yüzleri gözümün önünden gitmiyor. Bu yaşananları hak edecek ne yaptık, suçumuz ne? Sonunu göremediğimiz karanlık bir tünelin içindeyiz."

Konuşmaya devam ederken titriyordu. Sesi buruk bir ifade almıştı. "Kimin için hayatımı riske atıyorum? Beni işbirlikçi olarak gören Iraklılar için mi? Yoksa yaptığım işin kıymetini bilmeyen Amerikalılar için mi? Ya da günde yirmi iki dolar için mi?"

Kahve yapmak üzere mutfağa gitti. Kapı eşiğinde durup onu izledim. Onu daha önce hiç bu kadar çaresiz görmemiştim. Hollanda'dayken mümkün olduğunca Irakla ilgili tüm haberleri takip etmeye çalışmıştım. Bahsettiği patlamalarla ilgili görüntüleri görmüş, haberleri okumuştum. Ama onu bu kadar yıkılmış bulmaya hazır değildim.

"Böyle bir şey olduğunda buradan gitmek istiyorum ama düşünmeye başlayınca da... ülkemin yeniden inşasına da yardım etmek istiyorum. Ben yapmasam kim yapacak?" Bunlar cevaplarını almak istediği sorular değildi. Ocağa arkasını dönüp elinde iki büyük fincan neskafe ile salona geldi.

Evde kış ortamı var. Salon, yere serilen halılarla daha küçük ve daha karanlık görünüyor. Bahçeye çıkan kapının yanında yanan sobadan odaya petrol kokusu yayılıyor. Gündüzleri güneş sokaklara hoş bir ilkbahar görüntüsü verse de içerisi soğuk.

Hala sobanın yanında oturuyor. Oldukça kalın giyinmiş. Başını bir şalla sarmış üstüne de siyah yün bir bere takmış. Üst üste iki kazak giymiş. Ayaklarındaki çorapların kenar kısımlarında ayı resimleri var. Varide bana , *"In full winter gear,"* [Baştan aşağı kışlık elbiseler içinde] diye yazmıştı. Rastgele üst üste giydiği bu kıyafetler ona komik bir görüntü vermiş. Hala, Varide sustuğu anda ortamı yumuşatmaya çalıştı. Yanındaki

koltuğun kahverengi yastığına vurarak, "Gel yanıma otur. Burası kış dedikodusu köşesi," dedi.

Bana haberler vermeye başladı. Komşuların dramında perde kapanmıştı. Kadın kesin olarak geri gelmiyordu. Ana'yı anlattı, Saddam'ın yakalanmasından sonra etkin çevrelerdeki arkadaşları vasıtasıyla birçok dedikodu getirmişti. Saddam'ın arasının bozuk olduğu kindar karısı o yakalanınca yaşadığı Beyrut'ta göbek atmış. Hala nihayet eski arkadaşı Münir'i ziyaret etmiş. O da Irak'tan ayrılmak istiyormuş. Hala'ya karısıyla Mısır'a taşınmayı planladıklarını anlatmış.

"Abbas'ın ailesi nasıl?"

"Ah sorma," dedi. Elini yanağına dayayıp başını sağa sola salladı. Orada fırtınalar kopuyor. Hamit hayatında ilk defa istediği bir şeyi gerçekleştirmek istemiş. Annesinin bütün itirazlarına rağmen âşık olduğu kızla evlenmek istiyormuş. Ancak kızın çeyizinin büyüklüğüyle ilgili öylesine dedikodular çıkmış ki Hamit şimdi tereddüde düşmüş. Hala, "Böyle yaparak kızı rezil ediyor," dedi.

Hala'yı dinlerken kendimi buradan hiç gitmemiş gibi hissettim.

Yukarıdaki yatağımda iki yorgan vardı. Banyodaki musluktan sicim gibi akan buz gibi, zaten su da az sonra kesildi. Günlerdir suyla ilgili bir sorun varmış ama kimse tam olarak ne olduğunu bilmiyor. Elektriklerin sık sık kesilmesi, telefon bağlantılarındaki sorunlar gibi buna da hiç itiraz etmeden teslim olunuyor.

Varide ile birlikte çatıdan üç ay önce ziyaret ettiğimiz saraya baktım. Her şey hatırladığımdan daha boş göründü gözüme. Bir süre sonra Saddam'ın saraydaki miğferli kafalarının yok olduğunu fark ettim. Duvarların arasından sadece tahrip olmuş kubbe görünüyordu.

Varide bana şaşkınlıkla bakıyordu. Saddam'ın kafaları mı yok? Bunu fark etmemişti. Abbas ile Hala da fark etmemiş olmalıydılar. Benimle birlikte çatıya çıktı, "Haklısın," dedi, "Anlaşılan artık böyle şeyler bize bir şey ifade etmiyor." Bir süre kendi sözlerinin etkisiyle öylece durdu.

Tekrar aşağı indiğimde Abbas eve gelmişti. Bir yardım kuruluşunda geçici bir iş bulmuş. Birkaç arkadaşı ile birlikte hasta, yetim ve engelli çocuklar için gösteriler düzenliyorlarmış. Mutfaktan iki kedi kovalayan aş-

çı rolündeymiş. Varide bana e-posta ile bir fotoğraf göndermişti. Abbas'ın başında aşçı şapkası, gözünde koyu kahverengi gözlükler vardı. Küçük sahnede, uzun boyuyla öne doğru eğilmişti. Çocuklar neredeyse ağzının içine deşecekti.

Onu tiyatro sahnesinde görmek için sabırsızlandığımı yazmıştım ama şimdi programda değişiklik olduğu anlaşılıyor. Önümüzdeki günlerde gösterileri yok. Abbas, "O zaman biraz daha uzun kalırsın" dedi kayıtsızca.

Daha uzun kalmak mı? Bu mümkün değildi. Bu birkaç günlük izni bile zor almıştım. Abbas zamanla pek ilgilenmediği için programımı neden değiştiremediğimi anlamadı. Biraz hayal kırıklığına uğramış gibi, "O zaman benim anlattıklarımla yetineceksin," dedi. Uzun uzun yeni işini anlatmaya başladı. Bu iş sayesinde onlarla birlikte sahneye çıkan yabancı oyuncularla çalışmış. Onun hiç alışık olmadığı bir hayat tarzları varmış. "Kimileri yataktan kalktıkları kıyafetle o günü geçiriyormuş. Bir sabah gruptaki kızlardan birinin saçlarına eli dolanmış. Kazık gibi olmuş saçları, kurumuş ip gibiymiş. "Sana şampuan bulabilirim," demiş ama kız gülerek saçlarının böyle olmasını kendisinin istediğini söylemiş.

Hala da sohbete karıştı. O da Abbas'ın yeni iş arkadaşlarıyla tanışmış. Durmadan sigara ve bira içiyorlarmış. Kimileri sandalyede değil, yerde oturuyormuş. "Çingenelere benziyorlardı," dedi. İnce kaşlarını kaldırdı, daha uygun bir kelime arıyordu.

"Hippiler gibi mi" dedim.

Yüzü aydınlandı, "Evet hippiler, hippiler demek istedim."

Televizyonun açılmasıyla konuşmamız kesildi. Haber, kitle imha silahlarını araştırma komisyonunun başkanı müfettiş David Kay ile ilgiliydi. Aylar süren araştırmadan sonra elleri boş dönmüştü. Bu haberi daha önceden aynı sonuca ulaşan eski Birleşmiş Milletler müfettişi Hans Blix ile yapılan röportaj takip etti. En sonunda Başkan Bush ekranda göründü: "Saddam tehlikeliydi, ayrıca bu tür silahları yapabilecek kapasiteye sahip olduğu için de tehlikeliydi," dedi.

Abbas elindeki araba anahtarlarıyla oynuyor, Varide kımıldamadan izliyor, Hala elindeki kürdanla takma dişlerini temizliyordu. Haberlere hiçbiri tepki vermedi. Dünyanın başka bir yerinde muhtemelen şok etkisi

yaratacak bu haberlere bu evde artık bir tepki verilmiyor. Geçtiğimiz aylarda bana defalarca Saddam'ın 1991 yılından sonra Birleşmiş Milletlerin baskısı sonucunda bütün biyolojik ve nükleer silahlarını söktüğünü düşündüklerini anlatmışlardı.

Yapılan son araştırmalara göre Bush'un popülaritesi yüzde ellinin altına düşmüştü, bu habere üçü de aynı anda, "Puffff," diye bir ses çıkartarak tepki verdiler.

Abbas televizyonun sesini kısarak birkaç hafta önce *Thanksgiving*'de [Şükran Günü] ziyarete gelen Amerikan başkanıyla ilgili hikâyeler anlatmaya başladı. Bush süslenmiş askeri üssü gezip, domuz etine gömüldüğü sırada şehir saatlerce elektriksiz kalmıştı. "Bunun bilinçli olduğundan adım gibi eminim."

"Gerçekten mi" diye çekinerek sordum.

Başıyla onayladı. Güç gösterisi. Amerikan başkanı Irak topraklarında olduğu için güçlü kasları hissettirilmişti. Eminim bu tür sözleri zamanında Saddam için de kullanmıştı.

Varide koltuktan kalktı, "Yatmadan önce sıcak çikolata içmek isteyen var mı" diye sordu.

Varide ertesi gün de hâlâ Amerikalı silah müfettişinin açıklamasını düşünüyordu. "Bazen kendimi fena halde aldatılmış hissediyorum. Neden savaştan sonra nasıl devam edileceği önceden daha iyi düşünülmedi? Bölgemizdeki komşu ülkeler bizim için ne yaptı? Onların da bizi yüzüstü bıraktığını düşünüyorum." Aklına, Körfez savaşına katılan iki kardeşi anlatan Mısır filmi geldi. Biri Irak Ordusu'nda diğer ülkeye saldıran koalisyon ordusunda savaşıyordu. Farkına varmadan birbirlerini öldürmüşlerdi.

Ülkenin yeniden inşası tekliyordu, gelecek belirsizdi. Varide'ye göre yabancı birlikler Irak'ta, dış dünyayı inandırdıklarından çok daha zayıf bir kontrole sahiptiler. Askeri operasyonlarla Sünni üçgenindeki ve Mukteda el-Sadr gibi radikal Şii liderlerin önderliğinde sürdürülen direnişleri kırmaya çalışıyorlardı. Bu mücadelede devamlı olarak siviller ölüyor, Iraklıların yabancı işgaline nefreti büyüyordu. Siyasal süreç de engellerle doluydu. Iraklılar, geçici hükümet için yapılacak seçimler ve yeni anayasayla

idareyi ellerine almalı ve demokratik bir ülkenin temelleri atılmalıydı. Ancak Varide bu karmaşık planın, taraflar birbirlerine bu kadar güvenmezken ve pozisyonlarını güçlendirmek için milisler oluştururken, nasıl gerçekleşeceğini merak ediyordu.

"Birçok kişi yakında içsavaş çıkacağını düşünüyor," dedim.

"İçsavaş mı? *No doubt*," [Hiç şüphe yok] dedi kararlı bir şekilde. Abbas Şii, ben ise Sünniyim. Erkek kardeşimin karısı Şii. Bazen bütün bu sorunlar bizlerin arasında da problemlere yol açar mı diye düşünüyorum." Omuzlarını havaya kaldırdı, bu olumsuz düşünceleri üstünden atmaya çalışıyor gibiydi. "Her neyse, ne olursa olsun zamanı geri çevirmek istemezdim, hiçbirimiz istemeyiz," dedi.

"Peki ya Saddam döneminde en azından terörizm olmadığı için durumun daha iyi olduğunu söyleyenler?"

Başını salladı. "Bunu söyleyen çok az kişi var. Çoğu ümitsizliğe kapıldığı için böyle söylüyor ama ciddi değiller."

Yanımda Lübnanlı şarkıcı Feyruz ile ilgili, bir süre önce Hollanda'da yayımlanan bir belgesel var. Savaş başlamadan önce Hala ve Varide onun Beyrut'taki konserlerine gitmişler. Abbas da onun müziğini çok beğeniyor. Üçü de ondan saygıyla söz ediyor. Her ne kadar sahip olduğu para ve bağlantılar sayesinde istediği ülkeye gidebilecek güçte olsa da ülkesi çatışmalarla bölünürken bir yere gitmeyen, neredeyse tek sanatçı oymuş. Müziğiyle, ülkesine duyduğu sevgiyi haykırıyor.

Hala, belgesel başladığında işaret parmağını havaya kaldırarak, "Altın sesli kadın," dedi, saygıyla.

İlk tanıdık sesleri duyduklarında üçü de yavaşça ona eşlik etmeye başladı.

Sevgi kayboldu,
Yerine acıyı bıraktı,
Yarın yaralı hikâyelerin üstüne yağmur inecek

Hala burnunu çekti. Yüzü ıslandı. Abbas duygularını saklamaya çalışıyordu. Yanaklarını şişirip iç geçirdi. Varide ona daha da sokuldu.

Lübnan'da yaşayanların görüntüsü ekrana geldi. Herkes ülkesi için ne şekilde mücadele ettiğini, eski zengin hayatın, şiddet yüzünden nasıl paramparça olduğunu anlatıyordu.

"Bu benim kâbusum," dedi Varide.

O gece evin içinde birkaç kere, "Dünya yıkılsa, sen benim ülkemsin," diye haykıran Feyruz'un sesi duyuldu.

II

Abbas önündeki boş asfalta yüzünü buruşturarak bakıyordu. "Ortalık bana Amerikalıların bombalamaya başladıkları günleri hatırlatıyor," dedi. O zaman da insanlar, gelmekte olan felâketten kaçmak için evlerine saklanmışlardı.

Yan sokaklardan birine baktı. Mahalle sakinleri geçici olarak gelişi güzel barikatlar yapmıştı. Bir ağaç gövdesi, taş parçaları, ayakları kırık bir masa.

Merkezde, geniş caddelerde tanklar ve Iraklı polis arabaları sirenlerini öttürerek, ışıklarını yakıp söndürerek dolaşıyordu. Birkaç polis, silahlarını arabamıza yöneltti. Yeni yönetimin sürekli saldırılar düzenleyen karşıtları tarafından tanınmamak için kulaklıklı bereler takmışlardı. Bu şekilde daha da kötü görünüyorlardı.

Abbas kolunu camdan çıkartarak, polislere kötü bir niyetinin olmadığını gösterdi. Aktör ses tonuyla, "Selamün Aleyküm," dedi. Az ilerde panzerlerin yanında duran Amerikan askerlerine de,*"How it's going?"* [Nasılsın] diye seslendi. Bir seferinde yine Amerikalılara bu soruyu sorduğunda askerlerden birinin bütün samimiyetiyle "*I feel shit,*" [Bok gibiyim] dediğini anlattı. Bunu hatırladığı anda gülmeye başladı. Keyifle elini direksiyona vurduğu anda araba sağa sola sallandı.

Arka koltuktan onu inceliyordum. Hareketleri telaşlıydı, konuşması heyecanlıydı. Bu davranışları tanıdık geliyordu bana, ertesi gün yapılacak seçimlerle ilgili heyecanını böyle bastırıyordu.

Varide yanında sessizce oturuyordu. Kısa siyah saçlarını örttüğü, el örgüsü koyu kırmızı eşarbını çözüp yeniden bağladı. Abbas heyecanlandık-

ça Varide daha da sessizleşiyor ve dikkati artıyordu. Yan aynalardan takip edilip edilmediğimize bakıyordu. Sonra saatine baktı, sokağa çıkma yasağının başlamasına bir saat kalmıştı. Kocasına, "Yolda giderken İngilizce konuşma alışkanlığını bıraksan iyi edersin," dedi.

Önümden geçmekte olan şehre baktım. Gök mavisi mozaikle döşenmiş kubbeler, ince uzun minareler, çamur renkli evler, palmiye ağaçlarının tepeleri. Akşam güneşi çevreyi donuk altın rengine dönüştürmüş. Bu ışığı çok iyi biliyordum, geçtiğimiz aylarda Varide'ye her telefon edişimde Amsterdam'daki evimin camından dışarı bakarken hep görüyordum onu.

Varide seçimleri izlemek için tekrar gelmek istediğimi duyduğunda, tereddüt etmişti. "Her şey senin son geldiğin zamandan daha farklı. Saldırılar, kaçırılma olayları arttı. Sokağa rahatça çıkamazsın," diye beni uyarmıştı. Ona kalırsa bütün yabancılar kaldıkları güvenlikli yerlerden dışarı çıkmıyor, çıkmak zorunda olduklarında mutlaka korumayla çıkıyorlardı.

Bavulumu hazırlamıştım bile. Seçimlere yönelik hazırlıklar sadece haberleri değil benim kafamı da iyice işgal etmiş durumdaydı. Varide'nin annesi Hala, oy sandıklarına giden yolu nasıl bulacaktı? Birkaç gün önce sokakta patlayan bir bomba onun yatak odası camlarını parçalamış, uyandığında üstünün cam parçacıklarıyla örtülü olduğunu görmüştü. 'Seçim mi? Ülkemde savaş var,' dediğini duyar gibiydim. Peki ya Hala'nın artık iyice yaşlanmış, evinin her köşesi krallık zamanından kalma hatıralarla dolu olan annesi Ana? Onun için geçmiş, bugünden daha somuttu. Başka yerlerde büyük yaygaralara yol açan seçimlerin onu heyecanlandıracağını hiç tahmin etmiyordum.

Arttırılan güvenlik önlemleri sonucunda bazı yollar kapalıydı. Abbas oflayıp, puflayıp başka yollara sapıyordu. Sokağa çıkma yasağı başlamak üzereyken arabamız alçak duvarlarla çevrili evlerin olduğu mahalleye girdi. Kimse beni tanımasın diye iyice çarşafın içine gömüldüm. Varide bahçe kapısını kapattıktan sonra arabadan çıktım. Sayısız güvenlikçiyle korunan, beton duvarlı otelden kaçtığım için çok memnundum. Abbas beni evden içeri iterken, "Gören de uyuşturucu kaçakçılığı yapıyoruz zanneder," dedi gülerek.

Hala kapının yanında duran sobanın başında oturuyordu. Bizi görünce içi rahatladı, ellerini havaya kaldırdı. Siyah başörtümü çekti, çarşafı

da çıkarmamı işaret etti. Alçak ahşap iskemlesinin kolunda tespihi asılıydı. Eve sağ salim gelmemiz için dua etmişti. Koyu kahverengi taşlı tespihi, rahmetli kocasından kalmıştı. Kocasının, arkadaki duvarda asılı portresini göstererek, "Sizi beklerken onunla konuştum, iyi geldi, dedi.

Ön kapının yanındaki pencereler plastikle kaplanmıştı. Hala'nın üstünü camdan bir örtüyle kaplayan son patlamalarda evde başka birçok cam kırılmıştı. Önümüzdeki seçimler sırasında bombalamaların devam etmesi ihtimaline karşı pencerelerdeki camlar yenilenmemişti.

Abbas ile Varide, ayrı geçirdiğimiz ayları kapatmak için birbirinin sözünü keserek sürekli konuşuyordu. Varide bu aralar çalıştığı küçük yardım kuruluşunda daima oy verip vermeme konusunun tartışıldığını anlattı. Kendisi, daha önce de söylediği gibi oy verecekti, her ne kadar bütün bu süreç özgür, dürüst ve inandırıcı geçmemiş olsa da. "Günün birinde sorumluları işaret etmemiz gerekecek, yoksa yüzyıllar boyunca bu kargaşadan kurtulamayız." Sözlerinden kararlı olduğu anlaşılsa da bana tereddüt ediyormuş gibi geldi.

Abbas heyecanla sözünü onun kesti, yardım kuruluşunun seçimlerle ilgili bilgi vermek amacıyla binlercesini dağıttığı pembe kasetçaları masanın üstüne koydu, "Bak şunu dinle." Aktör olarak sesini iyi kullanabiliyordu, metnin büyük bir kısmını o okumuştu. Bu çalışmaya katılmak için cesaretini toplaması zaman almıştı. Seçimlere karşı olanlar bu tür hazırlıklara katılan birkaç Iraklıyı öldürmüştü. Ancak kasetleri dinleyen halkın olumlu tepkisiyle karşılaşınca korkusundan eser kalmamıştı. "Mahalledeki manav bana her gün teşekkür ediyor," dedi.

Küçük kasetçalardan Abbas'ın sesi odaya yayıldı, "Kendi Irak'ın için, Kendi şerefin için oy ver!" sesi son derece ciddi çıkıyordu, "Kendi geleceğin için oy ver!"

Hala başını sallayarak söylendi, "Ama bu gelecek belirsiz"

Kayıtlarda, Varide'nin vefat etmiş amcasının bir şiiri de vardı: "Ülkemin güneşi hoştur, hatta belirsizliği bile güzeldir."

Varide çay demledi. Mutfakta tepsiye çay bardaklarını dizdi. Dumanlar çıkan çaydanlığı mutfaktan alarak odadaki sobanın üstüne koydu. Odanın ortasında duran sehpanın üstüne bir tabak dolusu tuzlu ay

çekirdeği koydu. Bu arada kasetçalardan gelen şiiri tamamlıyordu, "Bağdat, gözlerin ne kadar parlak." Alçaktan uçan helikopterin sesini bastırmak için sesini yükselterek, "Böyle acil durumlarda amcamın şiirleri yeniden popüler oluyor," dedi.

Abbas ayaklandı. Varide'nin dizüstü bilgisayarından Fas'taki bir arkadaşına yazdığı mektubu yüksek sesle okumaya başladı. Düşüncelerini ifade edebilmek için dramatik kelimeler kullanmıştı. "Sokaklar bomba ve infilak eden arabalar kusuyor. Kanımızda boğuluyoruz. Ayaklarımız yönlerini şaşırdı." Burnuyla neredeyse ekrana yapışmış bir halde dururken yüzü tekrar gerildi, kendi sözlerinden kendi etkilenmiş gibiydi.

"Üzgünüz," dedi Hala, yüzünü bana yaklaştırarak. Konuşurken bir eliyle ağzını kapatıyordu. Öndeki iki dişi çekilmiş, ama şehirdeki gerginlik dolayısıyla yeniden dişçiye gidememişti. Ağzının, yüzüne esniyormuş gibi bir ifade vermesinden utanıyordu.

Tahmin ettiğim gibi seçimlerle hiç ilgilenmiyordu. Seçimler neyi değiştirebilir, diye kendi kendine soruyordu. "Siyasetçilerin hiçbirine güvenmiyorum ayrıca benim zamanım da geçti."

"Peki ya Ana, o seçimler konusunda ne düşünüyor?"

Hala'nın katı fikirlere sahip yaşlı annesi akıllarına geldiğinde, üçü birden aynı anda kahkahayı bastı. Varide, "Ana, annem kadar bile güvenmiyor. Bütün siyasetçilerin hırsız olduğunu düşünüyor. Sadece monarşi taraftarı partiyi beğeniyor. Parti başkanı yeterince zengin olduğu için çalmaz diye düşünüyor," dedi.

Varide'nin cep telefonu çaldı. Arayan, yurtdışından bir arkadaşıydı, yarın için hepsine başarılar diliyordu. Akşamın ilerleyen saatlerinde başkaları da aradı. Seçim sandığına giderken, duvara yakın yerlerden yürüyün, kendinizi koruyun, diye öneriler geliyordu. Öğleden sonra gidin, hem kalabalık azalmış olur hem de ortamın güvenilir olup olmadığı anlaşılmış olur, diyenler vardı. Varide'nin bir arkadaşı oy verdikten sonra evde kalmasını, parmağındaki oy verdiğinin göstergesi olan mürekkep lekesi hafifleyinceye kadar sokağa çıkmamasını önerdi. Bana yaptığı konuşmaların özetini verirken sesinde alaycı bir ton hissettim ama gözlerinden onun da yarın neler olacağı konusunda gergin olduğu anlaşılıyordu. Seçimlere kar-

şı çıkanlar, toplu bombalamalarla seçimi protesto edeceklerini ve oy veren herkesin hedef alınabileceğini açıklamışlardı.

Herkes duyduğu haberleri anlattıktan sonra evdeki atmosfer biraz gevşedi. Varide birkaç hafta önce annesinin, nadiren yaptığı gezilerden birinde altmış yaşlarındaki bir taksi şoföründen evlenme teklifi aldığını anlattı. Hala sosyal ilişkileri güçlü bir kadındı, önüne gelen herkesle konuşuyordu. Bindiği her taksiden, şoförün hayat hikâyesini ve ailesini öğrenmiş olarak iniyordu. Ancak anlaşılan bu seferki ilgi karşılıklıymış. Şoför, "Bence hemen nişanlanabiliriz," demiş. Hala yaşıyla ilgili bir şaka yaptığında şoför bundan hiç mi hiç irkilmemiş. Onu çok hoş ve hayat dolu bulduğunu söylemiş. Varide, "Sana çok uygun bir eş olurdu anne," dedi.

Hala da oyunu sürdürüyordu. Başını yana eğerek, kızının önerisini ciddiye almış gibi yaptı. Sonra bana doğru eğildi, "O da eskiden benim gibi kimyagermiş. Böyle ortak bir tarafımız da var," dedi.

Sonra Abbas en favori taklidini yapmaya başladı, geceleri uyku tutmadığı zaman Hala gizlice kalkıp tatlı bir şeyler aramaya koyuluyordu. Ayaklarını sürüyerek yan odaya geçti, yuvarlak masanın yanındaki iskemlelerden birine çarptı, duvara dayalı dolabın çekmecelerini açıp içinden çıkardıklarını koklamaya başladı.

Hala zorlanarak iskemlesinden kalktı, yatmaya gidiyordu. Elektrik kesilebilir diye el fenerini de yanına aldı. Dengede durmak için kollarını hafifçe yana açarak yürüyordu. Abbas ona bakarak, "Görüyor musun ayda yürüyen Armstrong gibi."

Varide de annesinin ardından baktı, gözlerinde yumuşak bir ifade vardı. "Bu şakalar onun da hoşuna gidiyor. Çevresinde gülecek fazla bir şeyi kalmadı," dedi, annesinin adımları koridorda yok olurken.

Hala yatağına girer girmez sessiz gecenin içinde müthiş bir patlama duyuldu.

Varide, emin bir ses tonuyla, "Kesinlikle yeşil bölgedir," dedi. Hemen ardından BBC, havan toplarının üst düzey yabancı ve Iraklı görevlilerin bulunduğu sarayda iki Amerikalıyı öldürdüğünü duyurdu.

Varide ekrana bir süre sessizce baktıktan sonra omuzlarını silkerek, "Yarın yine de oy vermeye gideceğim. Ne yapalım hayat risklerle dolu," dedi.

Herkes yatmaya gittiğinde gece yarısı olmuştu. Daha önceki gibi yukarda değil, aşağıda Hala'nın odasında yatıyordum. Parmak uçlarıma basarak girdiğim halde Hala uyandı. Uykulu bir halde elini yatağın yanındaki sehpaya uzatıp uyku ilaçlarını aradı ama onları bulamadan tekrar uykuya daldı.

Yeni patlamalarla uyandığımda hava henüz tamamen aydınlanmamıştı. Yanımdaki yatakta yatan Hala horluyordu. Kulaklarını dışarıdaki şiddete kapama amacıyla yorganı başının üstüne kadar çekmişti. Daha yakından duyulan bir sonraki patlamada odaya Varide girdi. Annesini kucakladı, "Sakin ol, patlamalar uzakta," dedi.

Annesinin yatağının kenarında otururken bana doğru döndü, "Bu sabah müezzini duydun mu? Sanki her zamankinden daha yüksek sesle ezan okuyordu." Bir süre sustu. "Belki de ben öyle duymak istediğim için bana öyle gelmiştir," dedi.

Savaşın başladığı günlerde, şehrine bombalar düşmeye başladığı zaman da Varide'nin ona tanıdık ve güvenilir gelen bu sabah merasimini ne kadar keyifle dinlediği aklıma geldi. Bu ses onun kritik günlük hayatının içinde alışık olduğu ritüellerin devam ettiğini hatırlatıyor, ümidini kaybetmemesini sağlıyordu.

Salona girdiğimde Abbas'ın evden çok diskoteklerde görmeye alışkın olduğumuz büyük hoparlörlerle yerde oturduğunu gördüm. Elinde bir tornavida ile hoparlörlerin arkasını kurcalıyordu. Yapacak daha önemli işler yokmuş gibi bunlarla uğraşmasına şaşırmıştım.

Mutfakta kahvaltı hazırlamakta olan Varide'nin yanına gittim, "Gitmiyor musunuz?"

Oysa sandıkların tenha olacağı hem de mahalleli onları görmeyeceği için sabah erken gitmeyi öneren Abbas'tı. Varide yüzünü buruşturdu, "Abbas'ı tanımıyor musun?"

Mıymıntılıkta Abbas'ın üstüne kimse yoktu. Bana kalırsa belli etmese de korkuyordu ve dışarı çıkmayı elinden geldiğince erteliyordu. Varide'nin yüzüne baktığımda bu konuda pes etmeyeceğini anladım. Kararlı bir şekilde kahvaltıyı masaya koydu. Ekmek, eritme peyniri, şekerli sütlü çay, sonra tamiratla uğraşan kocasına dönerek, "Kahvaltıdan sonra gidiyoruz," dedi.

Bir yandan kahvaltı ediyor bir yandan da televizyondaki ilk seçim görüntülerine bakıyorduk. Geçici hükümet görevlileri korumalarla birlikte yeşil bölgedeki oy sandığına doğru yürüyor. Başkan arka planı çiçeklerle süslenmiş olan oy sandığına oyunu attı. Üstünde geleneksel kıyafet vardı: varlıklı olduğunun işareti olan beyaz ipekten, geniş entarisiyle, ona uygun ve ait olduğu aşireti belli eden bir kefiyesi vardı. Bu kıyafetler içinde bedeni olduğundan daha iri görünüyordu.

Görüntüler Abbas'ın alaycılığını teşvik etti, "Bu haliyle kutup ayısına benziyor," dedi.

Varide de ona katılıyordu, "Bizim oy sandığımızın arkasına da böyle güzel çiçekler konmuş mudur acaba?"

Hala'nın evinde başkan Gazi Yaver pek sevilmiyor. Geçici hükümetin birçok üyesi gibi o da uzun zaman yurtdışında yaşamış. Amerika'da eğitim görmüş daha sonra Suudi Arabistan'da bir Telecom şirketinin başına geçmişti. Rejimin yıkılmasından sonra ülkesine dönmüştü. Yurtdışından geri dönenlerin yeni Irak'ta üst düzey görevlerde yer almaları ülkede kalanları rahatsız ediyor.

Bu arada Hala da kalkmıştı. Sobanın yanındaki sandalyede oturmuş uyanmaya çalışırken Varide ile Abbas oy pusulasının büyütülmüş fotokopisi ellerinde ne yapacaklarını konuşuyorlardı. Geçici hükümeti kuracak ve yeni anayasayı hazırlayacak bir parlamentoyu seçmeleri gerekiyordu. Ayrıca bölgesel yönetim için de oy kullanacaklardı.

Oy pusulasında adaylar değil, partiler ya da koalisyonlar yazılıydı, çoğunu tanımıyorlardı. Yeni siyasetçiler, tehlikeli buldukları için seçim kampanyası yapmamışlardı. Geçtiğimiz günlerde sadece birkaç siyasetçi sokağa çıkmaya cesaret etmişti. Bir kadın adayın görüntülerini görmüştük, çarşafının altına kurşun geçirmez yelek giymişti. Şehirde seçim posterleri asılıydı ancak çoğunda sadece isimler ve bir slogan yazılıydı. Adaylar fotoğraflı posterleri riskli buluyordu.

Halk birçok yeni radyo ve TV istasyonlarından da hoşnut değildi. Abbas'a göre çoğunluğu siyasi partilerin sözcüsüydü. "Karşılıklı suçlamalar hiç bitmiyor, yaramaz çocuklar gibi birbirleriyle atışıyorlar."

"Sizce insanlar seçimlerini nasıl yapacak" diye sordum.

Varide yanaklarını şişirip pufladı, "Birçok Iraklı dini ya da aşiret lideri ne diyorsa onu yapacak," dedi.

Yıllarca Saddam rejiminin altında marjinalliğe itilmiş Şii çoğunluk şimdi kazanma şansını elinde tutuyordu. Birçok Sünni lider yandaşlarını seçimleri boykot etmeye çağırırken Şii liderler oy vermenin dini görev olduğunu söylüyordu.

Varide Sünni, Abbas ise Şii. Evliliklerinde dini bağnazlığa hiç yer olmamış, bu konuda hiçbir tartışma yaşamamışlardı. Varide bunların artık Irakta günün konusu olduğunu söyledi. En yakın çevresinde bile bunu gözlemliyordu. İkisi de laik ve demokratik bir partiye oy vermeye karar verdiler.

Yine patlamalar duyuldu. Hemen arkasından mahalleden tüfek atışları duyuldu. Yakındaki köşede bir polis nöbet kulübesi vardı. Polisler şüphelendikleri her şeye ateş ediyorlardı. Bugün ise kesinlikle daha sinirli olmalılar. Gürültüler durduğunda Varide, "Bütün bunlar gitme konusunda beni daha çok kararlı kılıyor," dedi.

Etrafı kolaçan etmek için bahçeye çıktı, bahçe kapısından kafasını uzatıp yola baktı. Salona geri geldiğinde gözleri şaşkınlıktan kocaman açılmıştı. "Benim yaşlarımda ve başında başörtü olmayan bir kadın seçim sandığına gidiyor," dedi. Kendini görmüş gibiydi. Birden o kadar heyecanlandı ki son günlerdeki kararsızlığı o yaşamamış gibiydi. Durduğu yerde zıplıyordu. Sabırsızlıkla, yine hoparlörün başına oturmuş olan Abbas'a baktı. "Haydi."

Sırıtarak siyah bilgisayar çantasının ön gözünden parfüm şişesini çıkarttı. Markası '*do it.*' "*Do it,*" [Yap hadi] diye bağırdı bir yandan da boynuna parfüm sıkıyordu. Sonra beraberce mahalledeki seçim bürosu olarak kullanılan okula doğru gittiler.

Hala koltuğundan kalkmadan onların arkasından çaresizce baktı. Silah sesleri duyulmaya başladığında elleriyle kulaklarını kapattı, "Bu ülkeden nefret ediyorum. Burada yaşamak istemiyorum," dedi.

Yarım saat sonra Varide ile Abbas geri döndüklerinde, mavi mürekkepli parmaklarını havaya kaldırdılar. Varide, "Hayatımızda ilk defa kendi seçimimizi yaptık, insan kendini iyi hissediyor," dedi.

Seçim bürosuna önceki gidişi savaş başlamadan birkaç ay önce Saddam'ın başkanlık seçimiyle ilgiliydi. Sadece evet ya da hayır oyu

verilebiliyordu, oy vermek de zorunluydu. Başlangıçta hayır oyu kullanmayı düşünmüş olsa da sonradan buna cesaret edememişti, oy verirken seçim bürosundaki görevli o kadar yakınında durmuştu ki, adamın nefes alıp verişini duyuyordu. Abbas da oy verirken, ünlü bir oyuncu olarak gözetim altındaydı. Başkanlık seçiminin sonucunda % 99 evet oyu çıktığında bu sonuca kimse şaşırmamıştı. Varide "Ama babamın son verdiği oyu boş attığından eminim," dedi. "Görünüşüne tahammül edemediği adama evet oyu vermesi olanaksızdı."

Saatler ilerledikçe milyonlarca Iraklının bütün tehditlere, bombalamalara meydan okuyarak oy vermeye gittikleri anlaşıldı. Hala, Varide ve Abbas'la birlikte televizyon kanallarındaki görüntülere duygulanarak baktık; tekerlekli sandalyede yaşlı bir adam, bir adamın sırtında seçim bürosuna gelen bir kadın. İsyancı Sünnilerin yerleşim bölgesi Felluce de bile, bir avuç da olsa oy vermeye gidenler vardı.

Sokaktan komşuların konuşmaları duyuluyordu. Abbas da onların yanına gitti.

Varide küçümseyerek burnunu çekti, "Komşuların ne yaptıklarını öğrenmek için dışarı çıkmama gerek yok, onlar yıllar boyunca Saddam ve ailesiyle yakın ilişki içindeydiler. Bir keresinde erkek kardeşlerden biri bir suç işledi ve hapishaneyi boyladı. Buna rağmen kendilerini toparladılar ve rejimin devrilmesinden sonra yeni yönetime muhalif tarafı seçtiler. Haftalar öncesinden herkese seçim gününü yemek yaparak ve yemek yiyerek geçireceklerini söylediler."

Kocası geri geldiğinde ona, "Eee" diye sordu.

"Bana kalırsa parmak uçlarında mürekkep lekesi olmadığı için utanıyorlar," dedi Abbas. "Bu kadar çok kişinin oy verdiğini gördükten sonra eminim oy vermeme kararlarından dolayı pişmanlık duyuyorlar."

Varide bir kahkaha attı. "Bize mürekkebin silinmesine kadar sokağa çıkmamamız önerilmişti, bunun tam tersinin olacağı kimin aklına gelirdi?"

Komşularının oy vermeyerek bir şansı kaçırdıklarını düşünüyordu. Konuşmaya devam ettikçe sesi daha da ateşli çıkıyordu: "Umarım bu onlara bir ders olur. Toplumu değiştirmek isteyen herkes oy verme hakkını kullanmalı. Evde oturarak ne elde etmek istiyorlar ki?"

Seçimlere büyük katılım olduğu haberlerini kısa süre sonra kötü haberler takip etti. Bazı seçim bürolarına saldırılar olmuştu. Otuz kişinin öldüğü ve onlarca yaralının olduğu kesindi. Arkasından yolsuzluk ve gözdağı vererek korkutma hikâyeleri yayılmaya başladı. Varide'yi, bir kadın arkadaşı aradı. Evi militanların aktif olduğu bir mahalledeydi. Mahallede günlerdir seçim bürosuna gidenlerin öldürüleceğini ileri süren bildiriler dağıtılıyordu. Kadın o sabah silah sesleriyle uyanmış, bunların bitmesi saatler sürmüştü. Ateş sesleri bittiğinde kadın hazırlanıp kapıya doğru yönelmiş ancak bu sefer de, "Delirdin mi sen, oy vermek senin ölümün olur," diyen oğlu onu durdurmuştu.

Başkan Bush'un, "*Today the people of Iraq have spoken to the world,*" [Bugün Irak halkı dünyaya seslendi] diye başlayan konuşması ekranlarda görünmeden önce Abbas yine karamsarlaştı. "Belki de seçimler tadına bakmamız için ağzımıza verilen birer çikolata," dedi.

Seçimi takip eden günlerde de gündem seçimle ilgiliydi. Sonuçlar yavaş yavaş netleşiyordu. Şii partisi açık olarak zafer kazanmıştı. İkinci Kürt partisi olmuş üçüncü sıradaysa bugünkü başbakan İyad Allavi'nin partisi vardı. Şii olduğu halde kendisini lâik bir siyasetçi olarak tanıtıyordu.

Kuzey Irak'taki Kürtlerin seçim gününün verdiği olanaklardan yararlanarak sandık başlarında, bağımsız devlet kurulmasıyla ilgili bildiriler dağıttığı anlaşılıyordu. Abbas iç çekerek, "Bağımsız Kürdistan'mış, nasıl olacak bu? Çevredeki ülkelerin tepkilerini düşünebiliyor musun? Neden Kuzey Irak adı yetmiyor" diye sordu.

Varide'nin seçim sonuçlarıyla ilgili bazı değerlendirmeleri var. Şii siyasetçilerin yanında beliren kara çarşaflı kadınlara şüpheyle bakıyordu. "İran modeli," dedi üzgün bir sesle. "Annem ve benim gibi kadınların azınlıkta kalacağımızdan korkuyorum."

Varide ve Abbas'a kalırsa geçici hükümetin kurulması epey sorun yaratacaktı. Sonra anayasa yeniden hazırlanacak, her şey yolunda giderse bir yıldan daha az bir süre sonra 2005 Aralık ayında kesin seçimler yapılacaktı. Sünni azınlığın bu seçimlere katılmasının ülke barışı açısından çok büyük önemi olduğuna inanıyorlardı. Bu katılım gerçekleşmezse mili-

tan direniş artabilirdi. Her ikisi de, ülkelerindeki şiddetin hemen son bulmayacağında hemfikirdi.

Koltuğunda hiç konuşmadan oturan Hala'ya baktım. Kesinlikle başka düşüncelere dalmıştı ama söylenen hiçbir sözü kaçırmadığından da emindim. Ona baktığımı fark ettiğinde, "Ne yiyelim" diye sordu. Yemekleri sıralamaya başladı. Dolma, mercimek çorbası, kebap. Dış dünyayı tehditkâr bulduğunda hemen yemeklerinin arkasına saklanıyordu.

Yanlarından ayrılma zamanım yaklaştığında sanki Hala'nın evinde günler değil haftalarca kalmışım gibi hissediyordum. Varide ile Abbas beni geçirdiler. Hala ile evdeki vedalaşmam aceleyle oldu. Belirsizlik dolu dünyasında her ayrılığın kesin olacağı düşüncesini hatırlamak istemiyordu. Onun böyle davranmasıyla ayrılışım, kabul etmek istediğimden daha kesin bir karakter aldı.

İsteksizce otelin beton duvarlarını gördüm. Silahlı güvenlikçiler arabanın bagajına baktılar. Arabanın altını aynalarla kontrol ettiler. Ondan sonra yerdeki demir dişli kapanı açtılar. Demir parmaklıları yeni konmuş olan camlı kapıdan içeri girdim.

Varide ile Abbas balaylarını bu otelin bir süitinde geçirmişler. Manzaradan ve iç avludaki yüzme havuzundan çok hoşnut kalmışlar. Onlarla iki sene önce tanıştığımda bana o balayının fotoğraflarını göstermişlerdi. Bu arada o günler romantik dönemin de sonunu işaret ediyordu.

13

Zehra'nın ders verdiği okul aklıma geldi. Birbirlerine duydukları güvensizlik açıkça hissediliyordu. Öğretmenlerin birbirlerine tahammülleri olmadığı gözlerinden anlaşılıyordu. Onların arasından nefret dolu mektuplar yazabilen birinin çıkması beni şaşırtmazdı. Bu düşünceler Varide'nin de aklına gelmişti. Kişisel hesaplaşmaya girmek isteyen herkes Bağdat'ın bu kanunsuzluk ortamında her istediğini yapabilirdi. “Ama onlar bunların birer Sünni kışkırtması olduğunu düşünüyordu. Günlerdir başka bir şey konuşmuyorlar, çevrelerindeki herkes de böyle yapıyor,” dedi Varide. “Sadece bu bile huzursuzluk yaymak için yeterli.”

“Şimdi neredeler?”

“Zehra hasta raporu aldı. Geçici olarak başka bir yere taşındılar.” Sesi, bu durum artık onu ilgilendirmiyormuş gibi duygusuzca çıkmıştı. Hala susuyordu. Eskiden olsa Varide'nin anlattıklarına mutlaka eklemeler yapar ya da yorumda bulunurdu anlaşılan o da artık mesafe koymuştu.

Varide her gün işten dönünce Hala ile birlikte, bizim de şimdi saatlerdir oturduğumuz gibi bu şekilde oturuyorlarmış. Tamamen içlerine dönmüş gibiler, sanki ev mahallenin bir parçası olmaktan çıkmış. Ancak Varide'nin anlattıkları insanın içine o kadar işliyor ki kafamın içi dönüp duruyor. Varide'nin sık sık başının ağrımasına şaşmadım.

Hala'nın cep telefonu çaldı. *An der schonen blauen Donau.* Varide annesinin telefonuna çok sevdiği Viyana'yı hatırlatması için bu zil sesini ayarlamıştı. Hala bir zamanlar Strauss'un valsiyle [Mavi Tuna] parkta dans etmişti. Üçümüz birden müziği duyar duymaz gülmeye başladık.

Arayan Hala'nın erkek kardeşiydi, her şeyin yolunda gidip gitmediğini sormak için aramıştı. Hala ile bir aile toplantısı hakkında konuştular. Yakında Ana'nın ölümünün kırkıncı günüydü. Yeterince güvenli bulurlarsa Ana'yı anmak için bir araya gelmeyi planlıyorlardı. Hala, konuşmayı "İnşallah, inşallah," diyerek bitirdi. "Cenazenin kalkacağı günün akşamı da herkes çok sinirliydi," dedi Varide. Mezarlık olaylı mahalle El-Azamiye'deydi. Vedalaşma, barış içinde gerçekleşebilecek miydi? O da midesinde taş gibi bir ağırlıkla yürümüştü. "Evden dışarı çıktığımız anda kendimi güçlü hissettim. Sanki Ana'nın ruhu beni takip ediyor ve bana güç veriyordu."

"Bağdat halkı bugünlerde ölülerini bütün bir halde ve huzur içinde gömebilirlerse mutlu oluyorlar," diye anlattı. Telefonla tehdit edilen bir arkadaşını anlattı. On yaşındaki oğlu Adel konuşmalardan bir şeyler hissetmişti. 'Biz de artık teröristlerin hedefi miyiz?' diye soruyordu. Babası onu sakinleştirmeye çalışmış ama başarılı olamamıştı. Çocuk tükenmez kalemle bacağına, 'Bu Adel'in bacağı' koluna 'Bu Adel'in kolu,' diye yazmış. Düşünsene henüz on yaşında ama bombanın hedefi olduğunda vücuduna neler olacağının farkında. Kim bilir kısacık hayatında kaç örnek görmüştür."

Arka odadaki bilgisayarında Varide bana anneannesinin son fotoğraflarını gösterdi. Üzerinde fildişi renkli bir yelekle yatağında oturuyor. Onu hatırladığımdan daha zayıf ve daha küçük görünüyordu.

Son günlerinde ne kadar hasta olursa olsun kızını başörtüsü taktığı için azarlamaktan hiç geri kalmamıştı. Kendisi başörtüsünü yaklaşık altmış sene kadar önce çıkarmış, daha sonra da nadiren takmıştı. Bir yudum suyu bile zor içiyormuş ama söylenmeyi elden bırakmamış.

Varide, "Biz onun yasını tutmaya çalışıyoruz ama bu pek kolay değil, o kadar yaşam doluydu ki," dedi.

Sonra ikisi de güldüler. Hala, "O bana yaşamayı ve güçlü olmayı öğretti," dedi.

Ana ile ilgili başka şeyler de hatırladılar. Boyu kısa olduğu için nasıl dizinin üstünde etek giymekte ısrar ettiğini. Söylediklerinde ne kadar haklı olduğunu. Saddam'ın her konuşmasında yerli yersiz Filistin meselesinden söz ettiğinde Ana'nın "tuz ve biber gibi her yerden sızıyorlar," dediğini.

Farkına varmadan hava karardı. Komşunun bahçesinden, mahalledekilerin birbirleriyle paylaşmaya alıştıkları, jeneratörün gümbürtüsü duyulmaya başladı. Yakıt pahalı olduğu için jeneratörü sadece hava karardığında çalıştırıyorlardı. Varide bahçe kapısının zincirini kilitlemek için dışarı çıktı. Sonra ön kapının yanındaki pencerelerin siyah perdelerini kapattı, birkaç lamba yaktı. Ben de evin içinde dolaşarak komşuların ya da yoldan geçenlerin içeriyi görebilecekleri açık bir yer olup olmadığını kontrol ettim. Benim ziyaretimi gizli tuttuk, benim burada olduğumu hiç kimsenin bilmemesi gerekiyordu. Bu evde ilk defa kaldığımda neler yaptığımız aklıma geldi; kuaföre gitmiştik, komşulara oturmaya gitmiştik hatta Elviye Kulübüne bile gitmiştik. O zaman da yabancı olarak dikkat çekmemem gerekiyordu. Buna rağmen Varide, Hala ve Abbas beni hayatlarının içine almışlardı. O zamanlar bir gün bu eve gizlice girmem gerekeceği kimin aklına gelirdi? Önlem olarak arka odanın perdelerini de çektim. Misafir gelirse o odaya saklanacaktım. Varide sırıtarak, "Komşu kadın şimdi o odada bir adam sakladığımı düşünecek," dedi.

Geçenlerde Varide evde sigara içmiş sonra da komşu kadın günlük sohbet için onlara gelmişti. Etrafı kokladıktan sonra, "Ya evde bir adam var ya da sen sigara içtin," demişti. Hangisinin daha kötü olduğunu ise söylememişti.

Varide sıcak su olup olmadığını kontrol etmek için banyoya gitti. Varide duş yaparken ben de koltukta Hala'nın yanına iliştim. Kolumu tuttu, "Ne yapmalıyız? Gitmek istiyorum ama nereye?" Geriye yaslandı. "Kanada," dedi. Sonra omuzlarını silkerek "Oralar bana göre çok soğuktur,"dedi. Varide'nin odaya girmesiyle kolumu bıraktı, az önce kendi açtığı konuyu kapattı.

Getirdiğim bir şişe kırmızı şarabı masaya koydum. Hala'nın özel takımlarının durduğu dolaptan Varide üç kristal şarap bardağı çıkarttı. Ben şarapları koyarken Varide de annesinin bardağına gazoz doldurdu. Sonra da annesinin dizine dokunarak, "Şampanya" dedi.

Hala muzaffer bir edayla bardağını kaldırdı ve "Her patronun üstünde başka bir patron vardır," dedi. Birkaç yastık aldı, onları arkasına destek yaparak koltuğa oturup ayaklarını uzattı. Sonra da akşamları aperatifin

yanında yediği tuzlu ay çekirdeğinden aldı. Onları tek tek dişlerinin arasında çitleterek yemeye başladı. Gözlük camlarına televizyon ekranındaki görüntüler yansıyordu.

Birçok televizyon kanalı da bugünlerde siyasi ve dini farklılıklara göre ayrışmıştı. Ekranda imamlar göründüğü anda Hala sıkıntıdan iç çekiyordu. Varide annesinin ilgisini dağıtmaya çalıştı. "Ne görmek istiyorsun?" Bir programdan diğerine atlıyordu. Güzellik yarışması, pembe dizi, en sonunda klasik Arap müziğinde karar kılındı. Bu arada şehir elektriği geldi. Komşunun jeneratörü sustu. Hala gözlerini kapattı, "Nihayet huzur," dedi.

Sabahleyin mutfağa gittiğimde, "Bak," dedi Varide. Annesinin tabağının yanına bir fincanın içine beyaz bir çiçek koymuştu, "Gardenya, bahçeden kopardım." Babası yıllar boyunca bu çiçeğin açması için çabalamış fakat onca bahçe deneyimine rağmen başarılı olamamıştı.

Varide masaya, yağda yumurta, peynir, yoğurt, pekmez ve bir tabak da hurma koydu. Uzun uzun kahvaltı etmek ailede bir gelenekti. Bugünlerde bağlanacak başka bir şey olmadığı için aile geleneklerine sanki daha bağlanmış gibiydi.

Hala hâlâ uyuyordu. Bu sabah yanında uyandığımda, perdenin aralığından sızan ışıkta onun yorganın altında kıvrılmış bir şekilde yattığını gördüm. Radyosu ile kulaklığı yatağın yanında duruyordu. Gece yarısına kadar en sevdiği programı dinlemişti. Bu programda dinleyiciler radyoyu arayıp kafalarını kurcalayan meseleleri başkalarıyla paylaşıyordu. Kıyamet gibi arayan oluyordu. En çok Bağdat'ta yaşanan günlük sorunlardan bahsediliyordu ama Hala'nın ilgisini en çok aşk acısı çeken genç kızların hikâyeleri çekiyordu.

Telefonuma mesaj geldiğini belirten bip sesi duyuldu. Ekrandaki mesajı okumaya başladım, *'Welcome. My brother in law had been arrested and then killed. Until now we can't identify his body. Be safe.'* [Hoş geldin, Kayınbiraderim tutuklandı ve öldürüldü. Şu ana kadar cesedini teşhis edemedik. Dikkatli ol.] Mesaj iki sene önce benim kuşatılmış Felluce şehrine girmeme yardımcı olan doktordan geliyordu. Tam kötü haberi Varide'ye vermeye hazırlanıyordum ki Hala içeri girdi. "Ülkeyi terk edersek kristallerimi ve fotoğraf albümümü yanıma alacağım," dedi. Tabağının yanında duran çiçeği gördüğünde gözleri açıldı, "gardenya" dedi. Oturduktan sonra çiçeğe doğru

eğildi. "Ahh," dedi, kokusunu içine çekerken. En sevdiği şiirlerden biri "Kederin Nehri" uzun siyah saçlarında gardenya olan bir kadınla ilgili. Suriyeli şair Nizar Kabbani âşık olduğu İspanyol kadın için yazmış. Şair açık açık aşk, seks ve kadın konularında yazarmış. Hala onunla, yetmişli yıllarda Beyrut'a yaptığı gezilerden birinde tanışmış. Yatak odasındaki dolabın üstünde onun için imzaladığı bir kitabı duruyor. Varide, Hala'nın ekmeğinden ısırırken mırıldandığı satırları bana tercüme ediyor:

Tarihimiz tıpkı baharın doğuşu gibi muhteşem
İspanyol kadının kara saçları arasına sokulmuş fevkalade gardenya kadar güzel,
Benim biricik sevgilim... ağlama
Gözyaşların ruhuma işliyor
Dünyada sahip olduğum tek şey gözlerin
Ve benim kederim.

Gardenyanın tatlı kokusu mutfağı kapladı. Kahvaltıdan sonra kahve içmek üzere salona geçtiğimizde Varide çiçeği de getirdi.

Henüz oturmuştuk ki bahçe kapısından sesler geldi. Arka odaya geçmek üzereyken Varide gülerek bana engel oldu, "Otur otur, gelen bahçıvan. Evin içine girmez."

Hala kapıya doğru gitti. Varide bana göz kırptı, "Dikkat et şimdi gösteri başlıyor."

Altmışlı yaşların sonlarında olduğunu tahmin ettiğim bahçıvan, eğilip Hala'nın elini öptü. Hala ise ona her gelişinde güzel yemekler, tatlılar veriyordu. Plastik torba içindeki poğaçalar dünden beri mutfaktaki buzdolabının buzluğunda hazır bekliyordu. Gidip gelerek torbaya ha bire bir şeyler daha koydu. Hurma, et, bir paket şeker, pirinç.

Bahçenin içinde, öne eğilmiş dolaşan bu iki görüntüye baktım. Dış duvara dayalı sarı anemonların önünde durdular. Girişin yanındaki gülleri incelediler.

Bahçıvan Hala'nın sadık bir hayranıydı. Hala'nın kocası öldükten sonra bahçıvan bütün sempatisini ona yöneltmişti. Varide'nin anlattığına

göre sık sık “Benim için bir Allah var bir de Hala,” dermiş. Bu hikâyeyi önceden biliyor olsam da iki yaşlı insan arasındaki bu sadık yakınlık beni farklı biçimde duygulandırdı. Altüst olmuş bir hayat içinde bunun bir teselli olduğunu da düşündüm.

Hala yanımıza geri geldiğinde kendimizi günün akışına bırakıyoruz. Yatak odasındaki dolapta duran fotoğraf albümünü getirmiş. Sayfaları çevirirken ikisi birlikte geçmişi anlatmaya başladı. Hala’nın bacakları o kadar düzgünmüş ki, erkekler laboratuarının kapısında onu görebilmek için sıra olurmuş. Varide’nin dayısının diplomat olduğu dönemde öğrendiği dansları ona nasıl öğrettiğini gösteren fotoğraflarla, doğum günlerindeki pastaların fotoğrafları da vardı albümde. Varide’ye pembe, erkek kardeşi Ahmet’e ise mavi pasta yapılırmış. Yetmişli yılların ortalarında Hala bir süre kaldığı Beyrut’tan döndüğü zaman, ortalık yine karışıkken ve kimsenin aklına Ahmet’in doğum günü gelmezken, çantasını açıp içinden pastayı çıkarmış, Varide “Düşünebiliyor musun ülke içsavaşın eşiğindeyken bile o yine elinde pastayla eve geldi,” diye anlattı.

Hala başını sallayarak, “Hem de maviydi değil mi” dedi, keyifle.

Değerli aile hatıralarını anarak o günü huzurla geçirdik. Hala’nın otuz yıl önce büyük umutlar ve fedakârlıklarla yaptırdığı evi dış dünyadan soyutlanmış gibiydi. Baskı dönemlerinde duvarların arkasında Bağdatlıların gurur duydukları modern ve rahat bir hayat yaşanırmış, artık bu evin dış dünya ile bir ilişkisi kalmamış gibi.

13

2006 yılının ağustos ayında bir sabah erkenden Varide ile Hala evlerinden ayrıldılar. Varide bahçe kapısına doğru yürürken annesine, "Anne işte hepsi bu, lütfen arkana dönüp bakma," demiş.

Yanlarında sadece birkaç bavul varmış. Akıllarının bir yerinde Bağdat'tan ayrılışın geçici bir süre için olacağını ummak istiyorlarmış. Değerli eşyalarını saklamak için birlikte çok çalışmışlar. Hala'nın kocasının yaptığı sayısız yurtdışı gezilerinden getirdiği kristal ve gümüş takımları sandıklara toplamışlar. Hala'nın çok değer verdiği fotoğraf albümleri de kilitli dolapların arkasına girmiş. Antika halılar naftalinlenip rulo halinde kaldırılmış. Aile içinde annenin kutsal alanı denen Hala'nın zevkli yatak odası birkaç gün içinde depo haline getirilmiş.

Onları ziyaret etmemden sonra Bağdat'ı terk etme kararı almaları birkaç hafta sürmüştü. Saddam Hüseyin ve yandaşlarından her ne kadar nefret etseler de ülkelerini ve şehirlerini terk etmeyi daha önce hiç düşünmemişlerdi. Daha iyi bir gelecek hayalini yitirdiklerinde de terk etmemişlerdi. Arkadaşları ile ülkeden ayrılma konusunda sohbet ederken Hala "Ben Bağdat'ta öleceğim," derdi. Varide ise rahmetli babasının, "İnsanlar sadece kendileri için yaşamaz, ülkelerinin gelişmesine de katkıda bulunmalıdır," sloganını kendine şiar edinmişti. Bu güvensiz ortamda babasını çok özlemişti, ama diğer yandan Bağdat'ın yok oluşunu o görmediği için de seviniyordu.

Her ikisi de yıkıcı güçlerin ülkede bu kadar söz sahibi olmaları karşısında tek tek kişilerin buna karşı durmalarının mümkün olmadığının farkına varmıştı. Bağdat'ta onlar gibi kadınların düşmanları bir anda artmış,

kadın arkadaşlarının çoğu yurtdışına kaçmıştı. Hayatta kalmak istiyorlarsa onların da bir an önce bavullarını hazırlamaları gerekiyordu.

Amman'dan yazdığı ilk e-postalardan birinde Varide kiraladıkları bodrum katının küçük olduğunu ama önünde bir bahçesi bulunduğunu yazmıştı. Bahçeyi en kısa zamanda çiçeklerle dolduracaktı.

Bavulumda lale soğanlarıyla Amman'a gittim. Havaalanından şehre uzanan karanlık otoyollara gözüm takıldı. Bağdat'a yaptığım seyahatlerde Amman bir ara duraktan başka bir şey olmamıştı. Hiçbir zaman o şehri tanımak istemedim, orada geçirdiğim her saat bana ziyan gibi gelirdi. Varide ile Hala'nın yeni hayatlarını gözümün önüne getirmeye çalışıyordum ama araya hep Bağdat'taki evin görüntüsü giriyordu.

Hala'nın aklı da Bağdat'ta. İçeri girdiğimde telefonu yeni kapatmıştı. Bana sarıldığında yanaklarının gözyaşlarından ıslanmış olduğunu hissettim. Küçük elektrikli sobanın yanındaki sandalyesine oturdu, kardeşi ile yaptığı telefon görüşmesini anlatmaya başladı. "Telefonda ağladı, benim, elinde kalan tek varlık olduğumu söyledi." Her gün birbirlerine telefon ediyorlarmış. Her seferinde konuşma gözyaşlarıyla noktalanıyormuş. Kardeşi, içtiği arak rakısının da etkisiyle daha da duygusallaşıyor, Hala'yı da ağlatıyormuş.

Hala bavullarını hazırlarken son ana kadar onu da kendileriyle gelmeye ikna etmeye çalışmış. Bunu aklından bile geçirmek istememiş kardeşi. Şu anda savaş alanının ortasında bulunsa da aile yadigârı evi terk etmek istemiyormuş. Konsolos olarak görev yaparken dünyanın çeşitli ülkelerinde kendini evinde hissedecek kadar uzun kaldığı halde kendi ülkesinde ölmeye kesin kararlıymış.

Yanaklarını kuruladıktan sonra bana Bağdat'tan ayrılışlarını anlatmaya başladı. Bir zamanlar rejimin yıkılmasından sonra evine döndüğü seyahatini ballandırarak anlatırkenki keyifli hali şimdi yerini hüzne bırakmıştı. Söyleyeceği kelimeleri arıyor bazen de bulamayıp cümlesini yarım bırakıyordu. "Evim beni korkutmaya başlamıştı," dedi her şeyi özetler gibi. Sonra da omzundaki şalıyla başını örttü, "Kulaklarım üşüyor," dedi. Sonra hatıralarına gömüldü.

Varide elinde dolu çay bardaklarıyla mutfaktan geldi. Göz ucuyla annesine baktı, sonra annesinin tamamlayamadığı Bağdat'tan ayrılma hikâyesini o anlatmaya devam etti. Ellerinde mücevherleriyle korku içinde taksiye binip, bir kısmını paraya çevirmek amacıyla sarrafa gitmişlerdi. "Mahalleden henüz çıkmıştık ki çatışma başladı. Sarraf iki kadını ertesi gün karşısında görünce gözlerine inanamamıştı. Mücevherlerin bir kısmını yanlarında götürmeye karar vermişlerdi. Bavullarından çalınabilir diye mümkün olduğunca takıp takıştırmışlardı. Hala havaalanındaki kontrol kemerlerinden geçerken saat gibi ötüyordu. Varide anlatmaya devam ederken Hala kolunu uzatarak dirseğine yakın bir yeri işaret ederek, "Buraya kadar diziliydi," dedi. Bir anda gözlerinde eski muzip ifade belirdi.

Varide anlatmaya devam ediyordu, "Amman'a vardığımızda çok yorgunduk, ilk günler aralıksız uyuduk." Unuttukları bir lükstü bu, Bağdat'ta bombalama, makineli tüfek ya da helikopter sesleri onları her gece uykularından sıçratıyordu.

Bu evi bulabildikleri için kendilerini şanslı sayıyordu. Her ne kadar Bağdat'taki evleriyle kıyaslanamasa da bu dairenin kirası uygundu ve konforluydu. Ev sahibiyle araları iyiydi, bu da onlar için önemliydi. Yüz binlerce Iraklı mültecinin gelmesiyle Amman'da fiyatlar aşırı yükselmişti. Birçok Ürdünlü ülkelerine gelen bu yabancılardan pek hoşlanmıyordu.

Odaya göz gezdirdim. Kişiliği olmayan bir odaydı, büyük koltuklar ve gri kumaş kaplı bir sedir vardı. Arka tarafta ofis mobilyasını andıran bir yemek masası duruyordu. Duvara dayalı dolapta Bağdat'taki evden gelmiş birkaç aile fotoğrafı vardı. Masanın üstündeki kırmızı örtüyü ve mumun etrafına sarılmış duran Varide'nin babasından kalan tespihi tanıdım.

Annesi yanımızdayken Varide keyifli görünüyordu. Hala yatar yatmaz hemen bir sigara yaktı ve sıkıntılarını anlatmaya başladı. Başlangıçta Bağdat'taki şiddetten kurtulmuş olmaları onu rahatlatmıştı. Ancak şimdi, birkaç ay sonra problemler baş göstermeye başlamıştı. Bir yardım kuruluşunda geçici olarak çalışıyordu ama aylığı yaşamaları için yeterli değildi. Diğer mülteciler gibi onlar da birikmiş paralarını harcıyorlardı. "Annem hasta olsa ve tıbbi yardım gerekse ne olacak?" Mültecilere yardım eden sağlık kuruluşları tıka basa dolu, özel klinikler ise para tuzağıydı. Her şeye rağ-

men en büyük derdi finansal durumları değil. “En zoruma giden geleceğimizin belirsiz olması ve burada istenmiyor olmamız,” dedikten sonra gözlerimin içine baktı, Varide’yi daha önce hiç bu kadar kendine güvensiz görmemiştim. Annesi ile tek başına kaldığı için kendini daha kırılgan hissediyor olmalıydı. Abbas ile araları iyice açılmış. Boşanma davalarının görüldüğü gün, mahkemenin olduğu mahallede çatışma çıkmış, bu nedenle resmi olarak henüz boşanamamışlar. Abbas bu konuyu arkadaşları ile konuşurken belirsiz ifadeler kullanıyormuş ama Varide’ye göre aralarındaki uzaklık artık kapanacak gibi değildi. Varide geçmişinde, evde yaşadığı özgür atmosferle zıtlık oluşturan dış dünyaya karşı ne kadar isyan ediyorsa, Abbas da o kadar dini, tutucu ortamlara karışıyor adeta özüne dönüyormuş. “Aslında bizim aramızda farklılıklar hep vardı ama kafamızda başka sorunlar olduğu için ben onları görmezden geldim. Savaş sırasında birbirimize kurtarma simidi gibi kenetlendik.” Abbas’la arasına mesafe koyduğundan beri onları daha çok kişisel farklılıkların birbirlerinden uzaklaştırdığını fark etmiş. Bazı akrabalarının ya da arkadaşlarının ona katılmayacaklarını da biliyor. Onlara göre bu boşanma bir Şii ile anlaşmanın mümkün olmadığının ispatı. “Komşular onun evden ayrılmasından memnundular. Mahallede bir Şii azalmıştı.” Her konuda toleranslı olduğu bilinen Hala bile son zamanlarda Şii karşıtı yorumlar yapıyormuş.

Nadiren birbirlerini telefonla arıyorlarmış ama konuşmalar sinirlenerek son buluyormuş. Abbas başka bir bölgedeki bir tiyatro grubunda çalışmış. Son telefon konuşmalarında Abbas o işin bittiğini ve Bağdat’a dönmeyi düşündüğünü söylemiş.

Varide konuştukça sesinde mahcubiyet oluştu. Ülkesinde bu kadar büyük trajedi yaşanırken küçük, özel hayatının aklını bu kadar işgal etmesinden dolayı utanç duyuyordu. Başını kaldırdı. Halkalar halinde yukarı çıkan sigara dumanına bakarak, “Kendi kendimi acındırıyormuşum gibi geliyor,” dedi.

Varide vizesini bir ay uzattırmak için İçişleri Bakanlığı önünde sırada bekliyordu, yüzünde kaygılı bir ifade vardı. Son günlerde onunla aynı kaderi paylaşan arkadaşlarıyla değişen kurallar ve işleyişle ilgili telefon

görüşmeleri yaptı. Herkes kuralların değişmesinden ve mültecilerin artmasıyla politikanın sertleşmesinden dolayı sinirliydi. Yan tarafta oturduğum sandalyeden Varide'ye bakıyorum, sıradaki bir kişiyle bürokrasi ve rastgele uygulanan kurallar hakkında konuşuyor. Yüzleri solgun iki genç kız duvara dayanmış hüngür hüngür ağlıyordu. Sarsılmış bir şekilde nihayet dışarı çıktığımızda Varide, "Buradan nefret ediyorum," dedi. Asık suratlı memur iki hafta sonra vizesinin hazır olacağını ama ondan sonra tekrar uzatılıp uzatılamayacağını bilmediğini söylemişti.

Amman sokaklarında yakıcı güneşin altında yürürken: "Anneme burada, Amman'da korkusuzca yaşayabileceği birkaç sene vermek istemiştim ama bunu becerebilecek miyim emin değilim," dedi. Duygusallığı burukluğa dönüştü, "Başımıza gelen bunca şeyden sonra dünya bizi nasıl yine yüzüstü bırakabilir?"

Hala bizi evde bekliyordu. Bana şehirde yaptığı küçük gezintilerle zamanını nasıl geçirdiğini göstermek istiyordu. Beni, hemen hemen her gün birkaç saatini geçirdiği alışveriş merkezine götürdü. Koridordaki plastik sandalyelere oturduğumuzda, "Dikkatle bak birçok Iraklı mülteci göreceksin," dedi. Bu alışveriş merkezine özellikle para vermeden zaman geçirebildikleri ve dükkânların önündeki plastik banklara oturmak için geliyorlarmış. Birkaç gün önce, soğukta kaldırımda oturan Iraklı bir kadın görmüş. Durumuna acıyan Hala kadının yanına gidip konuşmaya başlamış. Kadın sigara satarak para kazanmaya çalışıyormuş. "Nasılsın" diye sorduğunda, kadın, "görmüyor musun, bokun içindeyim işte," demiş. Hala kadının konuşma tarzından irkilmiş. "Bir daha yanına gittiğimde ona yemek götüreceğim," dedi.

Kısa bir süre sonra vitrinlere bakarken birkaç tanıdığına rastladı. Ellerinde ağır çantalar olan yorgun yüzlü iki Iraklı kadın Hala'nın yanına yaklaştı. Bağdat'la ilgili son haberleri birbirlerine anlattılar. "Sokaklar hâlâ çok sessiz," dedi biri, "çok acıklı bir durum," dedi diğeri. Daha sonra birkaç defa "inşallah" dedikten sonra herkes kendi yoluna devam etti.

Şehre yaptığımız geziden sonra Hala evde yorgunluk atarken Faslı bir diplomat arkadaşı Varide'ye telefon ederek onu ve annesini içki içmeye davet etti. Hala gidip gitmemekte tereddüt ediyordu. "Akşamları sokağa

çıkmaya korkuyorum," dedi. Tam olarak neden korktuğunu sorduğumda, "Evde kalmayı tercih ediyorum," dedi.

Bağdat'ta edindiği bu korkuyu üzerinden atması kolay değildi ama sonunda ikna oldu. Üzerine şık bir kazak ile pantolon giydi. Varide annesinin gözlerine mavi far, dudaklarına da pembe ruj sürdü. Hatta üzerine Viyana'dan aldığı kürkünü bile giydi.

Bağdat'tan ayrılırken yanlarına mümkün olduğunca az eşya aldıklarını düşündüğüm için Varide'ye, "Bu kürkü bile almışsın," dedim, şaşırmıştım.

Varide gülümsedi: "Bu manto ona eski hayatını hatırlatıyor. Yeni hayatında ona destek olacağını düşündüm," dedi.

Bir süre sonra Ürdünlü şık hanımefendiler ve beyefendiler arasında kokteyllerini yudumluyorlardı. Köşede şömine yanıyor ve hoparlörlerden, *"I did it my way,"* şarkısı duyuluyordu. Yanlarında duran bakımlı bir diplomattı ve konuşmayı çok seviyordu. Kariyeriyle ilgili hikâyeleri aralık vermeden anlatıyordu. Varide de, Hala da onu dinlemekten zevk alıyorlar. Her zaman olduğu gibi konu sonunda yine Irak'taki durum ve mültecilerin buradaki belirsiz geleceğine geldi.

Eve döner dönmez Bağdat'taki durumdan haber almak amacıyla televizyon açıldı. Sayısız bombalamaların görüntüleri ekranda belirdi. Hala ile Varide, kanlar içinde yerlerde yatan insanların, telaşlı sağlık görevlilerin koşuşturmalarını, kapkara dumanların arasından durmak bilmeyen ambulans sirenlerini, yerlerinden kımıldamadan izlediler. Bir süre sonra Varide annesine, "Bunlara bakmaya devam etmemizin bir manası yok," dedi. Sonra Ümmü Gülsüm'den şarkılar yayınlayan kanala geçti. Melankolik tonlar odaya yayılırken Varide masaya ekmek ve peynir tabağını koydu. Ben mumları yaktım. "Eskiden mumlara bayılırdım," dedi Hala "şimdi ise bana savaşı hatırlatıyor."

Varide buraya gelmeden önce beni Hala'nın durumunun iyi olmadığı konusunda uyarmıştı. İştahı giderek azalıyor, canı bir şey yapmak istemiyordu. Buna rağmen Amman'daki görüntüsü beni ürküttü. Bedeni daha da kamburlaşmış, gözleri iyice yüzünün kırışıklıları arasına gizlenmişti. Eve henüz girmiştim ki bana, "Amerika'ya gitmek istemiyorum," dedi.

Benim gelmemden hemen önce Varide Amerikan hükümeti temsilcileriyle bir görüşme yapmıştı. Amerika Birleşik Devletleri'nin iltica talebini kabul etme ihtimali çok yüksekti. Hala'nın da onunla gidebileceği kesin değildi. "Annem olmadan asla gitmem," demişti Varide. Bazı meslektaşları onunla acaba Arkansas'a mı yoksa Colorado'ya mı yoksa New York'a mı gideceksin diye dalga geçiyorlar kimisi de onu sınırsız olanakların sunulduğu bir ülkeye gideceği için kıskanıyordu.

"Sen ne düşünüyorsun" diye sordum.

İç çekti, başını koltuğun arkasına dayadı. "Dürüst olmak gerekirse içimden gitmek gelmiyor." Duygularını en iyi şekilde ifade edebilmek için doğru kelimeleri seçiyor gibiydi. Geçtiğimiz beş yıl içinde kabul etmese de Amerika'ya karşı bir nefret duymaya başlamıştı. "Ülkemde neler yaptıklarını düşünüyorum. Ebu Garip hapishanesindeki işkence görüntülerinden sonra Amerika ile arasının hiçbir zaman düzelmeyeceğini fark etmişti. Günlerce mide bulantısı çekmişti. İşyerinde birlikte çalıştığı Amerikalılara kuşkuyla bakmıştı. Hangisinin bu işkencelerden haberi vardı? Hangisi aynı işkenceleri yapabilecek potansiyeldeydi? Olayların bu şekilde gelişmesini ironik buluyordu. Babası, doktorasını yaptığı bu ülkeyi çok severdi. Varide de duyduğu sempatiyi babasından almıştı. Genç kızken orada eğitim yapmayı bile hayal etmişti. "Oysa şimdi, orada yaşamayı bile düşünemiyorum." Ancak belki başka şansının olmadığının da farkında. Amman'daki hayatları belirsiz. O da Hala gibi burada yasadışı olarak kalıyor ve yaptığı iş de geçici. "Burada gelecek duygum yok."

İleriki günlerde de bu konuya hep geri döndük. Belki Amerika'da yaşamak o kadar da kötü değildi, Hala da gidebilirse bunu denemesinde yarar olabilirdi. "Görüyorsun çelişkiler içindeyim," dedi. Yüzünü buruşturdu, kararsız olmak hoşuna gitmiyordu.

Amman'da kaldıkları sene Bağdat ile aralarındaki mesafe daha da büyüdü. Bazen Amman'a hava değişikliği için gelen arkadaşlarından Bağdat'taki karışık ortamdan, dini kısıtlamalardan haberdar oluyorlardı. "Bir zamanlar ben de o ortamda hayatımı sürdürüyordum, ama şimdi onların nasıl tahammül edebildiklerine şaşırıyorum." Uzaklaşmış olmak onu korkutuyordu. Ülkesinden kopartılmak istemiyordu.

Evlerinden de duygusal olarak uzaklaşmışlardı. Ortam biraz güvenli olduğunda Hala'nın erkek kardeşi evlerine gidip değerli eşyalarını toplamıştı. "Kristalleri ve fotoğraf albümleri güvende olduğu için annem şimdi çok mutlu." Evlerini kiraya vermeyi düşünüyorlardı. Diğer Iraklılardan, boş evlerin yağmalandığını ya da dini çatışmalar sonucunda evlerinden atılan kişilerin boş evlere yerleştiklerini duyuyorlardı.

Hala üzerinde ekose bir battaniye ile koltukta uzanmıştı. Sobadan vuran alevlerin turuncu ışığı yüzünü aydınlatıyordu. Uyuyor gibiydi ama sonra birden, "Kabbani'nin kitabı yatak odamdaki dolapta duruyordu," dedi. Beyrut'ta karşılaştığında şaire imzalattığı bu kitabı onun için çok değerliydi, kardeşinin gidip o kitabı da evden almasını istiyordu. Sonra yine düşüncelere daldı, bir süre sonra yerinde doğrulup Varide'ye, "Ebu Kasım'a para vermeyi unutmamalıyız," dedi. Yaşlı adam bahçelerinin bakımını yapmaya devam ediyordu. Varide bununla ilgileneceğini söyledikten sonra rahatladı ve uzandı.

Kaldırım kenarlarında hâlâ erimemiş karlar dururken şubat güneşi de yüzünü gösteriyordu. Önümüzden yüksek topuklu bir kadın arabasına doğru yürüyor. Varide gülmeye başladı, bir ayağını havaya kaldırdı, ayağında ağır çizmeler vardı. Evlerinden, ofisine doğru her gün yürüdüğü yolu takip ederek yürümeye başlıyoruz, "Burada kimse yürümüyor, iş arkadaşlarım da bana deli diyor." Önce alçak duvarların arkasında zeytin ağaçlarının göründüğü evlerin bulunduğu yokuştan aşağıya iniyoruz, sonra modern dükkânların bulunduğu geniş bulvardan yürüyoruz, arabaların tamponları birbirine değiyor. Bu yürüyüş ona, ne evde ne de işyerinde sahip olmadığı düşünme olanağını sağlıyormuş.

Ben bu şehri şahsiyetsiz buluyorum, bana bir şey ifade etmiyor. Varide de her tarafta Irak'ı arıyor. Bir kahveyi işaret etti. Saçlarını arkaya taramış yelekli bir adam kaldırımda duran masa ve sandalyeleri düzeltiyordu. İçerdeki loş salonda adamlar nargile içiyorlar. "Bunlar işsiz Iraklılar, günlerini bu şekilde geçiriyorlar." Mahalledeki berber de Iraklı bir mülteciymiş, camında "Bağdat'tan Amman'a" diye yazıyor. Sokağın bir başka köşesindeki restoranda oturmuş Iraklılar maskuf yemeğiyle Irak hasretini gidermeye

çalışıyormuş. Kol kola girmiş bir grup kadın karşıdan karşıya geçerken Varide durup onları izledi. "Bunlar da Iraklı olmalı."

"Nereden anladın?"

"Birbirlerine sığınarak yürümelerinden. Eskiden Bağdat'ta yaşarken ve buraya geldiğim ilk zamanlarda ben de böyle yürüyordum."

Bir kahvehanede oturduk, kakule kokulu kahvesinden bir yudum aldıktan sonra düşünceli düşünceli, "Savaşın başladığı beş yıldan beri," diye söze başladı. Hafızasında bir dizi anı vardı; mutfakta yumurta pişirirken yakınlarına düşen bir bombanın yeri nasıl salladığı, rejim devrildikten sonra yağmacıların çaldıkları doktor önlüklerini giymiş olarak sokaklarda hastane yataklarını nasıl iterek götürdükleri... Onu en sarsan anısı yanmakta olan camilerin görüntüleriydi, Samara'ya yapılan saldırının neden olduğu şiddetli protestolar ve korku içinde sokaklardan koşan insanlar. Nihayet Saddam'ın ölümü. Bu konu açıldığında hâlâ çok sinirleniyordu. Benim ülkemin adalete ihtiyacı var, ama bu sadece bir misilleme. Bir Şii köyündeki katliam nedeniyle yargılandı, oysa yaptığı her barbarlık için ayrı ayrı yargılanmalıydı. Yaptıklarının bedeli ödetilmedi ona.

Son haberler Bağdat'ın güvenli olduğuyla ilgili. Ses tonu pek iyimser değildi. "Günlük şiddet miktarı azalmış olabilir ama hâlâ kabul edilemeyecek kadar yüksek," dedi. Eskiden hükümete muhalif olan Sünni mücahitler şimdi mahalleleri korumak için silahlandırılmışlar ve maaşa bağlanmışlardı. Bu gelişmelere de şüpheyle bakıyordu. Onlar kolayca şimdiki yönetime ve Amerikan birliklerine de muhalif olabilirler. Bu mahalle bekçilerinden biri Varide'nin başı açık arkadaşlarından birine, "Kısa bir süre öncesine kadar senin gibileri öldürüyorduk," demiş. Onların görevlendirilmesiyle mahalleler bağnazlardan arındırıldı, öldürmeler de bu yüzden azaldı. "Görev yerine getirildi," dedi alaycı bir ses tonuyla.

"Bağdat gerçekten güvenli hale gelse döner miydin" diye sordum.

Başını salladı. "Kesinlikle hayır." Güvensiz ortamla başa çıkabilirdi belki ama dini boyunduruğun altına girmeye hiç mi hiç niyeti yoktu. Irak televizyonu akşam haberlerinde Mütenebbi sokağındaki kitap pazarının açıldığını duyurduğunda, "Açılmış olabilir ama acaba hangi kitaplar satılıyor?" Ona kalırsa sadece dini içerikli kitaplar satılıyordu. Ekranda başları

kapalı iki parlamento üyesi göründüğünde hiddetlenerek, "Irak tek parti diktatörlüğünden dini diktatörlüğe geçti," dedi. Odanın içinde ileri geri yürüyerek, "Sadece bu bile dönmemem için yeterli," diye ekledi.

Akşam bu kadar kararlıydı ama ertesi gün de bir o kadar kararsızdı. Elindeki kahve dolu fincanı oynatarak, "Ayrıldığım için kendimi suçlu hissediyorum," dedi. Yüzünde uyku mahmurluğu vardı, devam etti, "Tam olarak ne olduğunu bilmesem de bir şeyleri kaybetmekten korkuyorum." Soru soran gözlerle bana baktı, "Belki de köklerimi." Gözlerini yatak odasına çevirdi, Hala da kalkmıştı. Annesinin duymaması için sesini iyice alçalttı. "İnsanlar Bağdat'tan neden ayrıldığımı sorduklarında, sanki kendi sesimi duyuyorum." Bir süre sustuktan sonra, "Öne sürdüğüm gerekçelerimle onları ikna edebiliyorum ama kendimi ikna edemiyorum," dedi.

Bağdat dünyanın en tehlikeli şehirlerinden biri. Her gazeteci oraya gitmeye cesaret edemez. Minka Nijhuis beş yıl süreyle bu şehre düzenli olarak gidip Bağdatlı bir ailenin yaşantısını izledi. Her bomba sesiyle hatıralarını tazeleyerek ayakta kalmaya çalışan muzip Hala, hayat dolu kızı Varide ve kocası, ülkenin içine sürüklendiği gerginliklerden payını alan aktör Abbas... Bu kitap onların hayatlarını anlatıyor. *Saddam Yıkılırken; Bağdat'ta Bir Aile,* Saddam'ın devrilmesinden sonra Bağdat'taki günlük hayatı benzersiz bir biçimde gözler önüne seriyor. Bu gerçek hikâyede mizah, cesaret, umut, çelişkiler ve her şeyin belirsiz olduğu bir şehirde yaşama azmi anlatılıyor. Minka Nijhuis, *Trouw* ve *Vrij Nederland* gazeteleriyle çeşitli radyo istasyonları için muhabirlik yapıyor. Çatışmaların yaşandığı Kamboçya, Burma, Kosova, Doğu Timor, Afganistan ve son olarak da Irak'ta bulundu. Nijhuis savaşın değil, onun içine sürüklenen insanların hikâyelerini yazıyor. Hollanda'da *Het huis van Khala* (Khala'nın Evi) adıyla yayınlanan bu kitap en iyi gazetecilik kitabına aday gösterildi, Almanca ve İspanyolca dillerine de çevrildi.

Bağdat'ın dramı Iraklı bir ailenin hayatı üzerinden bizlere ulaşıyor. Irak savaşıyla ilgili olarak basındaki haberleri yetersiz bulan herkesin bu kitabı okumasında yarar var. Gazeteci yazar Minka Nijhuis az sayıda gazetecinin göstereceği bir cesaretle bu tehlikeli şehre birçok defa gidip gelerek sıradan Iraklıların yaşadıklarını bize emsalsiz bir şekilde anlatıyor.
Raymond van den Boogaard
NRC Handelsblad

ANI VE YAŞAM DİZİSİ

Kitap YAYINEVİ

ISBN 978-605-105-039-3

12,-TL